

S. MARIA LAURENCJA JĘDRZEJCZAK NM

MEDALIKI
MATKI BOSKIEJ CZĘSTOCHOWSKIEJ

(ZE ZBIORU KS. S. LIBROWSKIEGO)

Jasnej Górze
na 600-lecie

LUBLIN 1978

SPIS TREŚCI *

A. WPROWADZENIE historyczno-metodyczne	[5]
I. Stan i potrzeba badań nad medalikami	[5]
1. Medaliki a medale religijne	[5]
2. Jasna Góra, cudowny obraz Najśw. Maryi P., medaliki czę- stochowskie	[6]
a. Paulini, Jasna Góra, cudowny obraz	[6]
b. Medaliki częstochowskie	[9]
3. Stan badań nad medalikami	[10]
4. Potrzeba ożywienia tych badań	[12]
II. Zakres, rozplanowanie i metoda pracy	[12]
1. Zakres rozprawy	[12]
2. Rozplanowanie pracy	[14]
3. Metoda pracy	[17]
a. Ustalenie terminologii	[17]
b. Opis i interpretacja obiektów	[17]
1 ^o Ustalenie awersów medalików	[17]
2 ^o Cztery elementy opisu zabytków	[18]
3 ^o Interpretacja obiektów	[20]
c. Reszta uwag	[20]
III. Skróty częściej cytowanej literatury przedmiotu oraz wyrażen słownych (stosowane głównie w cz. B i C)	[24]
B. OPIS i INTERPRETACJA medalików	[25]
Grupa I. M. B. Częstochowska samoistna i z klasztorem	[25]
Grupa II. M. B. Częstochowska z tajemnicami maryjnymi	[33]
Grupa III. M. B. Częstochowska z obrazami innych sanktuariów ma- ryjnych	[37]
Grupa IV. M. B. Częstochowska z tajemnicami Bożymi	[39]
Grupa V. M. B. Częstochowska z Panem Jezusem	[42]
Grupa VI. M. B. Częstochowska z Chrystusem Cierpiącym (Meda- liki patriotyczne okresu Powstania Styczniowego)	[45]
Grupa VII. M. B. Częstochowska ze swoją ziemską rodziną	[49]
Grupa VIII. M. B. Częstochowska z innymi świętymi	[56]
Grupa IX. M. B. Częstochowska — Królowa Polski (Medaliki reli- gijno-narodowe)	[69]
Grupa X. M. B. Częstochowska — pamiątka przyjmowania sakra- mentów świętych (Medaliki czysto duszpasterskie)	[72]
Grupa XI. M. B. Częstochowska z kopiami swego obrazu	[74]

* Praca magisterska przygotowana w latach 1977—1978 pod kierunkiem ks. prof. dra h. Stanisława Librowskiego w Katedrze Nauk Podstawowych i Metodologii Instytutu Historii Kościoła KUL.

C. ZESTAWIENIA	[75]
I. Medaliki, ich twórcy, miejsce i czas powstania, konfrontacja bibliograficzna	[75]
1. Medaliki	[75]
2. Wytwórcy i artyści	[76]
3. Kraje i ośrodki produkcji	[77]
4. Dokładny i przybliżony czas powstania	[77]
5. Obiekty zachodzące w katalogu Rewolińskiego	[78]
II. Wydarzenia, symbole i atrybuty występujące w zabytkach mojego opracowania	[78]
D. ILUSTRACJE	[80]
Zakończenie	[81]

A. WPROWADZENIE HISTORYCZNO-METODYCZNE

I. STAN I POTRZEBA BADAŃ NAD MEDALIKAMI

1. MEDALIKI A MEDALE RELIGIJNE

Jak w każdym języku, tak i w polskim słowo medalik popularnie oznacza mały medal. Jednak po wysłuchaniu określeń bardziej naukowych podobieństwo to słabnie nawet odnośnie wymiarów zewnętrznych obu rzeczy. Według nowego słownika PWN medal jest to okrągły, owalny lub wieloboczny kawałek metalu, ozdobiony jedno- albo dwustronnie reliefem, wykonany dla uczczenia wybitnej osoby, upamiętnienia ważnego wydarzenia względnie przyznawany jako odznaczenie czy nagroda za wybitne osiągnięcia¹. Biorąc pod uwagę tak osoby, jak też wydarzenia medale mogą być wybijane w odniesieniu do czasu teraźniejszego i przeszłego. Ze względu tak na podmiot (instytucja wydająca medal), jak i przedmiot (dla kogo lub z okazji czego został on wykonany, albo komu go się przyznaje) medale bywają państwowe, wojskowe, cywilne, kościelne, naukowe i mieszane czyli charakteru złożonego. Medalik zaś — wedle sformułowań słowników świeckich — to mały medal z wizerunkiem Chrystusa, Matki Boskiej lub świętych, zwykle noszony na szyi przez katolików². Nie tylko wspomniany informator, ale również słownik opracowany przez teologa posiada niewystarczającą definicję medalika, że mianowicie jest to metalowy krążek z wizerunkiem Chrystusa Pana, Najśw. Maryi Panny, świętych Pańskich lub symboli chrześcijańskich, noszony na szyi³. Do ostatniego określenia trzeba dodać, iż medaliki posiadają różne kształty, bywają z reliefami, są powiązane treściowo także z miejscami słynącymi łaskami oraz z wydarzeniami życia chrześcijańskiego, wreszcie że nosi się je również na wierzchu. Poza tym przypinają je do różańcy i koronek oraz przechowują nawet nie używane prywatnie i w zbiorach.

Spośród wszystkich grup medali najbardziej zbliżonymi do medalików są oczywiście medale kościelne, a następnie religijno-narodowe i religijno-naukowe. Wiele też z nich na wzór medalików posiada uszko do noszenia. Jednak pomiędzy owymi medalami i medalikami zachodzi ta istotna różnica, że medaliki powstały (w dalekiej przeszłości chrześcijańskiej) oraz istnieją dla celów duszpasterskich — jako jedna z form pobożności i uświęcenia wiernych. Dlatego, zanim zacznie się je nosić, bywają poświęcane zbiorowo lub pojedynczo przez biskupów i kapłanów. Istnieje również znaczna liczba medalików, z nalożeniem i noszeniem których związane są odpusty. Rozpoczęto je nakładać na medaliki w XVI w., równocześnie z innymi dewocjonaliami. W zestawie, który wykorzystalam do swej pracy, tylko poz. 22 i 26 otrzymały z góry odpusty. Natomiast poz. 23, 24, 27, 28, 29 i 30 stanowią różne odmiany tzw. cudownego medalika Niep. Poczęcia NMP.

¹ *Leksykon PWN*, red. A. Karwowski, Warszawa (1972), s. 691.

² *Mały słownik języka polskiego* pod red. S. Skorupki i in., Warszawa 1968, s. 380.

³ M. Kowalewski: *Mały słownik teologiczny*, Poznań (1960), s. 225.

Wspomniany aspekt duszpasterski jest więc w medalikach istotnym. Większość medalików, które stały się przedmiotem mojego badania, była noszona przez wiernych, o czym celowo meldowałam w opisie danych pozycji — w elemencie uwagi. O tym używaniu ich zaświadcza zarówno wytarcie na płaszczynach, jak też wyżłobienie uszka. Wypadnie i to stwierdzić, że zapotrzebowanie odbiorców na medaliki było odwrotnie proporcjonalne (przynajmniej dawniej) do ich wartości materialnej i ceny. Stąd też ludność uboższa, nieraz więcej przywiązana do wiary od innej, nabywała sobie raczej tandetne, przeważnie aluminiowe medaliki i nosiła je przez długie lata aż do zniszczenia, względnie podniszczone paliła albo kładła swoim zmarłym do trumny. Właśnie w związku z tym, co piszę, np. poz. 61 i 76 rozrzewniają nasze serca. Bo oto, kiedy biednym ludziom ukruszyło się przy nich uszko, oni niżej na tarczy tych obiektów niezdarnie wybili gwoździem nowe i w dalszym ciągu nosili te świętości.

W każdym razie medaliki nie muszą być ani rozmiarami mniejsze od medali religijnych, ani ich legendy treściowo pobożniejsze od umieszczonych na medalach, jak to można zauważyć odnośnie wielu zabytków w części B mej rozprawy. Z powodu kilku stycznych aspektów między nimi zakwalifikowałam w opracowanym zasobie aż 12 obiektów, które mogą być jednocześnie medalikami i medalami religijnymi (cz. C11d).

Jako licznie produkowane przez warsztaty, najczęściej z ich inicjatywy, a nie na zamówienie klientów, medaliki swoją masowością i różnorodnością materialną i formalną daleko przewyższają medale, i to nie tylko religijne. A ponieważ w ostatnich czasach medaliki otrzymują już dzieci (od rodziców chrzestnych) przy chrzcie św., zawsze zaś od całych pokoleń przydzielali je obowiązkowo duszpasterze chłopcom i dziewczynkom z okazji I komunii św.⁴, byłoby ich obecnie w zbiorach prywatnych i społecznych miliony, gdyby nie były gubione, zużywane, niszczone, dołączane zmarłym na życie pozagrobowe...

W dalszym ciągu mojej pracy nie zajmuję się już medalami religijnymi.

2. JASNA GÓRA, CUDOWNY OBRAZ NAJSW. MARYI PANNY, MEDALIKI CZĘSTOCHOWSKIE

Medaliki M. B. Częstochowskiej, które stanowią temat i zarazem bazę źródłową mojej rozprawy, są najściślej związane z jej cudownym obrazem, a ten z bazyliką i klasztorem jasnogórskim oraz Zakonem Paulinów. Dlatego tak ze względów logicznych, jak też podbudowań historycznych trzeba tu poświęcić uprzednio owym instytucjom wymaganą partię treści i miejsca.

a. PAULINI, JASNA GÓRA, CUDOWNY OBRAZ

Paulinów — Zakon Braci Pustelników św. Pawła pierwszego pustelnika, założony w r. 1250 na Węgrzech⁵ — osadził w 1382 na wzgórzu za Częstochową Władysław książę opolski, zarządca Rusi Halickiej z ramienia Ludwika króla

⁴ Dawniej (nawet do r. 1939) chłopcy nosili je na sznureczkach, a dziewczynki na tasiemkach; obecnie ogół posiada je na łańcuszkach.

⁵ S. Chodyński: *Paulini*, w: *Encyklopedia kościelna* (Nowodworskiego), t. XVIII, Warszawa 1892, s. 409—519.— M. Pirożyński: *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937, s. 109—113: *Paulini*.— J.H. Zbudniewek: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji Paulinów*, „*Nasza Przeszłość*”, XXXI: 1969, s. 181—228.

węgierskiego i polskiego⁶. W r. 1384 wspomniany książę darował zakonnikom obraz Najśw. Maryi P. będący dotąd w kaplicy zamkowej w Bełzie, którego legendarna historia nawiązywała przez Bizancjum do św. Łukasza ew.⁷, chociaż wizerunek ten pochodzi dopiero z XII—XIV w.⁸.

Pobożni zakonnicy, zwłaszcza od czasu, kiedy przed obrazem wierni zaczęli doznawać łask (już w XV w.), zyskiwali poważanie u społeczeństwa oraz opiekę monarchów, możnych i ludu. Okazało się to szczególnie po obronie Jasnej Góry pod wodzą przeora Kordeckiego w r. 1655 przed Szwedami⁹ oraz kiedy generał zakonu na stałe zamieszkał w Częstochowie. Paulini zostali wtenczas uznani za zakon narodowy, pozyskiwali włości, zakładali nowe konwenty, których liczba w kraju dochodziła do 30¹⁰. Na przestrzeni XVII i XVIII w. wystawili zakonnicy wielki kościół z kaplicami i klasztorem¹¹, wzniesli potężne mury, w następstwie czego budowla stała się fortecą krajową¹². Tu gościli często królowie, odbywały się zjazdy kościelne i państwowe, przebywała świecka klientela zakonu. W tych to murach bronił się w r. 1770 wódz Konfederacji Barskiej Kazimierz Pułaski¹³. W czasie trzech wielkich pożarów klasztoru (r. 1654, 1690, 1900) na szczęście zniszczeniu uległa przeważnie tylko wysoka wieża kościoła. Odbudowaną po ostatnim pożarze, wysoką na 107 metrów wieżę poświęcił 15 sierpnia 1906 r. arcybiskup warszawski i prymas Królestwa Polskiego, poprzednio biskup wrocławski Wincenty Popiel¹⁴. W dniu 23 listopada tr. miejscowy ordynariusz, biskup wrocławski Stanisław Żdźitowiecki (w czasie swej podróży ad limina Apostolorum) wyjednał u papieża Piusa X dla kościoła jasnogórskiego tytuł bazyliki mniejszej¹⁵.

Sam obraz, główny przedmiot kultu częstochowskiego i polskiego, przechodził wśród stuleci swoje radosne i smutne dni. W r. 1430 napadli na klasztor czescy husyci niszcząc także obraz¹⁶. W następstwie tej tragedii po napadzie namalowano nowy wizerunek Matki Bożej na tej samej, drogocennej już dla ówczesnych poklezionej desce¹⁷. Rozsławiony cudami obrazu oraz odparciem

⁶ K. Pieradzka: *Fundacja klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie w 1382 r.*, Kraków 1939.— S. Szafraniec: *Konwent Paulinów jasnogórskich 1382—1864*, „Archivum Ordinis S. Pauli I. Er.” (Rzym), t. I: 1966, s. 1—162.

⁷ M. Skrudlik: *Cudowny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej*, Częstochowa 1935.— S. Tomkowicz: *Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej*, w: Pr. Kom. Hist. Szt., t. V, Kraków 1930—1935, s. 117—156.

⁸ W. Turczyński, J. Rutkowski: *Konserwacja cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, Częstochowa 1927.— R. Kozłowski: *Historia obrazu jasnogórskiego w świetle badań technologicznych i artystyczno-formalnych*, „Rocz. hum.”, t. XX: 1972, z. 5, s. 5—50.— Toż w skróceniu w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Kard. S. Wyszyńskiemu, prym. Polski — KUL, Lublin 1973, s. 495—500.

⁹ L. Frańś: *Obrona Jasnej Góry w r. 1655*, Częstochowa 1935.— T. Nowak: *Spór o rolę dzielącą obronę Jasnej Góry w 1655 r.*, „Prz. hist.”, t. XLIX: 1958, s. 132—147.— A. Kersten: *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 r., Studia nad Nową Gigantomachią ks. Augustyna Kordeckiego*, Warszawa 1959.

¹⁰ Por. przyp. 5.

¹¹ W. Tatarkiewicz: *Architektura Jasnej Góry w XVII i XVIII w.*, w: *O sztuce polskiej XVII i XVIII wieku*, Architektura, rzeźba, Warszawa 1966, s. 150—192.

¹² S. Szymański: *Fortalitium jasnogórskie w Częstochowie*, „Kwart. Archit. Urb.”, t. VIII: 1963, z. 2, s. 135—162.

¹³ S. Kwasięborski: *Częstochowa za Konfederacji Barskiej*, Warszawa 1917.

¹⁴ „Prz. katol.”, r. 44: 1906, s. 513—516, 532—536.

¹⁵ „Kron. Dyec. Kuj.-Kalisk.”, r. I: 1907, s. 33, 116, 189—190.

¹⁶ A. Prohaska: *Napad Husytów na Częstochowę w 1430 r.*, „Kwart. hist.”, t. XXI: 1907, s. 309—320.

¹⁷ Por. prace R. Kozłowskiego w przyp. 8.

Szwedów klasztor stał się celem kultu, pielgrzymek prywatnych i zbiorowych. Po kościołach w kraju i poza nim wykonano wiele kopii obrazu częstochowskiego, z których już od XVII w. pewną ilość również uznano za łaskawe¹⁸. Lecz nade wszystko wsławiły go 1-kwietnia 1656 r. śluby króla Jana Kazimierza złożone zastępco w wolnej katedrze lwowskiej, z powodu niemożności uczynienia tego w okupowanej Częstochowie. Od tego czasu Madonna Jasnogórska urzędowo (państwowo i kościelnie) nosiła tytuł Królowej Polski¹⁹. W dniu 8 września 1717 r. (za pozwoleniem papieża Klemensa XI) w zastępstwie prymasa Stanisława Szembeka koronował obraz jasnogórski jego brat Krzysztof Jan biskup chełmski²⁰. Po miejscowym świętokradztwie ponownie nałożył na wizerunek korony, pochodzące z daru przychylnego dla bazyliki zakonnej w Częstochowie papieża Piusa X, 22 maja 1910 r. znany już miejscowy ordynariusz S. Żdzitowiecki²¹. W l. 1925—1926 dokonywał odnowienia obrazu prof. Jan Rutkowski²², w 1948—1952 dr Rudolf Kozłowski²³. Po renowacji Rutkowskiego przedstawiany w sukienkach obraz był powszechnie lubiany; natomiast pokazywany po ostatniej odnowie bez sukienek razi wiele osób swym nowatorstwem.

W epoce porozbiorowej naszego kraju, przy wzrastaniu w społeczeństwie ducha patriotyzmu i dążeń wolnościowych, mimo utrudnień ze strony zaborców, sanktuarium jasnogórskie było bez wątpienia głównym ośrodkiem kultu Najśw. Maryi P. w całym narodzie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w r. 1918, w ciągu tzw. okresu międzywojennego, centralne stanowisko religijne Jasnej Góry jeszcze bardziej się ugruntowało. Tu odbywały się zazwyczaj konferencje Episkopatu wszystkich pięciu prowincji kościelnych, tu jego doroczne rekolekcje. Na Jasnej Górze, dokąd zdążyły pielgrzymki w ciągu całego roku, odbyło się wiele manifestacji religijno-narodowych, np. matek katolickich i młodzieży akademickiej w r. 1936. Papież Pius XI, uprzednio nuncjusz ap. w Odrodzonej Polsce, zatwierdził (po r. 1922) dwa święta maryjne związane z obrazem jasnogórskim, i to w rycie 1 klasy. Pierwsze z nich pt. Najśw. Maryi Panny Królowej Korony Polskiej, obchodzone państwowo i kościelnie w dniu 3 maja (ustanowione dla zaboru austriackiego jeszcze przez Leona XIII) i drugie — tylko kościelne pn. Matki Boskiej Częstochowskiej (zaprowadzone już przez Piusa X w r. 1906 w rycie zdwojonym z oktawą) 26 sierpnia. Wreszcie papież Jan XXIII ogłosił (po r. 1958) Najśw. Maryję P., razem ze św. Wojciechem i Stanisławem, główną patronką Kościoła w naszym kraju z tytułem Królowej Polski²⁴.

Od zakończenia drugiej wojny światowej (1945) Jasna Góra, ta duchowa stolica Polski, stała się centralną areną i widownią wszystkich poczynań Episko-

¹⁸ S. Szafranec: *Jasna Góra, Studium z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej*, w: *Sacrum Poloniae Millennium*, t. IV, Rzym 1957, s. 9—67.— S. Litak: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVII—XVIII wieku, Sprawa zasięgu społecznego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Kard. S. Wyszyńskiemu, prym. Polski — KUL, s. 447—454.

¹⁹ T. Gienma: *Śluby Jana Kazimierza*, „Ruch biblij.”, r. 9: 1956, s. 187—203.— W. Sawicki: *Regna Poloniae, Akt z 1 IV 1956 roku w świetle prawa ustrojowego Państwa Polskiego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Kard. S. Wyszyńskiemu, prym. Polski — KUL, s. 439—446.

²⁰ *Relatio de solennissimo et triumphali actu coronationis archi-thaumaturgae imaginis B. Mariae Virginis Delparae in Claro Monte Częstochoviensi in Regno Poloniarum die 8 septembris a. D. 1717 feliciter peracto et absoluto* (Częstochowa 1717).

²¹ R. Filipiński: *Koronacja obrazu na Jasnej Górze*, „Kron. Dyec. Kuj.—Kalis.”, r. V: 1910, s. 129—132.— *Koronacja obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*, tamże, s. 154—156.— *Koronacja obrazu M. B. Częstochowskiej*, tamże, s. 176—183.

²² Por. pracę W. Turczyńskiego i J. Rutkowskiego w przyp. 8.

²³ Zob. artykuły R. Kozłowskiego w przyp. 8.

²⁴ *Officia Propria dioecesis Poloniae, pars prior*, (Turyn) Marietti 1965, s. 46—55; *pars altera*, s. 90—98.

patu i duchowieństwa mających łączność z moralnym odrodzeniem kraju. Przed obrazem Bogurodzicy Dziewicy Częstochowskiej odbyło się więc w r. 1946 ofiarowanie narodu Niep. Sercu Najśw. Maryi P., w 1956 uroczystość odnowienia ślubów Jana Kazimierza z r. 1656, w 1966 kościelne obchody milenijne Chrztu Polski, aktualnie zaś ma miejsce przygotowywanie do jubileuszu 600-lecia sprowadzenia Paulinów i obrazu na Jasną Górę. Wszystko to połączone było i jest z kilkuletnimi nowennami, peregrynacją kopii cudownego obrazu po parafiach całego kraju (jeszcze nie zakończoną), nieustannymi zjazdami, pielgrzymkami, czuwaniem...

Wreszcie Jasna Góra Częstochowska ze swoimi zabudowaniami i wnętrzem stanowi dzisiaj wielki skarb polskiej kultury²⁵. Paulini zorganizowali tu wielki skarbiec (muzeum) różnych pamiątek²⁶, wyposażyli bibliotekę, wytworzyli archiwum²⁷, posiadali w ciągu 2 i pół wieku własną drukarnię²⁸, wydając w niej książki i broszury.

b. MEDALIKI CZĘSTOCHOWSKIE

Spośród wielu rodzajów i gatunków medalików bezsprzecznie najwięcej jest częstochowskich. W mej pracy strona z wizerunkiem M. B. Częstochowskiej prawie zawsze stanowi awers medalika. Otóż awersy te starano się wzorować na wyglądzie wspomnianego obrazu. Jednak troska producentów w tym względzie musiała być różna, skoro ogół starszych medalików krajowego pochodzenia (mam tu na myśli przede wszystkim masowego wytwórcę warszawskiego Jana Bit-schan'a z l. 1828—1872) i większość wytwórstwa zagranicznego wszystkich czasów mało jest podobna do tego wizerunku. Grawerów zagranicznych można by łatwiej usprawiedliwić z tej opieszałości czy niedokładności. U jednych i drugich wyobrażenie M. Bożej i P. Jezusa na medalikach jest w różnym stopniu mniej typowe czyli odmienne, a ponadto sam obraz jest u nich od dołu dłuższy. Wykaz obydwóch odmienności zachodzących w tej rozprawie podałam w cz. CIIc — nietypowych 38, dłuższych 31. Można powiedzieć, że producenci krajowi dopiero od 4 ćwierci XIX w. włącznie wykonują podobizny obu świętych osób na medalikach ściśle według wyglądu obrazu jasnogórskiego.

Matka Boska Częstochowska oddana poprawnie na medalikach występuje zawsze w krótkiej półpostaci. Dziecię Jezus, pokazane na wszystkich medalikach częstochowskich w całej postaci, trzyma ona siedząca na lewej ręce, a prawą ma położoną na piersi. Samo Dziecię zaś z reguły prawą ręką wskazuje na swoją Matkę, a w lewej trzyma zamkniętą książkę. Książka (księga) w tym wypadku oznacza naukę, którą Chrystus przyniósł ze sobą dla świata. Jej zamknięcie jeszcze bardziej podkreśla głębokość i tajemnicę tej nauki. Owego zwykłego i występującego na przeważającej ilości obiektów obrazu Matki i Dziecięcia nie komentowałam w poszczególnych opisach awersów w cz. B niniejszej pracy.

²⁵ S. Szafraniec: *Jasna Góra, Przewodnik-Informator*, Częstochowa 1972.— *Skarby kultury na Jasnej Górze* — tekst: Z. Rozanow, E. Smulikowska; zdjęcia: J. Michlewski, J. Rosikoń; wstęp: W. Tomkiewicz, Warszawa 1974.

²⁶ J. Adamczyk: *Skarbiec Jasnogórski*, Częstochowa 1903.— W. Turczyński: *Przewodnik po Skarbcu Jasnogórskim*, Częstochowa 1926.

²⁷ K. Kaczmarezyk: *Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*, „Archeion”, VI/VII: 1930, s. 123—159.— J. Zbudniewek: *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce do końca XVII wieku*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 293—344; t. 35: 1977, s. 145—194.

²⁸ S. Siennicki: *Dawna drukarnia Jasnej Góry Częstochowskiej 1628—1814*, wyd. 2, Warszawa 1887.

Uważałam go za sprawę normalną, zwykłą. Meldowałam, jak już wspomniałam, wyłącznie ujęcia nietypowe, traktując je jako wyjątkowe, jakkolwiek były to liczne wyjątki. Wy tłumaczyłam także (w 2 przyp. grupy VIII w cz. B oraz w cz. CII) symbolikę księgi otwartej. Ale przy opisie i interpretacji zabytków zwracałam czytelnikowi uwagę na nieposiadanie księgi przez P. Jezusa (poz. 25a, 33a, 79a, 94a).

3. STAN BADAŃ NAD MEDALIKAMI

Literatura drukowana o medalikach częstochowskich prawie nie istnieje. Szczegółowy dorobek w dziedzinie opracowań ogranicza się tu do półtorej strony druku. Bo oto w r. 1910 na łamach „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych” (Kraków) ukazał się komunikat Redakcji tegoż miesięcznika pt. *Medaliki częstochowskie*²⁹, a w rok później Stanisław Kosieradzki zamieścił w tymże periodyku wzmiankę o medalu religijnym i jednocześnie medaliku pochodzącym pewnie z XVIII w.³⁰ Do wspomnianego komunikatu dołączono tablicę ilustrującą obustronnie aż 17 mniejszych rozmiarów medali religijnych i medalików, wybitych przeważnie w zakładach warszawskich dla upamiętnienia koronacji cudownego obrazu w r. 1910. Spośród nich zestaw medalików, na którym oparłam swoją pracę, dysponuje, niestety, tylko jednym obiektem (poz. 21), a zabytku przedstawnego przez Kosieradzkiego wcale nie posiada.

Nie będziemy tym zbytnio zaskoczeni, skoro odnośnie wszystkich innych medalików i medali religijnych bibliografia nasza posiada odnotowane (na właściwym miejscu) tylko 34 numery³¹. Wśród tych opracowań dwie najważniejsze (książkowe) pozycje (4055, 4064) odnoszą się do francuskiego medalu wybitego w Paryżu w r. 1830 ku czci Niep. Poczęcia NMP (tzw. cudowny medalik). W następstwie tego wypadnie stwierdzić, że właściwie w tym względzie posiadamy tylko 3 ważniejsze artykuły czy przyczynki^{31a}.

Również ogólne polskie informacje o medalikach, zamieszczone w encyklopediach i słownikach³², są tak znikome i niepełne, że nie tylko nie dają poszukiwanym wiadomości, ale nawet nie posiadają poprawnych określeń medalika³³. W następstwie tego nasze wiadomości o medalikach czerpiemy nieraz z sporadycznych wzmianek pomieszczanych o nich w opisach kościołów lub cudownych obrazów, np. A. Fridrich'a³⁴, oraz z pobieżnych i mniej metodycznych dawniejszych katalogów medali, o których będzie mowa w następnym paragrafie wprowadzenia.

²⁹ „Wiad. numiz.-archeol.”, t. II: 1910, s. 195—196 i tabl. I po s. 192.

³⁰ S. Kosieradzki: *Medal M. B. Częstochowskiej*, „Wiad. numiz.-archeol.”, t. III: 1911, s. 44.

³¹ M. Gumowski: *Bibliografia numizmatyki polskiej*, Przygot. do druku i uzup. H. Baranowski, Toruń 1967, s. 165—166; *Medale religijne*, poz. 4037—4070.

^{31a} R. Mękicki: *O medalach i medalikach religijnych*, „Wiad. numiz.-archeol.”, t. II: 1910, s. 69—71, 89—91, 109—110.— K. Białobłocki: *Tematyka religijna na medalach (konspekt referatu)*, w: *Numizmatyka poznańska 1970—1972*, Poznań 1973, s. 25—27.— R. Białobłocki: *Medaliki religijne na terenach polskich w XIX wieku*, w: *Materiały z I Ogólnopolskiej Sesji Medalierskiej w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1974*, s. 61—66.

³² S. J(amiolkowski): *Medal, medalik*, w: *Encyklopedia kościelna (Nowodworskiego)*, t. XIV. Warszawa 1881, s. 102.— *Medale (medaliki)*, w: *Podręczna encyklopedia kościelna (Chelmickiego)*, t. XXV/XXVI, Warszawa 1911, s. 393.— M. Kowalewski: *Mały słownik teologiczny*, s. 225.

³³ Por. przyp. 2—3.

³⁴ A. Fridrich: *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, tom pierwszy — czwarty, Kraków 1903—1911.

Na temat medalików nie za dużo przynoszą wiadomości także artykuły ogólne podstawowych zagranicznych informatorów teologicznych: francuski³⁵, niemiecki³⁶ i włoski³⁷. Autorzy ich medaliki również traktują łącznie z medalami. Wymienione opracowania górują nad naszymi tym, że są bardziej systematyczne, opierają się na bogatszej literaturze przedmiotu i ujmują zagadnienie z odleglejszej perspektywy historycznej.

Obce prace szczegółowe na temat medalików raczej mnie nie interesowały, za wyjątkiem jednej, z którą — jako ze świeżą — zapoznałam się dopiero wtedy, kiedy już swoją rozprawę kończyłam. Jest to praca B. Peus'a o medalach religijnych i medalikach pątniczych miejscowości śląskich do r. 1945³⁸. Nie wnosi ona niczego istotnego do mej rozprawy, sama w sobie nie dotyczy tematyki maryjnej, lecz rozleglejszej, wreszcie nie omawia ani jednego obiektu z mojej bazy źródłowej. Jest ona zwięźle ujęta i posiada ładny wybór ilustracji. Pod względem metodycznym poucza przecież autorów tego typu rozpraw, że najlepiej odnośnie jakiegos miejsca opracowywać medale religijne i medaliki łącznie, gdyż trudno je nieraz od siebie oddzielić, czego też sama częściowo doświadczyłam. Nie mogłam jednak zajmować się także medalami częstochowskimi, skoro odmiany samych tamtejszych medalików liczą się na setki. Ale o tym w następnym paragrafie.

Znikomy rodzimy dorobek naukowy na temat medalików i znaczny w dziedzinie medali, widoczny choćby na podstawie zestawień bibliograficznych³⁹, aż nadto wykazują hegemonię „medalową” nad działem „medalikowym”. Ta różnica stale się pogłębia, w miarę ukazywania się coraz poważniejszych dzieł odnośnie samych medali⁴⁰. Wiedza praktyczno-teoretyczna dotycząca obydwu tych dziedzin nazywa się medalografią i ciągle jeszcze wchodzi w skład numizmatyki, do której kiedyś została dość sztucznie wcielona z racji czysto zewnętrznych, dlatego że monety, medale i medaliki kojarzy więz materiału, z którego bywają wykonywane, i kształtu. Jednak najnowsze polskie podręczniki: numizmatyki wieków średnich⁴¹ oraz nauk pomocniczych historii do końca XVIII w.⁴² nie chcą z medalografią mieć nic wspólnego, albowiem o niej nie wspominają. Pozostawionej tak „bez opieki” przez numizmatykę medalografii robią nadzieję historycy czasów nowszych — A. Zand⁴³, R. Kaczmarek⁴⁴, I. Ihnatowicz⁴⁵, że

³⁵ H. Leclercq: *Médailles*, w: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie (Paryż), XI 74—102.

³⁶ J.H. Emminghaus: *Medaille*, w: Lexikon für Theologie und Kirche (Fryburg), VII 227—228.

³⁷ F. Panvini-Rosati: *Medaglia*, w: Enciclopedia Cattolica (Watykan), VIII 566—569.

³⁸ B. Peus: Schlesische Wallfahrtsmedaillen vor 1945, „Archiv für schles. Kirchengeschichte”, Bd 35: 1977, s. 161—225.

³⁹ M. Gumowski: *Bibliografia numizmatyki polskiej*, s. 149—174, poz. 3633—4693.

⁴⁰ A. Więcek: *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, (Kraków) MCMLXXXII.

⁴¹ R. Kiernowski: *Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich*, Warszawa 1964.

⁴² J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, wyd. drugie, Warszawa 1976.

⁴³ A. Zand: O potrzebie specjalnej metodologii dla historii nowożytnej i nowych nauk pomocniczych, „Kwart. hist.”, r. XLIII: 1929, t. II, s. 193—209.

⁴⁴ R. Kaczmarek: *W sprawie rozbudowy nauk pomocniczych historii*, w: Polskie Towarzystwo Historyczne 1886—1956, Księga pamiątkowa... (Warszawa 1958), s. 109—125 (s. 124: medalografia).

⁴⁵ I. Ihnatowicz: *Zakres i zadania nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, w: Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14—17 września 1958 r., I: Referaty, Warszawa 1958, s. 287—296 [oraz w:] *Nauki pomocnicze historii*, pod red. A. Gieysztorą, Warszawa 1960, s. 99—117.— Tenże: *Dorobek nauk pomocniczych historii XIX i XX wieku w Polsce w świetle nowych potrzeb*, „Stud. źródłozn.”, VIII: 1963, s. 1—14.

ją uczynią, obok jeszcze innych dyscyplin, pełnoprawną nauką pomocniczą historii nowożytnej. Uwzględnił już nawet medalografię pod nazwą medalierstwa pierwszy rodzimy skrypt poświęcony naukom pomocniczym historii nowożytnej i najnowszej⁴⁶. Jeżeli już dziedzina nasza ma się stać odrębną nauką pomocniczą historii, niechby nazywała się medalistyką, jak ogół klasycznych nauk pomocniczych, a nie medalografią.

Stanie się tak, czy inaczej — medaliki także na płaszczyźnie medalografii (medalistyki) nie będą miały pełnego obywatelstwa. Wszak z medalami łączą je tylko czynniki zewnętrzne, natomiast przedmiot formalny i nade wszystko duszpasterski ich cel daleko odbiegają od wspomnianych.

4. POTRZEBA OŻYWIENIA TYCH BADAŃ

Za rzetelnym i powszechnym podjęciem badań nad medalikami, leżących właściwie ugiorem, przemawia przede wszystkim dobro nauki historycznej, czy może lepiej powiedzieć — polihistorycznej; medalikami bowiem zainteresowana jest nie tylko historia Kościoła, ale również sztuka kościelna, liturgika, dzieje duszpasterstwa, życia wewnętrznego i inne. Właśnie o wzięcie na warsztat badań polihistorycznych także medalików woła w niedawnym swoim artykule ks. S. Librowski⁴⁷. Tak się dobrze dla mnie złożyło, że niniejsza praca jest pod względem chronologicznym pierwszą spośród realizowanych przez wspomnianego profesora w planie badań jego katedry i seminarium nad medalami religijnymi i medalikami w Polsce⁴⁸.

Oprócz wspomnianych są jeszcze inne względy, dochodzące aż do spraw osobistych autorki. Aktualnie znajdujemy się w okresie odprawiania sześćioletniej nowenny przed 600-letnim jubileuszem fundacji Paulinów na Jasnej Górze i sprowadzenia tam obrazu Najśw. Maryi P. O medalikach M. Boskiej Częstochowskiej piszę również dlatego, że jestem członkinią zgromadzenia maryjnego. Ponadto urodziłam się i wychowałam w diecezji wrocławskiej, gdzie też znajduje się nasz Dom Generalny. W granicach wymienionej diecezji znajdował się w l. 1818—1925 i sam klasztor częstochowski, i jego cudowny obraz. Biskupi wrocławscy często w tym czasie ingerowali w sprawy Jasnej Góry, pragnąc dla niej jak najlepszego dobra. Okres przynależności Częstochowy do macierzy wrocławskiej był jednocześnie czasem masowej produkcji różnego gatunku medalików, wyrabianych nieraz w trudnych warunkach politycznych naszego kraju.

II. ZAKRES, ROZPLANOWANIE I METODA PRACY

1. ZAKRES ROZPRAWY

Kiedy przystępowałam do kwerendy nad medalikami częstochowskimi i przygotowywałam sobie plan roboczy swej pracy, sądziłam (a może tak samo myślał mój promotor), iż w niej zawrę całość materiału na ten temat. Jednak gdy za-

⁴⁶ K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń: *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1973, s. 37—56: Numizmatyka, medalierstwo, ordery.

⁴⁷ S. Librowski: *O poszerzenie bazy źródłowej w badaniach historyczno-kościelnych*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 35: 1977, s. 5—18.

⁴⁸ S. Librowski: *Program prac Katedry Nauk Podstawowych i Metodologii Instytutu Historii Kościoła KUL nad polskimi medalami religijnymi i medalikami*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 36: 1978, s. 61—78.

poznałam się z kilku katalogami medali religijnych i z nich dowiedziałam się o dawniejszych kolekcjonerach, kiedy dotarłam do paru muzeów i aktualnych zbiorów prywatnych — ręce mi opadły z powodu wielkiej ilości samych medalików M. Boskiej Częstochowskiej.

Okazuje się bowiem, że nie tylko w znacznej części obecnie istniejących muzeów kościelnych ze Skarbcem Jasnogórskim na czele, ale zwłaszcza w państwowych znajdują się działy medalików; są one również po bibliotekach i niektórych archiwach gestii religijnej. Prawie wszędzie pozostają bez większego uporządkowania. Jeszcze więcej spotyka się medalików u kolekcjonerów prywatnych, do których przystęp nie jest łatwiejszy, niż do wspomnianych zbiorów. Przypuszczam, iż największy zbiór medalików posiada obecnie p. Kornel Białołocki w Puszczykowie k. Poznania ^{48a}. Rozumie się, że nie zamierzałam odwiedzać czynnych sklepów z dewocjonaliami, ani stoisk skupu metali szlachetnych, przy usłudze których kolekcjonerzy mogą powiększać swoje zbiory, nie zaś student przygotowywać pracę dyplomową.

Spostrzegłszy, że poszukiwania za aktualnym zasobem medalików częstochowskich, choćby tylko na obszarze naszego kraju, przekracza wielokrotnie mój czas na to przeznaczony i siły, zdecydowałam się na ograniczenie materiału, na którym wypadnie mi się oprzeć. Wydało mi się, iż łatwiej zdołam to przeprowadzić na podstawie istniejących katalogów medali i medalików, aniżeli drogą męczących podróży po zbiorach uspołecznionych i prywatnych. Pomijając wielkie katalogi medalograficzne charakteru przeważnie świeckiego, jak E. Raczyńskiego ⁴⁹ i E. Czapskiego ⁵⁰, w których również znajdują się sporadycznie informacje o medalikach, zwróciłam się na pierwszym planie do dzieł czysto kościelnych w tym przedmiocie, autorstwa dra med. Teofila Rewolińskiego, zm. ok. 1898 r. W 2 poł. XIX w. zgromadził on w Radomiu chyba największy w Polsce zbiór medali religijnych i wydał go w dwóch seriach ⁵¹.

Ważniejsza z nich jest pierwsza, zasadnicza i późniejsza, w której zresztą rekapitułuje on katalog medali i medalików koronacyjnych M. Bożej. Z niej to dowiadujemy się, że Rewoliński posiadał 1536 medali religijnych i medalików odnoszących się do Kościoła w Polsce. W przedmowie do głównego katalogu (cz. I, s. III) wspomina on także o kilku współczesnych sobie kolekcjonerach tych rzeczy — Izabeli Starzyńskiej w Dreźnie, która zebrała ich ok. 250, unickim władcy przemyskim Janie Saturnie Stupnickim posiadającym nieco więcej, Antonim Ryszardzie w Krakowie mającym przeszło 700, p. Grefkowiczu w Warszawie — właścicieli zasobniejszego zbioru tychże.

Ale gdzie dzisiaj szukać wymienionych przez dra Rewolińskiego prywatnych zbiorów obcych, jeżeli przez długie dziesiątki lat nie wiedzieliśmy o losach włas-

^{48a} Opinia urobiona na podstawie listu pisanego 18 czerwca 1978 r. przez mgra inż. K. Białołockiego do ks. prof. S. Librowskiego.

⁴⁹ E. Raczyński: *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą [...] aż do końca panowania Jana III (1513—1696)*, t. I—II, Wrocław 1838; t. III (1697—1763), wyd. J.A. Albetrandy, Poznań 1841; t. IV: *Gabinet medalów z czasów[...] Stanisława Augusta*, wyd. L. Gołębiowski, Wrocław 1843.

⁵⁰ E. Hutten-Czapski: *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte...*, vol. 1—5, St. Petersburg — Cracovie 1871—1916.

⁵¹ T. Rewoliński: *Katalog medali religijnych odnoszących się do Kościoła Katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski zbioru [...] w Radomiu 1887*, cz. I—II (Kraków 1885—1887).— Tenże: *Katalog zbioru medali koronacyjnych obrazów Matki Boskiej w krajach dawnej Polski, kościelnych dawnych i nowoczesnych oraz polityczno-religijnych*, wyd. 2, Radom 1882.

nej jego kolekcji i dopiero w ostatnim czasie ukazała się informacja, iż zdekompletowana ta spuścizna trafiła do Muzeum Sztuki Medalierskiej we Wrocławiu ^{51a}. Jak widać z mojego sprawozdania praktycznie pozostawał mi do dyspozycji właściwie tylko obszerniejszy katalog dra Rewolińskiego, który był właścicielem aż 364 medali religijnych i medalików M. B. Częstochowskiej (cz. I, nr 77—440). Większość z nich była na pewno medalikami. Atoli również w oparciu o same katalogi — przy rozproszeniu przedstawionych w nich zasobów nie można było bazować swej pracy. Zresztą najważniejszy z nich katalog Rewolińskiego opisuje zabytki medalistyczne zbyt zwięźle i niedokładnie.

W następstwie tego wszystkiego zdana zostałam na jedyny zbiór medalików M. Boskiej Częstochowskiej całkowicie mi dostępny. Jest nim kolekcja ks. prof. Librowskiego gromadzona przez lat kilkadziesiąt, składająca się ze 118 różnych medalików częstochowskich, rozciągająca się na przestrzeni lat 1775—1966. Zbiór ten, jak to wykazała analiza i krytyka jego obiektów, jest aż nadto wystarczający, by stać się podstawą źródłową dla przygotowania pracy magisterskiej. Suma bowiem opisów i interpretacji zabytków, uwzględniając zarówno awersy jak i rewersy, podjęła się do 236 obrazów. Praca nad tym zbiorem wydaje się tyle górować nad wszystkimi innymi kolekcjami, że był on dotąd dla nauki zupełnie nie znany. Obok tego przyjemnego i zasługującego dla piszącej te słowa aspektu, zaistniała również odwrotna strona medalu, mianowicie że przed wyciągnięciem z niego pożytku trzeba go było pierwiej uporządkować, ale o tej ostatniej sprawie będę mówić poniżej.

2. ROZPLANOWANIE PRACY

Przez plan pracy pragnę tu rozumieć omówienie rozplanowania i ujęcia zasadniczej partii mej rozprawy, którą jest część druga — B pt. Opis i interpretacja medalików. Część ta jest zarazem najdłuższą i czysto analityczną. Było to całkowicie zamierzone, by w taki sposób dodać do nauki jakiś zauważalny i rzeczowy wkład i dorobek. Uwagi tu zawarte tylko w małym stopniu odnoszą się do innych części C (Zestawienia) i (Ilustracje).

Zdecydowawszy się na opracowanie swej rozprawy w oparciu o wiadomy już zasób medalików, musiałam go najpierw uporządkować. Porządkowanie zaczęło się od sprawdzenia, czy rzeczywiście wszystkie udostępnione mi medaliki są częstochowskie. Niektóre trzeba było odsunąć, a inne przybrać, tym bardziej że zbiór ten ustawicznie rośnie. Następnie przyszła kolej na oczyszczenie wszystkich obiektów płynami i pastami zaleconymi przez specjalistów-muzeologów. Nie wiem, czy mi się to dobrze udało. Wolałam bowiem raczej zostawić rzeczy w stanie gorszego zachowania, aniżeli nieroztropnie przedmiotom zaszkodzić.

Po takim przygotowaniu przyszła kolej na rozłożenie zasobu na 11 grup, które stanowią jakby poszczególne rozdziały w cz. B mej pracy. Jak zaraz spostrzeżemy, o przynależności obiektów do danej grupy zdecydowało tylko ogólne ich między sobą podobieństwo. Natomiast grupy następują po sobie w porządku logicznym:

- I — M. B. Częstochowska samoistna i z klasztorem,
- II — M. B. Częstochowska z tajemnicami maryjnymi,
- III — M. B. Częstochowska, z obrazami innych sanktuariów maryjnych.
- IV — M. B. Częstochowska z tajemnicami Bożymi,

^{51a} Por. K. Białobłocki: *Medaliki religijne na terenach polskich w XIX wieku*, s. 66.

- V — M. B. Częstochowska z Panem Jezusem,
- VI — M. B. Częstochowska z Chrystusem Cierpiącym (Medaliki patriotyczne okresu Powstania Styczniowego),
- VII — M. B. Częstochowska ze swoją ziemską rodziną,
- VIII — M. B. Częstochowska z innymi świętymi,
- IX — M. B. Częstochowska — Królowa Polski (Medaliki religijno-narodowe),
- X — M. B. Częstochowska — pamiątka przyjmowania sakramentów świętych (Medaliki czysto duszpasterskie),
- XI — M. B. Częstochowska z kopiami swego obrazu.

Podział rzeczowy medalików na grupy domaga się pewnego wyjaśnienia i tak tajemnice maryjne idą w grupie II, zaraz po M. B. Częstochowskiej występującej samoistnie i z klasztorem, albowiem pod względem historycznym i artystycznym są jej bliższe niż tajemnice Boże, ulokowane w grupie IV. Po tajemnicach maryjnych (grupa II) musiały logicznie iść pozaczęstochowskie miejsca jej kultu (grupa III). Pan Jezus występuje w tym zestawie istotnie aż w trzech grupach: w IV. — razem z całą Trójcą Św., w V — sam i w VI — umęczony z cierpiącym narodem polskim; oprócz tego — jednorazowo (po raz czwarty) w grupie IX, typ 36. Ziemska rodzina Najśw. Maryi P. (grupa VII) musiała być położona zaraz po osobach Bożych, przed innymi świętymi. Na jej czele wypadło postawić jej opiekuna — św. Józefa, a nie św. Annę. Najliczniejsza grupa VIII — świętych konsekwentnie wypadła na tym miejscu. Grupa IX — Królowa Polski nie mogła być połączona z nieco podobnymi zabytkami umieszczonymi w grupie VI (Chrystus Cierpiący). Grupa medalików duszpasterskich (X), jako dogmatycznie i historycznie mniej ważna, poszła pod koniec. Wreszcie kopiom obrazu jasnogórskiego przypadło ostatnie (XI) miejsce w opisywanej bazie źródłowej.

Poszczególne grupy medalików zostały podzielone na ich typy. O przynależności określonego przedmiotu do danego typu siłą rzeczy nie decyduje jego awers, którym z reguły jest obraz M. B. Częstochowskiej, ale rewers, jeden albo kilka do siebie podobnych. W obrębie 11 grup medalików wyłoniono 44 ich typy. Podług liczby i nazw są one następujące: W grupie I — pięć, ułożone w niej w porządku logiczno-chronologicznym i posiadające na rewersach: 1) pole wolne, 2) kościół i klasztor jasnogórski, 3) tenże klasztor z napisem *Pamiątka z Częstochowy*, 4) jubileusz 500-lecia Jasnej Góry, 5) drugą koronację obrazu. W grupie II — dwa z układem chronologiczno-alfabetycznym oraz z 1) Niepokalanym Poczęciem i 2) tajemnicami Różańca na rewersach. W grupie III — cztery z alfabetycznym porządkiem typów na rewersach o brzmieniu: 1) medalik z Berdyczowa, 2) M. B. Kaźmirzecka, 3) M. B. Kodeńska, 4) M. B. z Orchard Lake. W grupie IV — dwa z rzeczowym układem typów na rewersach: 1) Trójca Święta, 2) Opatrzność Boża. W grupie V — trzy z chronologicznym porządkiem typów na rewersach: 1) Chrzyż P. Jezusa, 2) Przemienienie Pańskie, 3) Serce P. Jezusa. W grupie VI — cztery z logiczno-chronologicznym układem typów na rewersach: 1) P. Jezus Ubiczowany, 2) P. Jezus Ukrzyżowany, 3) krzyż złamany z orłem, 4) krzyż z palmą w cierniowej koronie. W grupie VII — trzy z rzeczowym porządkiem typów na rewersach: 1) św. Józef Oblubieniec NMP, 2) św. Anna matka NMP, 3) św. Anna z klasztoru przyrowskiego. W grupie VIII — dwanaście z alfabetycznym układem typów na rewersach: 1) św. Antoni Padewski, 2) św. Barbara, 3) św. Cyryl i Metody, 4) św. Dominik, 5) św. Fran-

ciszek Seraficki, 6) św. Ignacy Loyola, 7) św. Izydor Oracz, 8) św. Kazimierz, 9) św. Maria Magdalena, 10) św. Roch, 11) św. Stanisław Biskup, 12) św. Tekla. W grupie IX — pięć z logiczno-chronologicznym porządkiem typów na rewersach: 1) P. Jezus Ukrzyżowany, 2) symbole narodowo-państwowe, 3) Orzeł Polski, 4) odnowienie ślubów z r. 1656, 5) Tysiąclecie Chrztu Polski. W grupie X — dwa z chronologicznym układem typów na rewersach: 1) I Komunia św., 2) Bierzmowanie. W grupie XI — dwa z alfabetycznym porządkiem typów na rewersach: 1) Ołtarz M. B. Częstochowskiej w Białymstoku, 2) kopia jej obrazu w Warszawie.

Jeżeli powierzone mi obiekty udało się na ogół logicznie rozlokować w obrębie grup, to muszę wyznać, że jeszcze lepiej powiodło się pod tym względem zaliczeniem ich do poszczególnych typów. W następstwie tego na ten temat przyjdzie mi tylko zwrócić uwagę na ewentualne inne drobne możliwości i wyjątki. Oto medalik nr 25, posiadający na awersie monogram maryjny, został zakwalifikowany do typu 6 — Niep. Poczęcie NMP (w grupie II). Poz. 57 tylko częściowo należy do typu 18 (w grupie VI), ale musi tam pozostać. Do medalików różańcowych (typ 7 w grupie II) można było zaliczyć nry 91—92, zrobiono jednak z nich osobny typ 27 (św. Dominik) w grupie VIII. Aspekt patriotyczny widoczny jest na medalikach ze św. Barbarą na rewersie (typ 25), których przecież nie wypadało dać do grupy VI czy IX, ale do VIII (święci).

Poszczególne typy medalików zawierają w sobie odmiany tychże. Odmiany owych przedmiotów to nic innego jak kolejne ich jednostki, pozycje, egzemplarze, których mam 118. Prawie połowa typów jest tylko jednoodmianowa czyli nie posiadająca drugiego innego egzemplarza. O tym, że dany medalik stanowi w sobie odmianę, decydowało kilka względów. Wydzielając w obrębie typów odmiany, zwracałam również uwagę więcej na rewersy medalików niż na awersy, wśród których znajduje się mniej różnic i zmian, jako że widnieje tam prawie zawsze M. B. Częstochowska. Tymi względami, które wyróżniają, szeregują i liczą odmiany w zasobniejszych ich typach są: rozmiar (wielkość) medalików, materiał, z którego zostały wykonane, różnice na wyobrażeniach i w legendach, zwłaszcza na rewersach, tym bardziej, jeżeli napisy zachodzą w różnych językach, chronologia powstawania obiektów itp.

Ilość odmian w poszczególnych typach medalików przedstawia się następująco:

Typy	—	Od-	Typy	—	Od-	Typy	—	Od-	Typy	—	Od-
		miany			miany			miany			miany
1	—	5	12	—	3	23	—	4	34	—	1
2	—	4	13	—	4	24	—	12	35	—	1
3	—	8	14	—	1	25	—	2	36	—	1
4	—	3	15	—	2	26	—	1	37	—	2
5	—	2	16	—	3	27	—	2	38	—	1
6	—	8	17	—	1	28	—	2	39	—	2
7	—	3	18	—	6	29	—	2	40	—	1
8	—	1	19	—	2	30	—	1	41	—	1
9	—	1	20	—	1	31	—	1	42	—	3
10	—	1	21	—	9	32	—	1	43	—	1
11	—	1	22	—	2	33	—	4	44	—	1

3. METODA PRACY

a. USTALENIE TERMINOLOGII

Skoro już powyżej na kartach mej rozprawy padły niektóre pojęcia, jak awers, rewers czy może jeszcze inne, muszę w tym punkcie wyjaśnić i ustalić pewne terminy, którymi się posługuję. Terminologia zresztą jest pierwszym elementem w jakichkolwiek poczynaniach metodycznych. Terminy dotyczące moich opisów (głównie w cz. B) należą wprawdzie do ogólnego słownictwa, ale najczęstsze zastosowanie posiadają w dziedzinie sztuki. Rzadko które z owych pojęć znalazłam gotowe w słownikach, dlatego większość określiń odważyłam się sama zredagować.

Każdy medalik posiada swoją prawą i lewą stronę — awers i rewers. Awers jest to strona przednia, główna monety lub medalu, w przeciwieństwie do tylnej zwanej rewersem⁵². Prawie wszystkie opisane w tej pracy medaliki (za wyjątkiem pierwszych pięciu) są obustronne. Pole awersu względnie rewersu, w tym wypadku medalika — to jego powierzchnia, płaszczyzna, na której występują wyobrażenia i napisy zwane w naszej dziedzinie legendami. Prawą stroną medalika, kiedy na niego patrzymy, nie jest ta, która znajduje się na wprost naszej prawej strony, ale odwrotnie — własna jego prawa połowa, gdy np. leży na stole przed widzem. Podobnie ma się rzecz z jego lewą stroną. Pod tym względem w opisach podobnych zabytków spotyka się najwięcej pomyłek, np. zawsze w cytowanym już katalogu Rewolińskiego. Wyobrażenia na awersach czy rewersach medalików, zajmujące na nich najczęściej miejsce centralne, to przeważnie wizerunki osób Bożych, Chrystusa, Matki Najśw., świętych z ich atrybutami, symboli religijnych, ołtarzy, kościołów itp., będące wspólnie z napisami znakami rozpoznawczymi tychże medalików i połączonych z nimi uroczystości. Legendą nazywają się napisy umieszczone na medalikach. Są one otokowe, tj. idące kołem lub owalnie blisko krawędzi owych przedmiotów, albo połowe — występujące poziomo. Odchylenia od tych dwóch systemów są minimalne. Na obwodzie ani jeden medalik nie posiada napisu. W opracowanym zestawie medalików dość często spotyka się legendy otokowe zamieszczone w dwóch wierszach, przy czym wewnętrzny z nich (chyba to zjawisko powszechne) bywa krótszy. Napisy połowe miewają najczęściej większą ilość wierszy, nie zawsze równych. Najwięcej wierszy znajduje się w poz. 22 — siedem, 26 — osiem, 20 — aż dziesięć. Legendy czyta się normalnie, jak każde pismo (oprócz hebrajskiego), tzn. od lewej strony czytającego. Rant to obwódka, opasanie medalików, bez względu na ich kształt; niezmiernie rzadko bywa on ząbkowany czy cieniowany, jak to można oglądać na wykwintnie wykonanej poz. 79. Wreszcie wszystkie medaliki mają uszko przewidziane do noszenia, podczas gdy tylko małe medale posiadają ów element.

b. OPIS I INTERPRETACJA OBIEKTÓW

1° USTALENIE AWERSÓW MEDALIKÓW

Z tego powodu, że moja praca jest poświęcona medalikom Matki Boskiej Częstochowskiej, obiekty z jej wyobrażeniem były jakby z góry przeznaczone na strony przednie. Do rewersów więc poszły wszystkie pola, które już na

⁵² *Słownik terminologiczny sztuk pięknych* pod red. S. Kozakiewiczza, Warszawa 1969, s. 30.

pierwszy rzut oka wyglądają gorzej niż częstochowskie, co najłatwiej spostrzeżać na medalikach aluminiowych. Za strony awersowe zostały tu uznane także te powierzchnie, które na zabytkach są przedstawione z jednakową precyzją, jak i płaszczyzny z M. B. Częstochowską, choćby na nich widniały tajemnice Boże, Pan Jezus, tajemnice oraz inne pątnicze miejsca maryjne, co zachodzi najczęściej na obiektach mosiężnych. Jednak pola z wizerunkami nieczęstochowskimi, które wyraźnie wyglądają na awersy, np. w poz. 37 (M. B. z Orchard Lake), 113 (I Komunia św.), musiały być poczytane jako główne strony medalików. Wszakże po napisaniu tej rozprawy — czy może właściwiej powiedzieć po jej opublikowaniu, nie tylko jednakowo dokładnie wykonane strony medalików mogą zamienić rolę rewersów na awersy, lecz również pola rzeczywiście tylne mają szansę stać się płaszczyznami głównymi z okazji opracowywania ich własnych tematów. /

2° CZTERY ELEMENTY OPISU ZABYTKÓW

Zasadniczą jednostką w opisie jest odmiana, numerowana w ciągu całej części B mej rozprawy cyframi arabskimi w nawiasach okrągłych.

W każdym takim scharakteryzowaniu odmiany znajdują się 4 elementy: 1) opis ogólny medalika, 2) jego awersu, 3) rewersu, 4) uwagi.

W opisie ogólnym wymieniałam wszystko, co odnosi się do obiektu jako całości, a więc materiał, z którego wykonano medalik i jego wykończenie, np. że jest on połączony, posrebrzany i posiada rant, jego kształt i charakterystykę tegoż wyglądu, np. że ma uwypuklone płaszczyzny, jego wymiary w milimetrach, że posiada uszko i ewent. kółeczko przy nim, że jest piękny, ładny lub odwrotnie tandetny, czas powstania, wreszcie stan zachowania.

Na awersach i rewersach opisywałam najpierw same wyobrażenia, jako rzeczy istotne, meldując wszystkie odrębności, np. reliefy jedno- i dwustronne, wizerunki M. B. Częstochowskiej nietypowe i na dole dłuższe, odczytując atrybuty świętych. Po wyobrażeniach objaśniałam pola medalików, które stanowią tło dla obrazów i miejsce dla napisów, wreszcie same legendy i wytwórców tychże zabytków. Ponieważ jednak na temat legend i twórców medalików zdołałam zebrać więcej myśli, przeto aby nie rozsądzić nimi referowanego objaśnienia o opisie zewnętrznym obiektów, o pierwszych opowiem niżej na końcu tego podpunktu, a o drugich — w podpunkcie c.

W uwagach meldowałam o krajach i miejscach powstawania medalików wykonanych za granicą, odnosiłam jedne pozycje do drugich, kiedy trudno byłoby do nich trafić na podstawie samej tylko lokacji w grupach i typach, informowałam o fakcie noszenia tychże dewocjonaliów, przytaczałam odpowiednią literaturę przedmiotu, najczęściej zasadniczy katalog Rewolińskiego. Na 118 opracowanych przeze mnie medalików 32 nry posiada odnotowane Rewoliński, czyli nieco więcej niż czwartą część. Ale trzeba pamiętać, że w moim zestawie znajduje się wiele obiektów wyprodukowanych po r. 1887, który jest datą druku wspomnianego katalogu. Oprócz wymienionych 32 wypadków u Rewolińskiego spotyka się jeszcze podobne moim zabytkom typy, lecz nie odmiany. Nie jest też wykluczone, iż mogłam jakąś pozycję przeoczyć przy mało dokładnych opisach tegoż katalogu i niezbyt precyzyjnych jego podziałach na grupy. Opisywane medaliki, jako dotąd nie uporządkowane, nie posiadają śladów jakiegokolwiek inwentaryzacji.

Wszystkich opisów dokonałam osobiście i w 100% z autopsji. Po-

dałam je pewnie z przesadną dokładnością i ze zbyt wielu szczegółami. Mogę bez samochwalstwa powtórzyć za Mickiewiczem, i to w najbardziej pozytywnym znaczeniu, iż rzeczywiście posługiwałam się podczas badań, opisów i interpretacji „mędrcą szkiełkiem i okiem”. Nawet przy używaniu lupy pięciokrotnie powiększającej trafiały się pewne szczegóły tak wyobrazeniowe, jak i tekstowe, których nie udało się z całą pewnością rozstrzygnąć.

Dowodem tej dokładności niech będzie chociażby przykład stosowania synonimów na poszczególnych etapach opisów. Oto w opisie ogólnym raz mówię, że medalik posiada elementy nieco uwypuklone, drugi raz, że lekko wzniesione, trzeci, że uwydatnione. Tam też oznajmiam, iż posiada on rant albo obwódkę, względnie krawędź lub brzeg. W opisie awersów i rewersów — na początku używam na zmianę terminów wizerunek i podobizna, a dalej w treści nazywam je obrazem. Szczególnie, kiedy chodzi o sukienki M. Boskiej i P. Jezusa w obrazie częstochowskim, rozróżniam: bogato haftowane, haftowane tylko, a wśród ostatnich na przemian — proste, gładkie, zwykłe. Podobnie ma się rzecz z określeniami wyobrażeń; np. w grupie I na rewersach kładę na zmianę: widok klasztoru, panorama, wygląd, budowle. Również ptak (kruk), znajdujący się na szczycie wieży jasnogórskiej, partycypuje w wyrazach bliskoznacznych: jest to herb, odznaka, symbol Zakonu Paulińskiego. Obydwie strony medalików także mają swoje zamienne pojęcia: pola, płaszczyzny, powierzchnie, tarcze. Wśród producentów i wykonawców medalików też są różnice i stopniowania: medalier, brązownik, grawer, rytownik, złotnik, odlewnik, artysta, twórca, wytwórca. Także teksty na obydwu stronach obiektów — to legendy, napisy, słowa, wezwania, wołania, błagania, modlitwy.

Dotychczasowe uwagi dotyczyły głównie elementów wyobrazeniowych na medalikach. Obecnie przyszedł czas na zapowiedziane wytłumaczenie się z pracy poświęconej legendom.

Napisy znajdują się niemal na wszystkich medalikach, zarówno na awersach, jak i rewersach. Istnieją od tego drobne odchylenia, zachodzące raczej na stronach tylnych obiektów. Statystyki tych wypadków nie sporządziłam w cz. C (Zestawienia), uważając tę sprawę za mniej ważną. Obie alternatywy znajdzie czytelnik w części B rozprawy.

Legendy niniejszego zestawu medalików występują w różnych językach, o czym szerzej będzie zaraz w podpunkcie c. Jednak ani język w tym wypadku nie świadczy całkowicie o kraju pochodzenia medalika, ani tym bardziej kraj produkcji o języku. W każdym razie wielość języków jak z jednej strony nadaje owym zabytkom znamię uniwersalizmu, tak z drugiej utrudnia odczytywanie napisu.

Teksty opracowanego zbioru zostały oddane przez rytowników majuskułą, zazwyczaj uwypukloną i nakładaną, a nie drażoną, za wyjątkiem poz. 3r, na której widnieje kursywa minuskuły. Autorka rozprawy wiernie przekazała odbiorcy ten wygląd legend. Przy napisach otokowych informowała nadto bliżej o miejscu położenia poszczególnych partii słów, o początku i końcu wierszy. W napisach poziomych kolejne wiersze oddzielała od siebie pionowymi kreskami.

Legendy medalików obfitują w skrócenia i błędy. Skróty były niemal konieczne, gdyż na małych powierzchniach obiektów chciano dać maksimum objaśnień. Błędy w wyrazach jęz. polskiego popełniały najczęściej wytwórcie zagraniczne, chociaż również krajowe nie były od nich wolne. Ponieważ w produkcji zagranicznej te same błędy powtarzają się, można by w oparciu

o nie powiedzieć coś o tamtejszych medalierach, chociaż natrafiamy tu na same niewiadome. Zmiany pisowni polskiej uwidocznione w tekstach, jakkolwiek nieregularne, stanowią pewną pomoc w ustaleniu daty wykonania tych zabytków. Rozumie się, że duża liczba skrótów i błędów wpływa hamująco na odczytywanie napisów.

W zasadniczym tekście swej pracy (w opisie awersów i rewersów — cz. B.) ani nie rozwiązuję tych skrótów, ani nie koryguję błędów. Odnośnie skrótów przedłużyłoby to napisy i zaśmiecilo je nawiasami prostokątnymi. Wspomniane zaś błędy występują przecież w oryginałach opracowywanych dokumentów kruszcowych. Z jednymi i drugimi radzę sobie w przypisach oznaczonych małymi literami alfabetu łacińskiego. Wprowadziłam je dla tekstów w celu odróżnienia od przypisów rzeczowych numerowanych cyframi arabskimi. Różnienia tego wymagała jasność wypowiedzi przy tak licznych przypisach. O nich to obszerniej powiem niżej w podpunkcie c.

Zatem w tychże przypisach literowych (tekstowych) skrócone legandy rozwinęłam w całości lub częściowo — w tym ostatnim zakresie bardzo licznie. Najczęstszym przykładem jest znak S. stawiany na początku napisów otokowych. Otóż do r. 1872, mimo reszty (maryjnego) tekstu polskiego, wypadło go rozwiązywać częściej przez „sancta” aniżeli „święta” (Maria, Marya). Z okazji prostowania błędów ortograficznych i gramatycznych napisów informowano także o uszkodzeniach tekstu lub jego wytarciu spowodowanym przez długie noszenie niektórych medalików.

3° INTERPRETACJA OBIEKTÓW

Na przestrzeni istotnej i najdłuższej części swej pracy (B) opisywałam medaliki i jednocześnie je interpretowałam. Nie można było bez narażenia się na powtarzanie oddzielać jednej czynności od drugiej. Stąd nawet tytuł owej części rozprawy zwie się opisem i interpretacją medalików.

Interpretacja dotyczyła wszystkiego, szczególnie wyobrażeń na obydwu stronach zabytków, atrybutów świętych, napisów, powiązań wewnętrznych i zewnętrznych pomiędzy tymi obiektami. Przecież sam przydział medalików czestochowskich do odpowiednich grup, a potem typów oraz ułożenie po kolei odmian w tych drugich wymagały przemyślenia, rozumowania, interpretacji.

Owe wyjaśnienia, tłumaczenia, komentarze obracają się w dziedzinie sztuki i medalierstwa, teologii, zwłaszcza liturgiki, duszpasterstwa i życia wewnętrznego, historii kościelnej i polskiej.

c. RESZTA UWAG

Poniższe uwagi także dotyczą rzeczy zachodzących w części drugiej (B) rozprawy, chociaż często nawiązują do dwóch następnych — C (Zestawienia) i D (Ilustracje). Wszystkie one łączą się z 3 punktem (paragrafu II niniejszego wprowadzenia) zatytułowanego Metoda pracy. Z tego jednak powodu, iż związane są z nim luźniej oraz, że jest ich kilka, mówi się o nich na końcu wspomnianego punktu w tzw. uwagach luźnych. Ponadto tak ze względu na różną ich wartość rzeczową, jak też ilość zebranego na ich temat materiału, informuje się tu o nich w niejednakowej rozciągłości. W końcu odsyła się różne ich aspekty do części C rozprawy. Zagadnień tych jest osiem: 1) materiał, 2) język legend, 3) chronologia, 4) wytwórcy — zawsze medalików; 5) bibliografia i skróty, 6) przypisy, 7) zestawienia, 8) ilustracje — w mej pracy lub do niej.

1) Materiał, z którego zostały wykonane medaliki opisanej kolekcji, jest dosyć różnorodny: aluminium, cyna, cynk, mosiądz, nikiel, ołów, srebro. Ze względu na ową różnorodność medaliki są nawet bardziej zbliżone do monet niż same medale. Wykaz obiektów zrobionych z poszczególnych tworzyw podaje nizej cz. CI1a.

2) Językiem legend na obydwu stronach medalików jest najczęściej łacina i polski, nierzadko pomieszane ze sobą. Na rewersach znowu występują często napisy w językach nowożytnych: angielskim, francuskim (najwięcej w tej grupie), hiszpańskim, niemieckim, portugalskim, włoskim. Nie ma jednak w tym względzie ścisłych reguł, ewent. zachodzą tu liczne wyjątki. Zdarzają się więc legendy łacińskie na obiektach produkcji krajowej i odwrotnie polskie na medalikach wytwórstwa obcego. Trudno więc mówić o kraju pochodzenia tych zabytków z samych tylko języków legend, gdyby brało się je w oderwaniu od reszty elementów rozważanych obiektów. Z poruszonym tu zagadnieniem łączy się zestaw figurujący w cz. CI3a.

3) Daty roczne względnie szerszej chronologii ustaliłam i opisałam w cz. B tej pracy na podstawie całego zbioru medalików. Zaczynają się one rokiem 1775 (poz. 88), a kończą w 1966 (nr 112). Datację roczną (niektóre obiekty posiadają także miesięczną i dzienną) położono na 15 zabytkach, co stanowi ok. 8⁰/₀ opracowanego zasobu. Reszta obiektów posiada daty przybliżone w ściślejszym lub rozleglejszym rozumieniu. Chronologię przybliżoną, okresową ustalałam w oparciu o wiele danych: daty z życia wytwórców medalików, istnienia firm nakładczych, materiału, wyglądu zabytków, wyobrażeń, brzmienia legend, zmian pisowni (polskiej), podobieństwa z innymi obiektami, stanu zachowania. Poniżej w cz. CI4 podałam obszernie zestawienie chronologii ścisłej i przybliżonej badanych medalików.

4) Nakładcy i wykonawcy medalików są uwidocznieni może na polowie przedstawianej całości swymi inicjałami lub innymi znakami. Pełne nazwisko (J. Bitschan'a) zostało zamieszczone tylko w poz. 14 (obustronnie). Na większości licznej jego produkcji figuruje również godło firmy: pies albo baranek.

W części B swej rozprawy dołożyłam wszystkich sił, żeby zidentyfikować owych wytwórców. W znacznej mierze powiodło mi się to. Zawsze jednak pozostaną jakieś niewiadome przy wytyczaniu granicy pomiędzy firmą a wykonawcą obiektów; trudno też będzie odpowiedzieć z pewnością, czy nakładca nie wyrabiał zabytków osobiście, albo czy rytownik nie posiadał własnego warsztatu, chociażby małego. Zrezygnowałam nadto z odgadnięcia zupełnie nie znanych wytwórców zagranicznych w oparciu o kilka podanych wyobrażeń M. B. Częstochowskiej oraz na podstawie podobnych błędów popełnionych kilkanaście razy w legendach. W swoich wysiłkach natrafiałam w tym aspekcie prawie na same niewiadome.

Wśród zestawień podałam (cz. CI2) alfabetyczny spis odgadnionych nakładców i wykonawców medalików oraz synchronicznie również abecadłowy wykaz inicjałów i oznaczeń medalierów nie zidentyfikowanych. W drugim wypadku, podobnie jak to ma miejsce na danych medalikach, pierwsza litera przypuszczalnie oznacza imię, a następną nazwisko.

Wtwórców medalików ustalałam na podstawie opracowywanego zasobu i przy pomocy nielicznej literatury przedmiotu. Właściwie pomocą służył mi tu jedynie większy katalog Rewoljińskiego (cz. II, s. I—IV bis). Pomoc ta okazała się niewystarczająca, jeżeli trzeba przypomnieć, że wspomniany informator po-

siada tylko 32 odmiany z oddanego do mojej dyspozycji zbioru. A. Więcek zajmujący się (w znanym już dziele) wyłącznie medalierami wyższej klasy, tylko kilka zdań poświęcił J. Herkner'owi oraz ledwo wymienił nazwiska obydwu Bitschan'ów, A. Magnusa i F. Witkowskiego⁵³. Natomiast najmniejszej wzmianki o warszawskich artystach w dziedzinie medalików nie znalazłam w takich zasadniczych publikacjach jak *Bibliografia Warszawy*⁵⁴, *Encyklopedia Warszawy*⁵⁵, *Historia Warszawy*⁵⁶. Widocznie o nich nie zamieszczano w prasie nawet nekrologów. Wina to także ówczesnego duchowieństwa stolicy, które nie zadbało bądź co bądź o swoich dobrodziejów w omawianym aspekcie. Można żywić nadzieję, że zapowiadzana drukiem praca o srebrach warszawskich⁵⁷ przyniesie jakiś szczegół na postulowany temat. Podobnie w znanych mi dwóch rozprawach A. Jaśkiewicza na pobliskie tematy⁵⁸ nie spotkałam żadnego nazwiska twórcy medalików z terenu samej Częstochowy, gdzie zresztą o wiele mniej ich było aniżeli w Warszawie czy Krakowie, jakkolwiek ze względu na sławny klasztor jasnogórski oraz wyjątkowy ruch pątniczy Częstochowa rozprowadza medalików pewnie najwięcej w Polsce.

Z drugiej strony nie należy się zbytnio dziwić brakowi przyczynkarstwa odnośnie wytwórców medalików. Czasy masowej produkcji tego działu dewocjonalii przypadły w dużej mierze na lata niewoli narodowej, kiedy to tak producentom owych rzeczy, jak też kupującym je zależało właśnie na nierozgłaszaniu o tym. Wszak nawet współcześnie w zapowiedzi pn. *Medaliki pamiątkowe na Rok Maryjny*⁵⁹ można się było spodziewać informacji o treści tych przedmiotów i wykonawcach, a tymczasem tylko powiadamia ona duchowieństwo, iż obiekty te (w mej rozprawie poz. 110—111) znajdują się na składzie u Paulinów w Częstochowie i Franciszkanów w Niepokalanowie.

Wypadłoby na tym miejscu jeszcze poruszyć zagadnienie inicjatywy wybijania medalików. Wydaje się, że medaliki zwykle w znaczeniu dewocyjnym, tak droższe jak też tandetne, inicjowali sami producenci, nie uzgadniając tych rzeczy z odbiorcą. Jednak pewien głos zyskiwała stopniowo w tym przedmiocie także moda, zamożność i wykształcenie klientów. W punktach zbytu patrzyli oni za obiektami lepszymi i droższymi. Kiedy np. proboszcz lub katecheta zakupywał gremialnie medaliki dla wszystkich dzieci przystępujących w danej parafii i określonym roku do I komunii św. — nabywał przeważnie tańsze. Gdy kupowali je rodzice dziecka, albo rodzice chrzestni — brali ze sklepu lepsze lub wystawne. Wreszcie przygotowywanie medalików na określone uroczystości jasnogórskie — minione i aktualne, diecezji wrocławskiej związane z Częstochową, innych miejsc pielgrzymkowych polskich posiadających na jednej ze stron wizerunek M. B. Częstochowskiej (których w tej kolekcji widzieliśmy znaczny procent) odbywało się bez wątpienia przy obopólnym uzgodnieniu: instytucji diecezjalnych i zakonnych (Paulinów) oraz medalierów.

⁵³ A. Więcek: *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, s. 209, 214.

⁵⁴ *Bibliografia Warszawy, Druki zwarte*, red. nauk. J. Durko, Wrocław 1958.

⁵⁵ *Encyklopedia Warszawy*, przew. Kom. Red. S. Herbst, Warszawa 1975.

⁵⁶ M.M. Drozdowski, A. Zahorski: *Historia Warszawy*, Warszawa 1972.

⁵⁷ H. Lileyko: *Srebra warszawskie XIX wieku*, Warszawa 1978.

⁵⁸ A. Jaśkiewicz: *Materyały do historii cechowego rzemiosła artystycznego XVIII i pierwszej połowy XIX w. w Nowej Częstochowie*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 6: 1963, s. 239—263.— Tenże: *Artysty Częstochowy w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*, „Rocz. Muz. Częst.”, II: 1966, s. 143—173.

⁵⁹ „Wiad. Archidiec. Gnieź.”, r. XII: 1957, s. 321.

Na zakończenie tego punktu można by wyrazić opinię, że zagadnienie twórców medalików to kwestia wyjątkowo analityczna, która nadaje się nawet jako tytuł osobnej rozprawy opracowywanego tu zestawu częstochowskiego. Nadto kto wie, czy nie byłyby łatwiejszymi i zgrabniejszymi drobniejsze prace monograficzne o medalikach poszczególnych firm nakładczych, przynajmniej większych, jak J. Bitschan'a, względnie bardziej precyzyjnych, np. J. Herkner'a lub A. Magnusa, albo wreszcie o tychże zabytkach grawerowanych licznie przez F. Witkowskiego.

5) Problem bibliograficzny w mej rozprawie nie jest łatwy głównie dlatego, że literatura naukowa na otrzymany temat jest znikoma. Prace cytowane powyżej we wprowadzeniu, jakkolwiek dość liczne, są przeważnie dalsze temu zagadnieniu, czasem tylko styczne, służące raczej do objaśnienia tła historycznego, w sumie stanowiące tzw. literaturę pomocniczą przedmiotu. Z tego powodu zostały wymienione przeważnie jednorazowo. Takiej bibliografii nie mogłam położyć na początku swej pracy. Nie pasuje ona również do zakończenia paragrafu II tego wstępu. Zdecydowałam się przeto umieścić ją na przejściu od wprowadzenia do głównej części pracy (B) jako paragraf III. W nim pomieściłam zarówno częścię cytowaną w partii B tej rozprawy literaturę (zawsze przecież poza katalogiem Rewolińskiego pomocniczą) oraz skrócenia słowne.

6) Rozprawa moja posiada przypisy rzeczowe i tekstowe dokumentujące odpowiednie stwierdzenia i dokonania. Przypisy rzeczowe, redagowane według cyfr arabskich, we wprowadzeniu przytaczają literaturę przedmiotu, a na przestrzeni długiej części analitycznej (B) objaśniają zachodzące osoby świętych, innych ludzi i wytwórców medalików, miejscowości związane z tymi obiektami oraz rzeczy, w skład których wchodzi wydarzenia historyczne, określenia różnych symboli i znaków rozpoznawczych świętych. Przypisy tekstowe, sporządzane przy pomocy małych liter alfabetu łacińskiego, dotyczą tylko legend umieszczonych na medalikach, w następstwie czego występują tylko w cz. B tej pracy. We wprowadzeniu przypisy (rzeczowe) następują po sobie ciągle. W cz. B zarówno rzeczowe, jak i tekstowe idą w każdej z 11 grup od początku, tj. pierwsze od „1”, drugie od „a”. Zdecydowano dlatego w ten sposób, że przypisów w niniejszej pracy jest wielka liczba i np. w grupie VIII w tekstowych dwukrotnie powtarzano alfabet.

Na kolejnych stronach mego opracowania przypisy zostały ustawione zgodnie z topograficznym występowaniem notek w tekście. Jednakże przypisy tekstowe położono na każdej stronie jako pierwsze, a rzeczowe dopiero po nich. W ten sposób chciano ułatwić czytelnikowi kontrolowanie zawilego materiału bibliograficznego.

Przypisy rzeczowe, za wyjątkiem cytujących literaturę przedmiotu, wykonywałam skrętnie w zestawieniach (cz. C). Zwłaszcza redakcja § II tychże zestawień często odwołuje się do nich.

7) Zestawienia wypełniają trzecią (C) część mej pracy. Jest to partia krótka, charakterem zbliżona do indeksów i skorowidzów. Wykonana pracownicie i chyba pomysłowo, powinna być użyteczna do odnalezienia każdego medalika w zasadniczej partii rozprawy (B), w której owe przedmioty są opisane i zinterpretowane. Zestawienia odnoszą się do wielu aspektów medalików, ich części i podczęści. W § I znajdujemy więc różne spojrzenia na sam medalik (1a—f), wykaz nakładców i wykonawców medalików (2), spis krajów i miast ich produkcji (3), przegląd czasu powstania (4), konfrontację bibliograficzną (5).

Powyższy kompleks zestawień ułożono na przemian według systemu rzeczowego, alfabetycznego i chronologicznego. W § II pomieszczono alfabetycznie wydarzenia ilustrowane na medalikach oraz symbole i atrybuty świętych, partycypujących w opracowanym tu zasobie zabytków częstochowskich.

8) Ilustracje stanowią czwartą (D) i zarazem ostatnią część rozprawy. Uważam je za równoważną część w stosunku do trzech poprzednich, tak ze względu na ilość materiału — przynajmniej liczebną, jak zwłaszcza na jego jakość. Ilustracja zawsze stanowiła ważną część dokumentacji ogólnohistorycznej. W dziedzinie sztuki, do której medaliki przynależą w znacznej mierze, dokumentacja monumentalna zajmuje nawet pierwsze miejsce przed pisaną i drukowaną. Ze względu na niewielkie rozmiary medalików nazwijmy tu dokumentację z nich czerpaną tylko oglądową. Różna jakość i wartość opracowanych przede mną dewocjonalii oraz kłopoty i koszty związane z ich reprodukcją spowodowały, że ilustracje te ukazują się w wyborze. Zaplanowano pokazać przynajmniej po jednym zabytku, tak w awersie jak i rewersie, z każdego typu. W jednorodnych typach medalików wybór ten jest oczywisty. Na końcu opisów pozycji wytypowanych do reprodukcji zasygnalizowano w cz. B odpowiadający im numer ilustracyjny w cz. D. Numery te, siłą rzeczy, są identyczne.

Na tym kończę wprowadzenie historyczno-metodyczne do swej pracy, składające się z dwóch obszernych paragrafów. W pierwszym z nich rozważałam stan badań nad medalikami i podnosiłam potrzebę rozszerzenia tego wysiłku; w drugim zapoznałam odbiorców z zakresem, planem i metodą rozprawy, poruszając w nim wiele problemów ogólnych, a jeszcze więcej zagadnień szczegółowych.

Wprowadzenie powyższe, jak można to było śledzić, posiada charakter ogólny, syntetyczny — w przeciwstawieniu do długiej i analitycznej części drugiej (B), na której głównie się opiera i do której przeważnie jest wstępem.

Rekapitulując wszystko, co podjęłam, przeprowadziłam i napisałam, mogę określić metodę swej pracy ogólnie jako historyczną, ze zwróceniem uwagi na wyczerpującą analizę, interpretację i opis obiektów w cz. B (katalog medalików) oraz na ogólne wprowadzenie (cz. A) i syntetyczne ujęcie charakterystycznych zagadnień w cz. C. Moje postępowanie badawcze w ciągu długiego etapu części drugiej (B) było indukcyjne, żeby przy uogólnianiu i syntetyzowaniu przejść do dedukcyjnego.

III. SKRÓTY CZĘŚCIEJ CYTOWANEJ LITERATURY PRZEDMIOTU ORAZ WYRAZEŃ SŁOWNYCH (stosowane głównie w cz. B i C)⁶⁰

a — awers

ap. — apostoł

AP — Ameryka Północna

archidiec. — archidiecezja

Bd — Band

cz. — część

ćw. — ćwierć

diec. — diecezja

dr — doktor

Encyklop. katol. — *Encyklopedia Katolicka* KUL, t. I—, Lublin 1973—

ew. — ewangelista

ewent. — ewentualnie, ewentualny

Fridrich — A. Fridrich: *Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce*, tom pierwszy — czwarty, Kraków 1903—1911.

Gradowski — M. Gradowski: *Słownik polskiej terminologii wyrobów złotniczych*, Warszawa 1976

itd. — i tak dalej

itp. — i tym podobne

jęz. — język

k. — koło

⁶⁰ Skrótory krajowych tytułów czasopism i wydawnictw zbiorowych oddaję w całej pracy według projektu — L. Gorzelska-Dybowicz, I. Olszewska: *Skrótory tytułów czasopism i wydawnictw zbiorowych wychodzących w Polsce w latach 1945—1965*, Warszawa 1968.

- Kom. Red. — Komitet Redakcyjny
kon. — koniec
Kowalewski — M. Kowalewski: *Mały słownik teologiczny*, Poznań (1960)
Kozakiewicz — *Słownik terminologiczny sztuk pięknych* pod red. S. Kozakiewicza, Warszawa 1969
KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski
l. — lata
lit. — litewski
M.B. — Matka Boska
med. — medycyna
mm — milimetr
Najśw. — Najświętszy
nauk. — naukowy
Niep. — Niepokalana, Niepokalane
NMP — Najświętsza Maryja Panna
nr — numer
objaśn. — objaśniony
ok. — około
ost. — ostatni
p. — pełny, punkt
par. — parafialny
P.J. — Pan Jezus
pocz. — początek
podp. — podpis
pol. — polski
poł. — połowa
por. — porównaj
poz. — pozycja
PRL — Polska Rzeczpospolita Ludowa
przeł. — przełom
przew. — przewodniczący
przyp. — przypis
pn. — pod nagłówkiem, pod nazwą
pt. — pod tytułem
pw. — pod wezwaniem
r — rewers
r. — rocznik, rok
Radoński — K. Radoński: *Święci i błogosławieni Kościoła Katolickiego, Encyklopedia hagiograficzna*, Poznań 1947
red. — redakcja, redaktor
Rewoliński — T. Rewoliński: *Katalog medali religijnych odnoszących się do Kościoła Katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski zbioru dr. md. T. Rewolińskiego w Radomiu 1887, cz. I—II* (Kraków 1885—1887)
s. — strona
SRR — Socjalistyczna Republika Radońska
szp. — szpalta
św. — święty
t. — tom
tabl. — tablica
tamt. — tamtejszy
tj. — to jest
tr. — tego(ż) roku
tzn. — to znaczy
tzw. — tak zwany
uwid. — uwidoczniiony
vol. — volume, volumen
w. — wiek, wielki
woj. — wojewódzki, województwo
wyd. — wydał, wydanie
wyk. — wykonany
występ. — występujący, występuje
z. — zeszyt
zachodz. — zachodzący, zachodzić
zastos. — zastosowany
zident. — zidentyfikowany
zm. — zmarły
znajd. — znajdujący
zob. — zobacz
zw. — zwany

B. OPIS I INTERPRETACJA MEDALIKÓW

Grupa I

M. B. CZĘSTOCHOWSKA SAMOISTNA I Z KLASZTOREM

Typ 1. M. B. Częstochowska przedstawiona samoistnie.

(1) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik niklowy z rantem, owalny o wymiarach 21×16 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, obustronne tło i krawędź emaliowane na czarno, z 2 poł. XIX w., trochę wytarty.

Awers: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy, w sukienkach zwykłych, w koronach, z aureolami otoczonymi 13 gwiazdami.

Rwers: U góry monogram maryjny. Poniżej na polu czterowierszowa

legenda: N. MARYA P. | CZĘSTO= | CHOW= | SKA.^a. Na dole drobny ornament geometryczny.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy czas.

(2) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik cynowy, posrebrzany, okrągły o średnicy 19 mm, z 1 poł. XX w., uszko ukruszone, wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w sukienkach gładkich, w koronach, z aureolami promiennymi, w otoczeniu 12 gwiazd, uszkodzona.

R e w e r s: Płaski; w pośrodku pola odlany bukiet drobnych kwiatów.

U w a g a. Medalik był noszony.

(3) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik cynkowy, posrebrzany, w kształcie urozmaiconego rombu o wymiarach przekątnych 19×18 mm, z 1 poł. XX w., uszko ułamane, lekko wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w sukienkach prostych, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami otoczonymi 12 gwiazdami.

R e w e r s: Płaski. W pośrodku pola wydrążony trzywierszowy napis: *Pamiętka | z | Częstochowy*. Wyżej wyryty skromny ornament roślinny, a niżej — geometryczny.

U w a g a. Medalik był noszony.

(4) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik srebrny, okrągły o średnicy 14 mm, z 1 poł. XX w., uszko przetrwane, trochę wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w sukienkach zwykłych, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami.

R e w e r s: Płaski i pusty.

U w a g a. Medalik był noszony.

(5) O d m i a n a 5.

Opis ogólny: Medalik srebrny, owalny o wymiarach 13×9,5 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, z poł. XX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w sukienkach gładkich, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami.

R e w e r s: Płaski i wolny.

U w a g a. Medalik aktualnie noszony.

Typ 2. M. B. Częstochowska z klasztorem jasnogórskim.

(6) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik niklowy z obwódka, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 2 poł. XIX w., nieco wytarty i znacznie szerniały.

^a Po rozwinięciu: Najświętsza Maryja Panna Częstochowska.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w sukienkach haftowanych, w koronach z gwiazdami podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami z promieni. W środkowym i górnym otoku legenda: SANCTA MARIA CZĘSTOCHOWOSKA ^b.

R e w e r s: W centrum pola kościół i klasztor, a w otoku środkowym i górnym podpis: NIDOK ^c KLASZTORU JASNOGÓRSKIEGO.

U w a g a. Medalik został wykonany poza naszym krajem i był noszony.— Rewoliński, cz. I, s. 19, poz. 140 i tabl. V.

(7) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny posrebrzany, z rantem, owalny o wymiarach 19×15 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z poł. XIX w., srebro wytarte.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, z aureolami ozdobionymi wewnątrz liniami łamanymi, tworzącymi promienie, ponad którymi umieszczono 14 gwiazd. Suknia Matki Bożej pokryta gwiazdkami. W środkowym i górnym otoku legenda: SANCTA MARYA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: W środku pola widok kościoła i klasztoru z 3 basztami otoczonych murem. Na szczycie strzelistej wieży kościelnej stoi ptak ¹ z podniesionymi skrzydłami, zwrócony w prawą stronę, trzymający w dziobie chlebek. Cała budowla znajduje się na gładkiej, stożkowej płaszczyźnie oddzielonej od reszty pola przeróżnymi liniami. Wokół pola przy krawędzi widać ostre ząbki skierowane do zewnątrz.

U w a g a. Medalik był noszony.

(8) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, połączony z cienką obwódką, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, ładny, z 2 poł. XIX w.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — półpostać dłuższa i trochę odmienna, w koronach — u P. Jezusa na koronie krzyżyk, z aureolami — u M. Bożej ozdobiona promieniami. Suknia M. B. pokryta gwiazdami różnej wielkości. U góry w otoku słowa: S. MARIA CZĘSTOCHO: ^d.

R e w e r s: Na polu panorama kościoła i klasztoru z wieżą i 4 basztami otoczonych murem. Na szczycie wieży kościoła stoi ptak z podniesionymi skrzydłami i otwartym dziobem, zwrócony w prawym kierunku. W środkowym i górnym otoku wezwanie: POD TWOJE OBRONĘ UCIEKAMY SIE ^e. Na dole 3 gwiazdki, z których środkowa większa.

U w a g a. Medalik nie posiada śladów noszenia.

(9) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik srebrny, okrągły o średnicy 16 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, wykonany po 1945 r.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem — półpostać wydłużona i mniej typowa, relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez

^b Powinno być: Częstochowska.

^c Zamiast: Widok.

^d Rozwinięte: Sancta lub Święta Maria Częstochowska.

^e W poprawnej polszczyźnie: Pod Twoją obronę uciekamy się.

¹ Pewnie kruk, który miał przynosić pustelnikowi Pawłowi codziennie w dziobie bochenek chleba. Z tego powodu stał się on potem jednym z godeł Zakonu Paulińskiego. Występuje kilka razy poniżej.

2 pary aniołków; M. Boża w aureoli z promieniami, w sukienkach haftowanych, u M. B. misterny krzyżyk na piersi. W otoku środkowym i górnym legenda: MATKA BOSKA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s : Na polu panorama bazyliki jasnogórskiej i klasztoru opasanych murem. W górnym otoku napis: SANKTUARIUM JASNOGÓRSKIE.

U w a g a. Medalik wybity za granicą, przypuszczalnie w Anglii; nie był noszony.

Typ 3. M. B. Częstochowska z klasztorem i napisem „Pamiętka z Częstochowy”.

(10) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, piękny, z 3 ćw. XIX w. Srebro wytarte, medalik znacznie zaśniedziały, zwłaszcza na awersie.

A w e r s : Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z lekkich promieni, otoczonymi 13 gwiazdami, w sukienkach bogato haftowanych, u M. Bożej krzyżyk na piersi. W górnym otoku legenda: S.¹ MARJA CZĘSTOCHOWSKA. Na lewym skraju sukni M. Boskiej inicjały A.M.² — firmy medalierskiej względnie samego grawera.

R e w e r s : W polu widok kościoła z klasztorem otoczonych murem, z 5 wieżyczkami-basztami zakończonymi krzyżami. Na szczycie wieży głównej stoi ptak z podniesionymi skrzydłami, zwrócony w prawą stronę, trzymający w dziobie chlebek. W otoku górnym tekst: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY. W dolnej części pola ten sam monogram nakładcy albo rytownika: A.M.

U w a g a. Medalik był noszony.— Rewoliński, cz. I, s. 20, poz. 159.

(11) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z poł. XIX w., srebro wytarte.

A w e r s : Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, trochę odmienna i dłuższa, w koronach zakończonych krzyżkami, z aureolami zdobnymi wewnątrz linią łamaną, ponad którymi widać 11 gwiazd. Sukienki upiękzone gwiazdeczkami. Na szyi M. Bożej zawieszono korale, pod nimi zwisa misterny krzyżyk. W górnym otoku napis: S.⁵ MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały firmy medalierskiej względnie samego grawera: I.B.³ oraz głowa psa⁴ zwrócona w prawą stronę.

¹ Po rozwinięciu: Sancta albo Święta.

⁵ Rozwinięte: Sancta lub Święta.

² Aleksander Magnus, właściciel zakładu odlewniczego w Warszawie w 2 poł. XIX w., występuje niżej kilka razy jako nakładca wyrobu medalików oraz współpracownik innych firm medalierskich. Rewoliński, cz. II, s. I bis.

³ Jan Bitschan (1802—1872) posiadał w Warszawie na przestrzeni 2 i 3 ćw. XIX w. firmę medalierską i sklep z dewocjonaliami. Występuje poniżej ponad 20 razy, sam i ze współpracownikami. Zob. przyp. 13 dotyczący jego syna Pawła. Rewoliński, cz. II, s. III bis.

⁴ Pies — symbol wierności, tutaj bez wątplenia Polaków, a zwłaszcza tegoż nadładcy, wobec Najśw. Maryi P.; jedno z dwóch gołęi (obok baranka — por. przyp. 2 w grupie V) odlewni Bitschan'a, występujące niżej kilkanaście razy.

Rewers: W polu, ujętym w 2 cienkie linie równoległe do rantu, wygląd kościoła i klasztoru okolonych murem, z wieżą główną, 2 niższymi i 4 basztami zakończonymi krzyżami. Na krzyżu wieży głównej stoi w kierunku lewym ptak, z rozłożonymi skrzydłami, trzymający w dziobie chlebek. W środkowym i górnym otoku słowa: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY.

U w a g a. Medalik był noszony.— Rewoliński, cz. I, s. 20, poz. 165 i tabl. V.

(12) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, pozłacany z rantem. owalny o wymiarach 20×17 mm, z wyżłobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco wypukłone, z 3 ćw. XIX w., wytarty, bardziej na awersie.

A wers: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w sukienkach zwykłych, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieni. W otoku górnym legenda: S.^h MARYA CZĘSTOCHOWSKA.

Rewers: W polu widok kościoła z klasztorem opasanych murem, z wieżą główną, 3 wieżyczkami-basztami i krzyżem nad prezbiterium. Na krzyżu wysokiej wieży stoi z podniesionymi skrzydłami, zwrócony w prawo, słabo widoczny ptak. W środkowym i górnym otoku tekst: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY.

U w a g a. Medalik był długo noszony.

(13) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z cienką obwódką, owalny o wymiarach 15×12 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów wydłużonych, ładny, z poł. XIX w., srebro wytarte.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w sukienkach bogato haftowanych, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieni. W otoku środkowym i górnym napis: SANCTA MARIA CZĘSTOKOWSKA¹.

Rewers Na polu panorama kościoła i klasztoru, z wieżą wysoką, średnią i 3 wieżyczkami-basztami, otoczonych murem. Na szczycie głównej wieży stoi z rozłożonymi skrzydłami, zwrócony w prawą stronę ptak. W środkowym i górnym otoku słowa: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWI².

U w a g a. Medalik został wykonany w jednym z krajów słowiańskich i był noszony.— Rewoliński, cz. I, s. 19, poz. 142.

(14) O d m i a n a 5.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z ciekim rantem, owalny o wymiarach 15×12 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 2 ćw. XIX w., dosyć wytarty — silnie na awersie.

A wers: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mało typowy, w koronach — u M. Bożej na szczycie krzyżyk, w aureolach, z których promienie rozchodzą się na zewnątrz, otoczonych 12 gwiazdami. M. Boska w haftowanej sukni, z krzyżykiem zawieszonym na piersi. W górnym otoku legenda: S. MARYA CZĘSTOCHO:³. Na dole nazwisko nakładcy, a może jednocześnie rytownika: I. BITSCHAN⁵.

^h Po rozwinięciu: Sancta albo Święta.

¹ Powinno być: Częstochowska.

² Poprawnie: Pamiątka z Częstochowy.

³ Rozwinięte: Sancta lub Święta Marya Częstochowska.

⁵ Tu medalier wyjątkowo umieścił pełne swoje nazwisko, a w rewersie dodał litery WW, przez które należy rozumieć: w Warszawie. Zob. przyp. 3.

Rewers: W polu widok kościoła z klasztorem obwiedzionych murem, z wieżami wysoką i średnią oraz z 3 basztami zakończonymi krzyżami. Na krzyżu wieży głównej stoi, zwrócony w kierunku prawym, ptak gotowy do lotu. W środkowym i górnym otoku tekst: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY. Pod środkową partią muru raz jeszcze drobnymi literami, dziś mało czytelnymi, nazwisko medaliera: I. BITSCHAN, a pod nim litery WW.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

(15) O d m i a n a 6.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, pozłacany, z obwódka, owalny o wymiarach 12×10 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, ładny, z poł. XIX w., trochę wytarty, na rewersie więcej.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, z aureolami, wewnątrz których linia łamana tworzy promienie, w sukienkach haftowanych, na piersi M. Bożej misterny krzyżyk. W górnym otoku napis: S. MARYA CZĘSTOCHO.¹ W środku — z prawej strony tarczy inicjały firmy medalierskiej JH⁶, z lewej obciążki⁷.

Rewers: Na polu kościół z wieżą i krzyżem nad prezbiterium oraz klasztor z 3 basztami zakończonymi krzyżami, całość opasana murem. Na wieży kościoła ledwo widoczny ptak. W otoku górnym słowa: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHO:¹. Przed początkiem tekstu znowu umieszczono szczypcę. Na dole znajdują się inicjały T.J.⁸, przy lewym rogu klasztoru: S.A.⁹ — pewnie współpracowników nakładcy, wreszcie u końca napisu położono raz jeszcze litery głównego medaliera: JH.

U w a g a. Medalik był noszony przez znaczny czas.

(16) O d m i a n a 7.

Opis ogólny: Medalik srebrny, cienki z rantem, owalny o wymiarach 12×10 mm, z nadwyrężonym uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 3 ćw. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami na szczycie — u M. Bożej 3, u P. Jezusa 1, z aureolami promienistymi, w sukienkach ozdobionych haftem. W środkowym i górnym otoku legenda: S. MARIA CZĘSTOCROWSKA^m. U dołu kryptonim medaliera NAK¹⁰, przy czym przekątna w literze N położona jest odwrotnie, wskutek czego wygląda jak rozyjskie „и”.

Rewers: Na polu panorama kościoła z niską wieżą i sygnaturką oraz klasztoru z 2 basztami zakończonymi krzyżami, otoczonych murem. W otoku środkowym i górnym tekst: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWⁿ. W dolnej lewej

¹ Po rozwinięciu: Sancta albo Święta Marya Częstochowska.

¹ Rozwinięte: Pamiątka z Częstochowy.

^m Miało być: Sancta lub Święta Maria Częstochowska.

ⁿ Powinno być: Pamiątka z Częstochowy.

⁶ Józef Herkner (1802—1864), właściciel litografii oraz zakładu medalierskiego w Warszawie w poł. XIX w. W pracy mej zachodzi tylko 2 razy. Rewoliński, cz. II, s. II bis.

⁷ Obciążki, ciężki, szczypcę — narzędzia i symbole sztuki medalierskiej. W niniejszym zestawie medalików występują jedynie na obiektach firmy wspomnianego Herkner'a.

⁸ T.J. — ryłownik zachodzący w tej rozprawie dwukrotnie, nie odczytany.

⁹ S.A. — brązownik występujący w mej pracy jeden raz, nie odgadniony. — A może to graver z Krakowa: Szachna vel Szachner Adolf? Rewoliński, cz. II, s. III bis.

¹⁰ NAK — monogram wytwórni względnie artysty zachodzący tylko w niniejszej pozycji, nie odczytany.

części płaszczyzny ten sam symbol wytwórcy (NAK), a w środkowej wielki w stosunku do reszty napisów znak próby 84¹¹.

U w a g a. Medalik wybity poza granicami naszego kraju, był noszony w ciągu krótkiego czasu.

(17) O d m i a n a 8.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, połączony z obwódka, owalny o wymiarach 11×9 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 2 ćw. XIX w. po obu stronach trochę wytarty i zaśnie-działy.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, znacznie odmienna i dłuższa, w koronach — u M. Bożej na szczycie krzyżyk, w aureolach otoczonych 9 gwiazdami, sukienki ozdobione krzyżykami. W środkowym i górnym otoku napis: S. MARYA CZĘSTOCHO^o. Na dole inicjały medaliera IB¹² i głowa psa zwrócona w lewą stronę.

R e w e r s: W polu widok kościoła i klasztoru z 2 wieżami i 3 basztami zakończonymi krzyżami. Na wysokiej wieży kościoła stoi z podniesionymi skrzydłami ptak, patrzący w kierunku prawym. Budowle obwiedzione murem. W otoku środkowym i górnym słowa: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY. U dołu te same litery właściciela zakładu, a może również w jednej osobie wykonawcy, IB oraz obecnie prawie niewidoczna głowa psa, nie wiadomo w którą stronę patrzącego.

U w a g a. Medalik był noszony.

Typ 4. M. B. Częstochowska i jubileusz 500-lecia Jasnej Góry.

(18) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z rantem, okrągły o średnicy 23 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 1882 r.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. Bożej z promieni, w sukienkach haftowanych. W środku prawej części otoku cyfra 1382 z kropką, z lewej — 1882.

R e w e r s: W polu wygląd kościoła z wysoką wieżą, sygnaturką i krzyżem nad prezbiterium oraz klasztoru z 6 basztami zakończonymi krzyżami, opasanych murem. Na krzyżu wieży głównej stoi ptak. W całym otoku legenda: PAMIĄTKA 500^{KJ} ROCZ. ZŁOŻ. OBR. M. B. CZĘSTOCH.^o w KOSCIELE NA JASNEJ GÓRZE. Początek tekstu oddzielony od jego końca krzyżykiem, nad którym znajdują się inicjały medaliera P.B¹³.

U w a g a. Medalik może być poczytany także za medal religijny. Mógł być noszony w ciągu niedługiego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 18, poz. 130 i tabl. V.

^o Miało być: Sancta albo Święta Marya Częstochowska.

^p Po rozwinięciu napis ten brzmi: Pamiątka 500-ej rocznicy złożenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej (itd.).

¹¹ Mimo to, że opisany zestaw obiektów sakralnych zawiera w sobie kilkanaście medalików srebrnych, znak próby widnieje ledwo na trzech.

¹² Jan Bitschan — por. przyp. 3, 5.

¹³ Paweł Bitschan syn Jana — zob. przyp. 3 — występujący poniżej osobiście względnie ze współpracownikami na kilkunastu medalikach, prowadził odziedziczoną po ojcu firmę w Warszawie od 1872 r. Rewoliński, cz. II, s. III bis.

(19) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z obwódka, okrągły o średnicy 23 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z r. 1882, niemal identyczny z poz. 18.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniejsza i od dołu krótsza niż poprzednia, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami — u M. Bożej promienie, w sukienkach haftowanych. W środkowej prawej części cyfra 1382 z kropką, z lewej — 1882.

Rewers: W polu widok kościoła z wieżą główną, sygnaturką i krzyżem nad prezbiterium oraz klasztoru z 6 basztami kończącymi się krzyżami. Na wieży wysokiej stoi ledwo widoczny ptak. Budowle obwiedzione murem. Na dole w otoku krzyżyk a dalej napis: PAMIĄTKA 500^{KI} ROCZ. ZŁOŻ. OBR. M. B. CZĘSTOCH. w KOSCIELE NA JASNEJ GÓRZE⁹.

U w a g a. Medalik ten można również uważać za medal religijny. Także on został wykonany w odlewni Pawła Bitschan'a. Mógł być noszony przez krótki czas.

(20) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z rantem, okrągły o średnicy 20 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych. z 1882 r., trochę wytarty — więcej na awersie.

A wers: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach zakończonych krzyżykami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach, M. Boża w sukni haftowanej; obraz mały i w prostokątnej ramie, trzymany przez 2 aniołów. Ponad wizerunkiem korona z krzyżem u góry, w pośrodku 2 liści palmowych¹⁴. Pod obrazem data 1882 podzielona na 2 równe części uskrzydloną głową aniołka. Na dole przy otoku inicjały medaliera A.M.¹⁵. W górnym otoku słowa: PAMIĄTKA Z CZĘSTOCHOWY

✓ Rewers wypełniony 10-ciowierszową legendą. Wiersze pierwszy i ostatni nalczone są półkoliście. Oto jej treść: TRZYSTA LAT | W JERUZALEM | PIĘCSET W CAROGRODZIE | BYŁAM WSZECHWŁAD. PANIĄ | NA ZIEMI I WODZIE | PIĘCSET NA BEŁZKIM ZAMKU | BYŁAM STRAŻNIKOWĄ | PIĘCSET CZTERY¹⁶ JASNA | GÓRA CZCI | MNIE NIEBA KRÓLOWĄ¹⁷.

U w a g a. Obiekt jest więcej medalem religijnym aniżeli medalikiem. Był noszony w ciągu krótkiego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 17, poz. 120 i tabl. IV.

Typ 5. M. B. Częstochowska i druga koronacja obrazu.

(21) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z krawędzią, owalny, urozmaicony w 4 miejscach prostopadłymi do siebie kątami, o wymiarach 28×22 mm, z usz-

⁹ Rozwinięty tekst ów brzmi: Pamiątka 500-ej rocznicy złożenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w kościele na Jasnej Górze.

¹⁴ Liście palmowe (dwa czy jeden) symbolizują męczeństwo i męstwo. Zachodzące na kilku obiektach naszego zespołu odnoszą się do Pana Jezusa, męczenników i Polski zostającej w niewoli.

¹⁵ Aleksander Magnus — por. przyp. 2.

¹⁶ Wyraz „cztery” jest niezrozumiały bez gruntownej analizy kontekstu historycznego. Po pierwsze nie pasuje on do jubileuszu przypadającego w r. 1882 zarówno odnośnie daty zamieszkania zakonników na Jasnej Górze (1382), jak też do roku sprowadzenia na to miejsce obrazu (1384). Po wtóre nie oznacza czwartej pięćsetki lat dla obrazu. Raczej trzeba przypuścić, że medal wykonano dopiero w r. 1886 lub 1888 (z datą 1882) i wtenczas upływało 504 lat od jednego czy drugiego faktu.

¹⁷ Rymowane te słowa pochodzą pewnie od któregoś z paulinów częstochowskich.

kiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 1910 r., trochę wytarty, szczególnie na awersie.

A w e r s. Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. Na piersi M. Bożej krzyżyk, na prawym rękawie inicjały wytwórcy KB¹⁸. W szerokiej obwódce, odgradzonej od strony wewnętrznej jakby linią z gęsto ułożonych koralików, przez cały okrąg słowa prośby: KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ PROWADŹ NAS SZCZĘŚLIWIE W DROGĘ. Wyraz „prowadź” spłaszczony już w odlewni. Na dole gwiazdka oddzielająca początek i koniec tekstu.

R e w e r s: W polu u góry popiersie papieża w owalu, a pod nim podpis: PIUS X.¹⁹ W części dolnej płaszczyzny dwie korony, prawa większa; na szczycie pierwszej 9 gwiazd, na drugiej 3. Stoją na zwisającym materiale. Na podobnej wstędze jak na awersie, oddzielonej od środka tarczy kropkami, widać nałożony napis. PAMIĄTKA KORONACJI M. B. CZĘSTOCHOWSKIEJ. U dołu pomiędzy 2 gwiazdkami data: 22 — V 1910.

U w a g a. Medalik może być uważany także za medal religijno-narodowy. Był noszony przez znaczny okres czasu.— „Wiad. numiz.-archeol.”, t. II: 1910, tabl. I po s. 192.

(22) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z rantem, okrągły o średnicy 23 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 1910 r.

A w e r s: Widok ołtarza w cudownej kaplicy, przed nim obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Przy nim biskup²⁰ — w asyście 2 kapłanów, 2 kleryków i ministranta — koronuje głowę M. Bożej. Poniżej lud rozmodlony reprezentowany przez 5 osób. W otoku tekst: PAM. KORONAC. CUD. OBRAZU M. B. CZĘST. 22 MAJA 1910 R.

R e w e r s: Na górze powierzchni 3 gwiazdki, środkowa podniesiona. Pod nimi 7-miowierszowa legenda: 100 DNI ODPUSTU | ZA KAŻDE POBOŻ. WYMÓW. | „O NAJŚW. P. M. CZĘSTOC. | RATUJ NAS” | USTAN. PAPIEŻ PIUS X | W D. OFIAROW. S KORON | 21/IV 1910 R.

U w a g a. Niezależnie od nałożonego odpustu medalik ten może być uważany również za medal religijny. Śladów noszenia na nim nie widać.

Grupa II

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z TAJEMNICAMI MARYJNYMI

Typ 6. M. B. Częstochowska i NMP Niepokalanie Poczęta.

(23) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, pozłacany z obwódką, okrągły o śred-

^r Po rozwinięciu napis ten brzmi: Pamiątka koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej (itd.).

^s Rozwinięty tekst ów brzmi: 100 dni odpustu za każde pobożne wymówienie „O najświętsza Panno Maryjo Częstochowska, ratuj nas”. Ustanowił papież Pius X w dniu ofiarowania (itd.).

¹⁸ KB — rytownik występujący tylko na tym medaliku. Może to Karol Błaszkiwicz, prowadzący na przestrzeni 4 ćw. XIX w. zakład blacharski w Warszawie, który odlewał duże medale jubileuszowe dla Jasnej Góry na r. 1882. Rewoliński, cz. II, s. III bis.

¹⁹ Św. Pius X papież, rządzący Kościołem w l. 1903—1914. Zob. poz. 22.

²⁰ Stanisław Kazimierz Żdzitowiecki biskup kujawsko-kaliski (włocławski) w l. 1902—1927, miejscowy ordynariusz.

nicy 28 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, ładny, z pocz. XX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, z aureolami, wewnątrz których promienie utworzone są z linii łamanych, w sukienkach gładkich. W środkowym i górnym otoku legenda: BOGA RODZICA DZIEWICA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: Na polu postać NMP Niepokalanej, w aureoli, z rękami rozłożonymi, z których promienie tryskają ku dołowi, stojąca na półkuli i trzymająca lewą stopę przy głowie węża. W otoku środkowym i górnym słowa: MARIE A ÉTÉ CONÇUE SANS PÉCHÉ. Na dole drobne cyfry: 1830¹.

U w a g a. Medalik i jednocześnie medal religijny został wykonany we Francji. Nie ma śladów, żeby był noszony.

(24) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik cynkowy, połączony z rantem, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, piękny, z 2 poł. XIX w., obustronnie trochę wytarty, zwłaszcza na rewersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — każda z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach bogato haftowanych. U P. Jezusa korale zwisające na piersi. W środkowym i górnym otoku legenda: SANCTA MARIA CZĘSTOCHOWSKIEY.^a

R e w e r s: W polu postać Maryi Niepokalanej, w aureoli, z rękami rozłożonymi, z których tryskają promienie ku dołowi, miążdżąca stopami węża. W otoku dwuwierszowe słowa prośby: O MARIE CONÇUE SANS PÉCHÉ PRIEZ POUR NOUS | QUI AVONS RECOURS À VOUS. Tekst wiersza wewnętrznego jest wykonany mniejszymi czcionkami. U dołu drobnymi cyframi data 1830.

U w a g a. Medalik został odlany we Francji. Był noszony w ciągu niedługiego czasu. — Rewoliński, cz. I, s. 26, poz. 249.

(25) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik cynkowy, posrebrzany, owalny i ząbkowany o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwypuklonych, z 2 poł. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, znacznie wytarty, w koronach, z aureolami otoczonymi 17 gwiazdami, w sukienkach również pokrytych gwiazdami, P. Jezus bez książki. Przy obwodzie owalnym, wykonanym z drobnych kropek, od wewnętrznej strony legenda: OBRAZ N. MARYI P. CZĘSTOCHOWSKIEY^b. Na dole 3 gwiazdki.

R e w e r s: W polu monogram Matki Bożej okolony 12 gwiazdami, a pod nim 2 serca — jedno spowite cierniem², drugie przebite mieczem³. Na samym

^a Powinno być: Częstochowska.

^b Po rozwinięciu. Obraz Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej.

¹ Dzień 27 listopada 1830 r. jest początkiem widzeń NMP Niepokalanej, których doznawała w Paryżu św. Katarzyna Labouré, szarytka. W związku z tym medaliki tego typu (tzw. cudowny medalik) wyrabia się stale z wymienioną cyfrą. Zob. poz. 24, 27. Radoński, s. 260.

² Serce w cieniowej koronie — to (według objawień doznanych w r. 1675 przez wizytkę św. Małgorzatę Marię Alacoque w Parayle-Monial) Serce Pana Jezusa. Występuje ono poniżej więcej razy w medalikach charakteru patriotycznego. Radoński, s. 312; Kowalewski, s. 345—346.

³ Serce przebite mieczem — to (według naocznej przepowiedni świętego starca Symeona) Serce NMP Matki Boskiej Bolesnej. Radoński, s. 443.

dole misterny ornament roślinny utworzony z 2 liści dębowych, rozdzielonych kropką. Całość ozdób zamknięta jest w obwodzie uczynionym z drobnych kropek, ciągnącym się równoległe do brzegu medalika.

U w a g a. Medalik był noszony.— Rewoliński, cz. I, s. 39, poz. 432 i tabl. VII.

(26) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik srebrny z rantem, okrągły o średnicy 16 mm, z wyłobionym uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 2 poł. XIX w., znacznie wytarty na obu stronach.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy średnio wypukły, o dłuższej postaci i mało typowy, w koronach, w aureolach z gwiazd — łącznie 15, w sukienkach prostych. W środkowym i górnym otoku napis: MATKA BOSKA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: Na całym polu 8-miowierszowy tekst modlitewny, obdarowany odpustami: PRZEZ | TWOJE ŚWIĘTE | I NIEPOKALANE POCZĘCIE, | O NAJ-ŚWIĘTSZA | MARYO PANNÓ, | OCZYŚĆ SERCE, | CIAŁO I DUSZĘ MOJĄ. | AMEN.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy okres czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 25, poz. 233 i tabl. VI.

(27) O d m i a n a 5.

Opis ogólny: Medalik cynkowy, posrebrzany z cienką obwódką, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem i mosiężnym kółeczkiem przy nim, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 2 poł. XIX w., po obu stronach trochę wytarty i mocno szerniały.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, znacznie odmienny i o dłuższej postaci, w koronach — na koronie P. Jezusa krzyżyk, z aureolami promienistymi, wokół nich 10 gwiazd, w sukienkach pokrytych również gwiazdami, ale różnej wielkości. W otoku środkowym i górnym legenda: SANCTA MARIA CZESTOCHOVSKIEY ^c.

R e w e r s: W polu postać NMP Niepokalanej, w aureoli, z rękami rozłożonymi, z których ku dołowi tryskają promienie, stojąca na półkuli i trzymająca prawą stopę na wężu. W otoku dwuwierszowy, w wewnętrznym tylko od góry, pobożny napis: O MARIA CONCEBIDA SIN PECADO ROGAD POR NOSOTROS | QUE RECURIMOS A VOS. Na dole, pomiędzy początkiem i końcem wiersza zewnętrznego, data 1830.

U w a g a. Medalik został wybity w kraju Półwyspu Pirenejskiego względnie w Ameryce Południowej. Był noszony.

(28) O d m i a n a 6.

Opis ogólny jak w poz. 27.

A w e r s: jak w poz. 27.

R e w e r s jak w poz. 27 za wyjątkiem słów prośby, które są następujące: OH MARIA CONCEBIDA SEM PECCADO ROGAI POR NOS | QUE RECORREMOS A VOS. Oprócz tego u dołu nie ma r. 1830.

U w a g a jak w poz. 27.

(29) O d m i a n a 7.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wy-

^c Zamast: Częstochowska.

miarach 17×14 mm, z uszkiem i mosiężnym kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 2 poł. XIX w., obustronnie trochę wytarty i dosyć szerniały.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższa i nietypowa, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku legenda: SANCTA MARIA CZESTOKOWSKA ^d.

R e w e r s: Na polu postać Maryi Niepokalanej, w aureoli, z rękami rozłożonymi, z których tryskają promienie ku dołowi, stojąca na półkuli i trzymająca prawą stopę przy głowie węża. Wokół dwuwierszowy tekst, wewnętrzny krótszy: O MARIO BEZ GRZECHU POCZETA, MODL SIĘ ZA NAMI ^e | KTÓRZY SIĘ DO CIEBIE UCIEKAMY. Na dole, pomiędzy początkiem i końcem wiersza zewnętrznego, data 1830.

U w a g a. Medalik prawdopodobnie został wykonany poza granicami naszego kraju i był noszony.

(30) O d m i a n a 8.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy, posrebrzany z cienką obwódką, owalny o wymiarach 17×14 mm, z wyrobionym uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 2 poł. XIX w., na obu stronach trochę wytarty i silnie szerniały.

A w e r s jak w poz. 29.

R e w e r s jak w poz. 29.

U w a g a jak w poz. 29.

T y p 7. M. B. Częstochowska i M. B. R ó z a ń c o w a.

(31) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22×19 mm, z wyźłobionym uszkiem i kółeczkiem przy nim, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, ładny, z 2 poł. XIX w., po obu stronach znacznie wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy i dłuższy, w koronach — u P. Jezusa na szczycie kula z krzyżykiem, z aureolami promienistymi, otoczonymi 13 gwiazdami, w sukienkach — u M. Bożej z gwiazdkami. W otoku środkowym i górnym legenda: SANCTA MARIA CZESTOCHOWSKIEY ^f.

R e w e r s: W polu Matka Boża w całej postaci z Dzieciątkiem na lewym ręku, na jej głowie korona zakończona krzyżykiem, w prawej ręce trzyma różaniec, a P. Jezus w lewej. Stoi na półkuli umieszczonej w chmurach, między 2 uskrzydłonymi główkami aniołków. W górnym otoku słowa: NOTRE DAME DU S^T ROSAIRE.

U w a g a. Miejscem produkcji medalika była Francja. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 28, poz. 284 i tabl. VII.

(32) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką, owalny o wy-

^d Powinno być: Częstochowska.

^e Poprawne brzmienie legendy: O Mario bez grzechu poczęta, módl się za nami (itd.).

^f Zamiast: Częstochowska.

miarach 21×17 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, ładny, z 2 poł. XIX w., obustronnie trochę wytarty.

A wers jak w poz. 31. Tekst napisu: SANCTA MARIA CZESTOCHOVVSZKIEY^g.

Rewers jak w poz. 31. Słowa tekstu: NOTRE DAME DU S^T. ROSAIRE.

Uwaga. Krajem pochodzenia obiektu jest Francja. Medalik był noszony przez czas krótki.— Rewoliński, cz. I, s. 28, poz. 285.

(33) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z rantem, owalny o wymiarach 18×14 mm, z wyrobionym uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z poł. XIX w., na obu stronach trochę wytarty.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, znacznie odmienna, w aureolach z promieniami, otoczonych 14 gwiazdami. Suknia M. Bożej ozdobiona gwiazdkami, P. Jezus nie trzyma książki. W środkowym i górnym otoku legenda: SANCTA MARIA CZESTOCHOVVSZKIEY^h.

Rewers: Na polu Matka Boża w pełnej postaci z Dzieciątkiem na lewym ręku, w koronach — u P. Jezusa na szczycie krzyżyk, a wyżej aureola. Trzymają różańce — M. B. w prawej, a P. J. w lewej ręce. U stóp M. Boskiej chmury. W górnym otoku napis: N. D. DU S. ROSAIREⁱ.

Uwaga. Medalik został wykonany we Francji i był noszony przez dłuższy okres czasu.

Grupa III

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z OBRAZAMI INNYCH SANKTUARIÓW MARYJNYCH

Typ 8. M. B. Częstochowska — medalik z Berdyczowa¹.

(34) Opis ogólny: Medalik cynkowy, posrebrzany z obwódką, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 1854 r., obustronnie trochę wytarty — więcej na rewersie.

A wers: W środku pola opasanego cienką linią wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach, z aureolami ozdobionymi wewnątrz trójkątami, wokół których rozmieszczono 11 gwiazd; suknia M. Bożej również ozdobiona gwiazdkami. W otoku środkowym i górnym słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Pod obrazem inicjały medaliera J.B.² i głowa psa zwrócona w lewo.

Rewers: Na polu św. Józef w połowie postaci trzymający na prawym ręku Dziecię Jezus, a w lewym lilię³, w aureolach. P. Jezus w ręce prawej trzy-

^g Powinno być: Częstochowska.

^h Zamiast: Częstochowska.

ⁱ Pełny tekst francuski brzmi: Notre Dame du saint Rosaire.

¹ Berdyczów, miasto w woj. i diec. kijowskiej, później łucko-żytomierskiej, obecnie Ukrainka SRR. Wstawiony łaskami obraz Matki Boskiej znajdował się w tamt. kościele Karmelitów Bosych. Rewoliński, cz. I, s. 2; Fridrich, t. czwarty, s. 263—270; *Encyklop. katol.*, t. II, szp. 279.

² Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

³ Łodyga, kiść lilii z kwiatami i pąkami — symbol czystości duchowej. W ponad 20 medalikach opracowanego tu zestawu kwiat ten zastosowano w odniesieniu do świętych: Józefa (najwięcej), Antoniego Padewskiego, Dominika i Kazimierza.

ma jabłko królewskie⁴. Pod obrazem podpis: S. JOZE: ^a. Przez cały okrąg legenda: D. 6 CZER: PR: A.K. BOROWSKIEGO BISKU: W BERDYCZE: ^b. Na samym dole gwiazdka oddzielająca początek tekstu od jego końca.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu krótkiego czasu.

Typ 9. M. B. Częstochowska i M. B. Ka ż m i r z e c k a ⁵.

(35) Opis ogólny: Medalik mosiężny, połączony z rantem, owalny o wymiarach 23×19 mm, z wyżłobionym uszkiem, posiadający ogół elementów wydawnionych, ładny, z 1857 r., na obu stronach dosyć wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, u M. Bożej na szczycie 7 gwiazd, w aureolach — u M. B. promienie, w sukienkach bogato haftowanych. W górnym otoku legenda: SANCTA MARIA CZESTOKOWSKA ^c.

R e w e r s: Na polu Matka Boża w połowie postaci podtrzymująca Dzieciątko lewą ręką, a w prawej dzierżąca berło⁶, w koronach zakończonych krzyżykami, w sukienkach haftowanych. Ponad nimi ułożonych półkoleście 7 gwiazd. W otoku górnym napis: MATKA BOSKA KAZMIRZECKA. Na dole: 1857.

U w a g a. Medalik był noszony przez czas dłuższy.— Rewoliński, cz. I, s. 49, poz. 512.

Typ 10. M. B. Częstochowska i M. B. K o d e ń s k a ⁷.

(36) Opis ogólny: Medalik mosiężny, mocno złocony ze żle wykonaną obwódką — tylko po prawej stronie awersu i rewersu, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem i kółeczkiem mosiężnym, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, piękny, z 3 ćw. XIX w.

A w e r s: Na polu odrobinę wklęsłym wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami — u M. Bożej promienie, otoczonych 11 gwiazdami, w bogato haftowanych sukienkach, u M. B. krzyżyk zwisający na piersi, u P. Jezusa korale. Na lewym skraju

^a Rozwinięte: Święty Józef.

^b Po rozwinięciu napis ten brzmi: Dnia 6 czerwca przez Antoniego Kaspra Borowskiego biskupa w Berdyczowie. Tekst umieszczony na niniejszym rewersie stanowi drugą część legendy właściwych medalików berdyczowskich. Pierwsza jej część znajdująca się na ich awersie posiada wokoło obrazu (M. B. Berdyczowskiej) następujące słowa: PAMIĄTKA] WŁOŻENIA KORON OFIARO[WANYCH] OD OI]CA] S[W.] PIUSA IX. 1854. Dopiero po tym trzeba czytać tamten nasz napis.

^c Powinno być: Częstochowska.

⁴ Jabłko królewskie przedstawione jako kula z krzyżykiem na szczycie — symbolizuje władzę monarszą, ziemską i kosmiczną. W zabytkach będących przedmiotem mej pracy ok. 20 przykładów odnosi się do Chrystusa, a kilka dotyczy Polski jako państwa-królestwa. Kozakiewicz, s. 151; Gradowski, s. 37.

⁵ Kaźmierzów i Kaźmirzec, miasteczko a potem wieś na Wołyniu — najpierw w diec. łuckiej (i brzeskiej), następnie łucko-żytomierskiej, wreszcie samej łuckiej, dziś Ukrainskiej SRR. Obraz Matki Boskiej silyący łaskami znajdował się w kościele parafialnym. Rewoliński, cz. I, s. 49; Fridrich, t. czwarty, s. 299—305.

⁶ Berło — oznaka godności monarszej i niektórych urzędów. Symbol ten istniejący na kilku omawianych medalikach wiąże się z Panem Jezusem, Matką Bożą i św. Kazimierzem. Kozakiewicz, s. 39—40; Gradowski, s. 37.

⁷ Kodeń, miasteczko a później wieś początkowo w diec. łuckiej (i brzeskiej), potem podlaskiej czyli janowskiej, wreszcie siedleckiej czyli podlaskiej i woj. białsko-podlaskim. Właściwy łaskami obraz Matki Boskiej znajdował się w kościele parafialnym, od r. 1875 był na Jasnej Górze w Częstochowie, aktualnie mieści się w świątyni par. w Kodniu pozostającej pod opieką Oblatów NMP. Rewoliński, cz. I, s. 50; Fridrich, t. trzeci, s. 192—197.

sukni M. Boskiej inicjały medaliera AM⁸. W górnym otoku legenda: S.^d MARJA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s. W polu ździebko wypukłym Matka Boża w pełnej postaci (bez stóp) z Dzieciątkiem na lewym ręku, a z berłem w prawym, w koronach — u P. Jezusa zakończona krzyżykiem; M. B. w sukni i płaszczu bogato haftowanym. P. J. tylko w sukience. U M. Bożej od ramion wzwyż widać tryskające promienie, a wśród nich 12 gwiazd, słońce, księżyc i planetę. Siedem uskrzydlo-nych główek aniołków różnej wielkości rozłożonych asymetrycznie na tarczy — 3 z prawej i 4 z lewej strony. W niższej części pola, po obu stronach M. Boskiej, stoi 2 adorujących aniołków. W prawym otoku słowa: MATKA BOŻA, a w lewym: KODENSKA. Na samym dole mało widoczne litery wytwórcy A.M.

U w a g a. Medalik był noszony przez czas krótki.— Rewoliński, cz. I, s. 51, poz. 528.

Typ 11. M. B. Częstochowska i M. B. z Orchard Lake⁹.

(37) Opis ogólny: Medalik srebrny, owalny, w czterech równo oddzielonych na okręgu miejscach nieco wystający i w następstwie tego tworzący ledwo zaznaczony krzyż, o wymiarach 23×17 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, ładny, z ok. 1945 r.

A w e r s: Matka Boża w pełnej postaci — relief odlewniczy wypukły, w koronie, z rozłożonymi rękami i w powiewnych szatach, stoi na kuli-ziemi, której widzialna część jest przystrojona wyobrażeniem ptaka, prawdopodobnie orła¹⁰, na tle promieni płynących z wysoka. Na piersi M. B. umieszczona tarcza z krzyżem; w jej 4 częściach figurują nie rozpoznane inicjały. W otoku legenda: O. L. OF ORCHARD LAKE (strona prawa) ORCHARD LAKE MICH.^e (strona lewa). Zewnątrz tekstu zamknięta linia, a jeszcze dalej — w czterech wolnych miejscach okręgu, pomiędzy wszystkimi końcami krzyża — ułożono po 10 jakby koralczków tworzących ozdobę.

R e w e r s: W polu podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, u M. Bożej wysoko 9 gwiazd, u P. Jezusa krzyżyk, w aureolach z podwójnym opasaniem — u M. B. promienie, w sukienkach haftowanych, u M. B. na piersi misterny krzyżyk. Obraz bardzo wyraźny, tak że na prawym policzku M. Bożej widać 2 cięcia. U dołu napis: ITALY.

U w a g a. Medalik został odlany we Włoszech. Mógł być noszony w ciągu bardzo krótkiego czasu.

Grupa IV

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z TAJEMNICAMI BOŻYMI

Typ 12. M. B. Częstochowska i Trójca Święta.

(38) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z rantem z drobnych ząbków na krawę-

^d Rozwinięte: Sancta lub Święta.

^e Słowa skrócone brzmia: Our Lady Michigan.

⁸ Aleksander Magnus — zob. przyp. 2 w grupie I.

⁹ Orchard Lake, miasto w stanie Michigan w Stanach Zjednoczonych AP, w którym istnieje Polskie Seminarium Duchowne. Opisywany obiekt mieści się w kaplicy tejże instytucji.

¹⁰ Orzeł z koroną i krzyżykiem na głowie — godło Polski. Przedstawiony na 5 medalikach mojego opracowania oznacza raczej sam Kraj i Państwo Polskie. Kozakiewicz, s. 263.

dzi, okrągły o średnicy 25 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy znacznie wypukłone, z poł. XIX w., obustronnie trochę wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach różnych kształtów — u M. Bożej na szczycie krzyżyk, w aureolach, suknia M. B. ozdobiona 4 gwiazdami. W otoku środkowym i górnym legenda: S. MARIA CZESTOCHOVIENSIS^a.

R e w e r s: Przeważająca część obrazu znajduje się w dolnym polu. Przedstawia Tróję Św. Najwyżej jest umieszczony Bóg Ojciec wyobrazony jako starszy mężczyzna z wąsami i brodą, nakryty płaszczem, w tiarze na głowie. Siedzi szeroko z nogami opartymi o chmury trzymając za ręce wiszącego w połowie postaci na krzyżu Syna Bożego, zwróconego twarzą do widza. W dolnej części tarczy, pośród chmur, widoczny jest Duch Św. w postaci gołębicy.

U w a g a. Można przypuszczać, iż medalik jest produkcji zagranicznej. Był noszony przez pewien okres czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 21, poz. 176 i tabl. VI.

(39) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z nieregularną cienką obwódką, okrągły o średnicy 24 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów wyraźnie uwydatnionych, z poł. XIX w., na obu stronach silnie wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej w 3/4 postaci z chłopczykiem Jezus. z odmiennymi koronami na głowie — u M. B. z krzyżem, w aureolach i gładkich sukienkach. W środkowym i górnym otoku napis: S.^b MARIA CZESTOCHOVIENSIS.

R e w e r s: Obraz Trójcy Św. wypełnia całe pole. Bóg Ojciec w osobie starszego mężczyzny, z wąsami i brodą, w tiarze, na szczycie której widać krzyżyk, w aureoli z promieni siedzi nakryty płaszczem. Trzyma oburącz ramiona krzyża, na którym w połowie postaci wisi Syn Boży, w aureoli wykonanej z nikłych promieni. Na dole, pod łukiem gołęb symbolizujący Ducha Św.

U w a g a. Medalik wykonany poza granicami naszego kraju. Był noszony w ciągu dłuższego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 21, poz. 177.

(40) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z głębszym wrębem przy brzegu, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, wyk. po 1872 r., trochę wytarty — więcej na rewersie.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami — u M. B. promienie, w sukienkach haftowanych. W otoku środkowym i górnym legenda: S.^c MARYA CZESTOCHOWSKA. Na dole sukni M. Bożej inicjały medaliera P.B.¹, na lewym skraju trudne do identyfikacji litery jego współpracownika FW².

R e w e r s: Na polu Trójca Św. Bóg Ojciec przedstawiony jako starszy mężczyzna, z wąsami, strzyżoną brodą i długimi włosami, w tiarze na głowie zakończonej krzyżykiem, w aureoli z promieni. Na jego piersi w spłaszczonym kole Duch Św. w postaci gołębicy, otoczony promieniami. Siedzący w długiej sukni

^a Po rozwinięciu: Sancta. W wyrazie Czestochoviensis zamiast litery V położono odwrócone A.

^b Rozwinięte: Sancta.

^c Po rozwinięciu: Święta.

¹ Paweł Bitschan — por. przyp. 13 w grupie I.

² Franciszek Witkowski — grawer warszawski z 2 poł. XIX w., uwidoczny na przeszło 10 zabytkach niniejszego zestawu, przeważnie z wytwórcą Pawłem Bitschanem, a rzadko z nakładcą Franciszkiem Kausal'em i samoistnie. Rewoliński, cz. II, s. II bis.

Bóg Ojciec, mający pod stopami półkole z chmur, trzyma za ramiona krzyż, na którym wisi w pełnej postaci Syn Boży. W środkowym prawym otoku słowo: ŚWIĘTA, w lewym: TRÓJCA. Przy prawym zakończeniu półkola znowu inicjały nakładcy P.B.

U w a g a. Medalik był noszony przez znaczny okres czasu.

Typ 13. M. B. Częstochowska i Opatrzność Boża.

(41) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 23×18 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, wyk. po 1872 r., obustronnie trochę wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami — u M. B. promienie, w sukienkach haftowanych. W otoku środkowym i górnym tekst: S. MARYA CZĘSTOCHOWSKA.^d Inicjały medaliera P.B.³ na dole i słabo rozpoznawalne litery jego współpracownika: FW⁴ na lewym brzegu szaty M. Bożej.

R e w e r s: Na polu oko Boskiej Opatrzności umieszczone w trójkącie, oparte na wieńcu wykonanym z chmur, gęsto otoczone różną długością promieni. Z dolnych narożników trójkąta wyciągnięte ręce spuszczaają po stronie prawej 3 chlebki na klęczących na ziemi dwoje ludzi, zwróconych twarzami do siebie. Z dłoni lewej leci ziarno, którym karmią się na ziemi 2 ptaki, a dwa inne opuszczają się w tymże kierunku. W górnym otoku napis: PAN BÓG NA NAS PATRZY. U dołu znane już inicjały nakładcy P.B.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu niedługiego czasu.

(42) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, mocno posrebrzany z obwódką odlaną nieforemnie — na dole grubsza, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z poł. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i mniej typowy, w koronach z krzyżkami na szczycie, w aureolach ozdobionych linią łamaną tworzącą jakby promienie, otoczonych 11 gwiazdami. Na sukni M. Bożej drobne gwiazdeczki, na szyi korale i misterny krzyżyk zwisający na piersi. W otoku górnym legenda: S.^e MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały firmy medalierskiej I.B.⁵ i głowa psa skierowana w prawo.

R e w e r s: W polu Boskie oko Opatrzności w trójkącie otoczone chmurami i promieniami różnej długości. W dół wyciągnięte dwie ręce. Prawa spuszcza 5 chlebów w stronę dwojga klęczących na ziemi ludzi, zwróconych twarzami do siebie. Lewa rzuca ziarno ptakom, z których 2 karmią się nim na dole, a 3 są w locie do tegoż celu. W górnym otoku słowa: PAN BÓG NA NAS PATRZY. Nisko litery wspomnianego nakładcy I.B. oraz inna głowa psa patrzącego również w prawo.

U w a g a. Nie widać śladów noszenia medalika.

^d Rozwinięte: Święta. W ostatnim słowie zamiast litery E figuruje R.

^e Po rozwinięciu: Sancta albo Święta.

³ Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

⁴ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2.

⁵ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

(43) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, grubo posrebrzany z cienkim rantem, owalny o wymiarach 21×18 mm. z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów wzniesionych, z poł. XIX w.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem oparta o wieniec z chmur, trochę odmienna, w koronach otoczonych 9 gwiazdami, w sukienkach zwykłych, P. Jezus bez książki. W środkowym i górnym otoku napis: POD TWOIĄ OBRO-
NĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały medaliera I.B.⁶ i głowa psa zwrócona w lewo. Całość obwiedziona cienką linią równoległą do rantu.

R e w e r s: W górnej części pola o wystającym wrębie oko Bożej Opatrzności w trójkącie, otoczone drobnymi promieniami i chmurami. Z chmur tych wyciągnięte są ręce ku ziemi. Prawa spuszcza 7 chlebków proszącemu na klęczkach człowiekowi, a lewa — ziarno, którym karmi się ptak. W otoku środkowym i górnym tekst: PAN BOG NA NAS PATRZY.

U w a g a. Medalik mógł być noszony przez krótki czas.

(44) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z obwódka, owalny o wymiarach 17×14 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w., na obu stronach silnie wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W górnym otoku legenda: S.^f MARYA CZĘSTO-
CHOWSKA. W lewej dolnej części okręgu inicjały medaliera FK⁷.

R e w e r s: W środku pola oko Opatrzności Bożej w trójkącie, w chmurach i promieniach. Z nich wylaniają się 2 ręce zwrócone ku dołowi. Prawa spuszcza 4 chlebki dwu klęczącym twarzami do siebie mężczyznom. Z lewej sypie się ziarno, którym na ziemi pożywiają się 2 ptaki. U góry w otoku słowa: PAN BÓG NA NAS PATRZY.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu długiego czasu.

Grupa V

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z PANEM JEZUSEM

Typ 14. M. B. Częstochowska i Chrzest P. Jezusa.

(45) Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem i podwójną linią opasującą wewnątrz, owalny o wymiarach 19×15 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z poł. XIX w.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, znacznie odmienna i dłuższa, w koronach — u M. B. na szczycie krzyżyk, w aureolach, z których tryskają na zewnątrz promienie, otoczonych 12 gwiazdami. M. Boża w sukni haftowanej, z koralami na szyi i krzyżykiem na piersi. W otoku górnym tekst: S. MA-

^f Rozwinięte: Sancta lub Święta.

⁶ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

⁷ Franciszek Kausal († 1874) posiadał zakład grawerski w Krakowie w okresie 2 i 3 ćw. XIX w. Uwiecznił się na 7 medalikach opracowywanego zespołu, w tym raz z Franciszkiem Witkowskim. Rewoliński, cz. II, s. III bis.

RYA CZESTOCHO:^a. Na dole inicjały medaliera I.B.¹ i głowa baranka² skierowana w lewo.

R e w e r s: Na polu stoją w całej postaci Pan Jezus z prawej strony i św. Jan Chrzciciel z lewej. P. Jezus prawą nogą stoi w wodzie, a lewą trzyma na łądzie. Jego biodra okrywa szeroka opaska, ręce trzyma złożone na piersi, prawa na lewej. Św. Jan stoi na łądzie w skórzanej tunice nie sięgającej kolan, na lewym ramieniu i z przodu jakby opasany sznurem. W rękę prawym trzyma przechylone naczynie z wodą i polewa nią głowę P. Jezusa, lewą zaś podtrzymuje wysoki krzyż, na którego ramionach widać znak kształtu haczyka względnie odwróconej litery S o wydłużonej części dolnej³. U góry Duch Święty w postaci gołębiczy z rozłożonymi skrzydłami i głową zwróconą ku dołowi. Od niego półkolistnie tryskają promienie dochodzące do głowy i prawej dłoni św. Jana. W otoku środkowym i górnym legenda: TEN IEST MOY MIŁY SYN (prawa strona) KTORE: SOBIE UPODO:^b (strona lewa). U dołu litery I.B. tegoż wytwórcy i znowu głowa baranka patrzącego w lewą stronę.

U w a g a. Medalik nie posiada śladów noszenia.— Rewoliński, cz. I, s. 33, poz. 350 i tabl. VIII.

Typ 15. M. B. Częstochowska i Przemienienie Pańskie.

(46) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, ładny, z 3 ćw. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej, w koronach z gwiazdami — u M. B. 5, u P. Jezusa 3, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W górnym otoku napis: S.^c MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Przy rancie, pod lewą dłonią M. Bożej ledwie dostrzegalne inicjały medaliera F.W.⁴

R e w e r s: W górnej części pola Pan Jezus w aureoli z promieni, obecnie prawie wytartej, w powiewnej szacie, z rozłożonymi rękami. Nieco niżej, z prawej jego strony Mojżesz z tablicami przykazań i z lewej Eliasz. Wszyscy trzej w pełnych postaciach. U spodu, na pagórku święci Piotr, Jan i Jakub apostołowie, przedstawieni w różnych pozach: leżącej, półleżącej i siedzącej, oszołomieni. W górnym otoku objaśnienie: PRZEMIENIENIE PANSKIE.

U w a g a. Medalik był noszony.

(47) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 17×14 mm, z wyźłobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, wyk. po 1872 r., obustronnie znacznie wytarty.

^a Po rozwinięciu: Sancta albo Święta Marya Częstochowska.

^b Rozwinięty tekst ów brzmi: Ten jest mój miły Syn, którego sobie upodobałem.

^c Po rozwinięciu: Święta.

¹ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

² Baranek — symbol Pana Jezusa i zarazem jedno z dwóch gołęi (obok psa — zob. przyp. 4 w grupie I) firmy medalierskiej Jana Bitschan'a. W jednym i drugim znaczeniu występuje on poniżej na 17 obiektach, często obustronnie. Kowalewski, s. 45.

³ Jest to znak tzw. węża miedzianego przybitego do pala przez Mojżesza, na polecenie Pana Boga, podczas wędrówki Izraelitów z Egiptu do Ziemi Obiecanej. Wąż ten był figurą Zbawiciela zawieszzonego na krzyżu.

⁴ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 3 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku legenda: S. MARYA CZĘSTOCHOWSKA ^d, Na dole inicjały firmy medalierskiej P.B ^e, a na lewym brzegu sukni M. Bożej litery współpracującego z nią grawera F.W ^f.

R e w e r s: W górnej połowie pola Pan Jezus w aureoli z promieni, w powiewnej szacie z rozłożonymi rękami. Na środkowej osi z jego prawej strony Mojżesz trzymający tablice, a z lewej Eliasz. Wszyscy trzej w pełnych postaciach. Nisko, na pagórku święci Piotr, Jan i Jakub apostołowie przerażeni i zachwyceni. Dwóch z nich siedzi na klęczkach, trzeci leży. W górnym otoku tekst: PRZEMIENIENIE ^e PANSKIE.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy czas.

Typ 16. M. B. Częstochowska i Serce P. Jezusa.

(48) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z obwódką na rewersie, owalny o wymiarach 25×19 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, kon. XIX w., po obu stronach trochę wytarty.

A w e r s: W środku pola otoczonego kręgiem Matka Boska Częstochowska z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdkami, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. Z prawej strony w otoku napis: MEDALIK, z lewej: SZKAPLERZ. Po ostatniej literze drugiego wyrazu widać inicjały właścicieli lub firmy medalierskiej PP, rozwiniętej na rewersie. W górnej i dolnej części ornament geometryczny w kształcie spirali.

R e w e r s: Wizerunek Pana Jezusa w 3/4 postaci, z odkrytym sercem, przebitym włócznią ^g i okolonym cierniową koroną, w aureoli z krzyżem wewnątrz, w sukni i płaszczu. Rękę prawą trzyma wzniesioną, z 3 palcami skierowanymi w górę, a lewą wskazuje na serce. W środkowym i górnym otoku słowa zaczynające się i kończące krzyżykiem: NAJŚWIĘTSZE SERCE JEZUSA. Na dole drobną czcionką metryczka wytwórni: PENIN PONCET LYON ^h.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego okresu czasu.

(49) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik ołowiany, posrebrzany, okrągły o średnicy 17 mm, z uszkiem i kółeczkiem, z 1 poł. XX w., z obydwu stron nieco wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami a ponad nimi 12 gwiazd, w sukienkach skromnie zdobionych.

R e w e r s: Na gładkim polu obraz Pana Jezusa w 3/4 postaci — relief wypukły, z aureolą, w szacie pofałdowanej, z sercem promienistym na piersi. Prawą rękę trzyma jakby do błogosławieństwa, a lewą wskazuje na serce.

U w a g a. Medalik był noszony.

^d Rozwinięte: Święta.

^e Litery 2 i 4 od końca w tym wyrazie wykruszone.

^f Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

^g Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

^h Serce Pana Jezusa zostało na krzyżu przebite włócznią żołnierza. W opisywanym zbiorze widoczne jest na 2 medalikach.

ⁱ Firma odlewnicza Penin i Poncet w Lyonie we Francji.

(50) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy, chromowany, owalny, w czterech równo oddzielonych na okręgu miejscach trochę wystający — wskutek czego stanowi krzyż, o wymiarach 18×15 mm, z uszkiem i kóleczkim przy nim, z poł. XX w.

A wers: W środku pola otoczonego owalną obwódką wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. Bożej z promieniami, w sukienkach haftowanych — u M. B. krzyżyk na piersi. Postać wyraźna, tak że na prawym policzku M. Bożej widać 2 cięcia. Przy krawędzi, pomiędzy czterema symetrycznymi ramionami krzyża umieszczono po 6 jakby koralików tworzących ozdobę.

R wers: Na płaskim polu w pośrodku obraz Pana Jezusa w połowie postaci — relief wypukły, w faldzistej szacie. Od głowy tryskają promienie w trzech kierunkach górnych ramion krzyża; włosy spuszczone na lewe ramię. Na piersi serce promieniste podtrzymywane lewą dłonią, przebite i okolone cierniem, z krzyżykiem na szczycie. Prawą ręką wskazuje na boleści tego serca.

U w a g a. Medalik nie używany.

Grupa VI

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z CHRYSTUSEM CIERPIĄCYM
(Medaliki patriotyczne okresu Powstania Styczniowego)

Typ 17. M. B. Częstochowska i P. Jezus Ubiczowany.

(51) Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z nieregularnym rantem, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kóleczkim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z lat 1861—1864, znacznie wytarty, zwłaszcza na rewersie.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowa i dłuższa, w koronach — u M. B. z krzyżykiem, w aureolach otoczonych promieniami a wokół nich 11 gwiazdami. M. Boża w sukni haftowanej, z 3 sznurami koralii na szyi i krzyżykiem na piersi. W górnym otoku legenda: S. MARYA CZĘSTOCHO:^a. Na dole inicjały medaliera IB¹ oraz głowa baranka zwrócona w lewo.

R wers: Na polu Chrystus w całej postaci (podobny do P. Jezusa Antokolskiego), w długiej szacie i takiejże stule² zwisającej przez środek. Ręce ma skute kajdanami³, na nich trzyma opartą o piersi księgę z krzyżem, w cierniowej koronie, w aureoli z promieni. Poniżej 2 aniołki w połowie postaci ścielą gałązki pod jego nogi. W górnym otoku bolesne wołanie, obecnie słabo czytelne: JEZUS NAZARANSKI. Nisko monogram wspomnianego wytwórcy z umiejscowieniem zakładu: I.B. W.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy czas.

^a Po rozwinięciu: Sancta lub Święta Marya Częstochowska.

¹ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

² Stula — oznaka urzędu kapłańskiego. Tu w odniesieniu do Chrystusa. Kowalewski, s. 356; Kozakiewicz, s. 332.

³ Kajdany, okowy — symbol niewoli osobistej i zbiorowej. W tym wypadku w zastosowaniu do rozebranej Polski. Por. przyp. 3 w grupie IX.

Typ 18. M. B. Częstochowska i P. Jezus Ukrzyżowany.

(52) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, pozłacany, owalny o wymiarach 23×18 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z lat 1861—1864, bardzo wytarty na obydwu stronach.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w sukienkach prostych, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach. W otoku środkowym i górnym słabo widoczny napis: S.^b MARYA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: Na polu stoi krzyż, pasyjka zupełnie starta. U jego podstawy klęcza p o obu stronach 2 aniołowie. W środkowym i górnym otoku źle czytelne słowa skróconego wezwania z suplikacji: S.^c BOŻE ZMIŁUJ SIE NAD NAMI.

U w a g a. Medalik był długo noszony.

(53) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z węgłem, owalny o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów wyraźnie uwydatnionych, ładny, z lat 1861—1864, obustronnie trochę wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami otoczonych 12 gwiazdami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku legenda: S.^d MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dolnym lewym skraju sukni M. Bożej ledwie dostrzegalny inicjał medaliera W⁴.

R e w e r s: Na polu Pan Jezus wiszący na krzyżu, w aureoli z promieni. Spozza krzyża również tryskają w górnej części promienie. Nad głową P. Jezusa umieszczona tabliczka z inicjałami ułożonymi w dwuwiersz: IN | RI. U stóp krzyża złożone na krzyż gorące serce⁵ i kotwica⁶ z łańcuchem. W otoku środkowym i górnym rozdzielone wierzchołkiem krzyża pojedyncze wołanie suplikacyjne: S.^e BOŻE ZMIŁUJ | SIĘ NAD NAMI.

U w a g a. Medalik był noszony przez nieokreślony czas.

(54) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką i dwiema cieńszymi liniami wewnętrznymi, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z lat 1861—1864.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i znacznie odmienny, w koronach — u M. B. krzyżyk, w aureolach otoczonych promieniami a następnie 11 gwiazdami. M. Boża w sukni haftowanej z 3 sznurami korali na szyi i krzyżykiem na piersi. W górnym otoku napis: S. MARYA CZĘSTOCHO:^f. Na dole inicjały firmy medalierskiej I.B.⁷ i głowa baranka skierowana w lewą stronę.

^b Rozwinięte: Święta.

^c Po rozwinięciu: Święty.

^d Rozwinięte: Święta.

^e Po rozwinięciu: Święty.

^f Rozwinięte: Sancta albo Święta Marya Częstochowska.

⁴ Franciszek Witkowski — zob. przyp. 2 w grupie IV.

⁵ Serce gorące — tu symbol miłości Polaków do krzyża Chrystusowego. Odpowiednik ten zachodzi jeszcze niżej trzykrotnie.

⁶ Kotwica — symbol nadziei. W tym przypadku stwierdzenie, że jedyna nadzieja umęczonej Polski jest w Bogu. Przedmiot ten występuje poniżej również 3 razy.

⁷ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

R e w e r s : Na polu Chrystus wiszący na krzyżu, w wykonaniu delikatnym, z tablicą nade głową. W górnej części otoczony promieniami. U stóp krzyża umieszczono także na krzyż gorejące serce i kotwicę. W środkowym i górnym otoku słowa znanej prośby z suplikacji: S.^g BOŻE ZMIŁUJ SIĘ NAD NAMI. Nisko litery IB tegoż wytwórcy i głowa baranka również patrzącego w lewo.

U w a g a. Medalik nie posiada oznak noszenia.— Rewoliński, cz. I, s. 24, poz. 218 i tabl. VI.

(55) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z nieudanym rantem na rewersie, owalny o wymiarach 19×16 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, mający wszystkie elementy delikatne i zarazem uwypuklone, z lat 1861—1864, na obu stronach dosyć wytarty.

A w e r s : Podobizna mniej typowa i dłuższa Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. krzyżyk, w aureolach otoczonych promieniami a wokół nich 12 gwiazdami. M. Boża w sukni haftowanej, z trzema sznurami koralu na szyi, z krzyżykiem na piersi. W górnym otoku legenda: S. MARYA CZLSTO-CIIO:^h. Pod obrazem inicjały medaliera IB^g i uszkodzona głowa baranka, nie wiadomo w którą stronę zwróconego.

R e w e r s : W polu Pan Jezus wiszący na krzyżu, w części wyższej otoczony promieniami. U podstawy krzyża położone również na krzyż serce gorejące i kotwica. W otoku środkowym i górnym rzewne błaganie suplikacyjne: S.¹ BOŻE ZMIŁUJ SIĘ NAD NAMI. Na samym dole uszkodzone litery nakładcy (IB) i wykruszona prawie w całości głowa baranka.

U w a g a. Medalik noszony przez znaczny okres czasu.

(56) O d m i a n a 5.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z podwójnym okoleniem, owalny o wymiarach 15×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów delikatnych i jednocześnie wyraźnie uwydatnionych, z lat 1861—1864.

A w e r s : Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i trochę odmienny, w koronach, z aureolami ozdobionymi wewnątrz promieniami w kształcie trójkątów, otoczonymi 11 gwiazdami. M. Boża w sukni także z gwiazdami. W środkowym i górnym otoku napis: POD TWOJĄ OBRO-NEŃ UCIEKAMY SIĘ. U dołu inicjały wytwórni medalierskiej I.B.⁹ i głowa baranka skierowana w prawo.

R e w e r s : Na polu Chrystus wiszący na krzyżu, z tablicą nad głową z niewyraźnymi literami, w części górnej otoczony promieniami. U stóp krzyża również skrzyżowane emblematy gorejącego serca i kotwicy. W otoku środkowym i górnym błagalne wołanie: S.¹ BOŻE ZMIŁUJ SIĘ NAD NAMI. Na dole litery nakładcy I.B i głowa baranka patrzącego w lewo.

U w a g a. Medalik bez specjalnych znaków noszenia.— Rewoliński, cz. I, s. 94, poz. 815 i tabl. XVI.

^g Po rozwinięciu: Święty.

^h Rozwinięte: Sancta lub Święta Marya Częstochowska. W ostatnim słowie litera E uszkodzona w górnej i środkowej części i wygląda jak L; także litera H nie posiada środkowego łącznika i podobna jest do rzymskiej cyfry II.

¹ Po rozwinięciu: Święty.

² Rozwinięte: Święty.

⁸ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

⁹ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

(57) Opis ogólny: Medalik mosiężny, połączony z obwódka, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 2 poł. XIX w., trochę wytarty, zwłaszcza na awersie.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W górnym otoku legenda: S. MARIA CZENSTOCHOU^k.

Rewers: W polu Pan Jezus wiszący na krzyżu. W otoku górnym słowa: PAMIONTKA ZOD PUSTU¹.

U w a g a. Medalik wykonany przypuszczalnie na Śląsku. Nie należy do grupy patriotycznych. W obrębie medalików typu 18 znalazł się z racji tajemnicy ukrzyżowania. Był noszony w ciągu jakiegoś czasu.

Typ 19. M. B. Częstochowska z krzyżem złamanym i orłem.

(58) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z rantem, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy misterne i zarazem uwypuklone, prawdopodobnie z 1864 r.

A wers: W górnym polu wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy i dłuższy, w koronach z krzyżykami na szczycie, w aureolach z promieni otoczonych 11 gwiazdami, w sukienkach haftowanych — u M. B. na piersi krzyżyk. Poniżej obrazu znajdują się półleżące: z prawej strony krzyż¹⁰ bez pasyjki, a z lewej liść palmowy. Pomiędzy nimi na dole cierniowa korona¹¹. Od stóp Dzieciątka ze sceny górnej do krzyża ledwie naszkicowana ścieżka. W górnym otoku słowa prośby: MATKO BROŃ NAS. Na samym dole 5 drobnusienkich — nie do odczytania znaków czy liter, może wytwórni medalika.

Rewers: W górnej części pola krzyż z wiszącym Panem Jezusem przełamany¹² w środku pod kątem prostym, zwrócony w prawą stronę, przepaska faluje się w lewo. Poniżej orzeł polski w koronie zakończonej krzyżykiem; w prawej nodze trzyma krzyż, a w lewej liść palmy. W otoku górnym tekst błagalny: OJCZE RATUJ, w dolnym: BOŻE ZBAW POLSKĘ. Pomiędzy obu częściami napisu znajdują się 2 gwiazdki.

U w a g a. Medalik pewnie wyszedł z warsztatu J. Bitschan'a. Nie widać śladów jego noszenia.

(59) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z szeroką obwódką, owalny

^k Po rozwinięciu: Sancta albo Święta Maria Częstochowska.

¹ Rozwinięte: Pamiętka z odpustu.

¹⁰ Krzyż z pasyjką lub bez — ogólne: godło chrześcijaństwa i znak przynależności do Chrystusa. Kowalewski, s. 203; Kozakiewicz, s. 201—202; Gradowski, s. 13, 16, 38.— W szczególności położono krzyż na medalikach tych świętych, którzy albo do niego niezwykłą pałali miłością (św. Barbara, św. Franciszek Seraficki), albo wyjątkowo zasłużyli się na polu szzerzenia jego idei czyli pracy misyjnej (św. Metody, św. Ignacy Loyola).— Krzyż znajdujący się na poz. 58—59 oznacza wierność Polski dla Chrystusa i jego Kościoła.

¹¹ Korona cierniowa, umieszczona na obiektach religijnych samoistnie czyli w oderwaniu od głowy i serca Pana Jezusa, symbolizuje cierpienie względnie męczeństwo. Kowalewski, s. 77.— Przedmiot ten figurujący na zabytkach poz. 58—60 pragnie uzewnętrznić cierpienia i męczeństwo Narodu Polskiego.

¹² Krzyż (z pasyjką) przełamany na medalikach pod nrem 58—60, wyraża protest i bół wobec targnięcia się zaborcy na wiarę i nietykalność kościołów (świętyń).

o wymiarach 20×17 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów delikatnych i jednocześnie wyraźnie uwydatnionych, z 1861 r.

A w e r s: W środkowej i górnej części pola nieco odmienna podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach z krzyżkami na szczycie, w aureolach z 12 gwiazd, w sukienkach gładkich — u M. B. na piersi krzyż. Pod obrazem półkolista ozdoba w postaci wieńca z chmur. W niższej części pola cierniowa korona pomiędzy 2 palmowymi liśćmi. W górnym otoku błagalne słowa: M. B. KRO: POL:¹ BRON NAS, a w dolnym: D. 25—27 LU: I. 8 KWIE:^m 1861. Między obu częściami legendy położono po 1 gwiazdce.

R e w e r s: W górnej połowie pola Chrystus przybity do krzyża, a nad nim tablica. Krzyż wraz z ciałem w połowie przełamany pod kątem prostym, zwrócony w prawą stronę; ręka lewa również złamana zwisa z ramienia krzyża ku dołowi. W dolnej połowie tarczy orzeł polski w koronie z krzyżykiem. W prawej nodze trzyma krzyż z pasyjką i tabliczką, w lewej liść palmowy. W górnym otoku bolesne wołanie: OJCZE RATUJ! W otoku środkowym i dolnym prawym: BOŻE BŁOGO, w lewym: SŁAW POL:ⁿ. Pojedyncze gwiazdki oddzielają obydwie części rzewnej legendy.

U w a g a. Medalik pochodzi z pracowni J. Bitschan'a. Był noszony przez czas krótki.— Rewoliński, cz. II, s. 76, poz. 1399 i tabl. XXIX.

Typ 20. M. B. Częstochowska z krzyżem i palmą w cierniowej koronie.

(60) Opis ogólny: Medalik mosiężny, połączony z rantem, okrągły o średnicy 16 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, przypuszczalnie z 1864 r.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, z aureolami promienistymi, w sukienkach zwykłych. W środkowym i górnym otoku napis: BOGA RODZICA DZIEWICA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: W polu Pan Jezus na krzyżu — z prawej i duży liść palmowy z lewej strony, skrzyżowane ze sobą. Krzyż spoczywa na palmie. Krzyż z tabliczką, przełamany niżej stóp Chrystusa. Środek obu emblematów otacza cierniowa korona. W czterech równo rozmieszczonych częściach otoku, poczynając od góry, czytamy słowa prośby: BOŻE ZBAW NASZ KRAJ.

U w a g a. Medalik był noszony przez dość długi czas. — Rewoliński, cz. II, s. 77, poz. 1412.

Grupa VII

M. B. CZĘSTOCHOWSKA ZE SWOJĄ ZIEMSKĄ RODZINĄ

Typ 21. M. B. Częstochowska i św. Józef¹.

(61) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z obwódka, owalny o wymiarach 23×20 mm, z ukruszonym uszkiem i z zastępczo wyborowaną pod nim dziurą,

¹ Po rozwinięciu napis ten brzmi: Matko Boska, Królowo Polska (nie: Polski) itd.

^m Rozwinięty tekst ów brzmi: Dnia 25—27 lutego i 8 kwietnia (itd.).

ⁿ Miało być: Boże, błogosław Polskę (nie: Polsce).

¹ Święty Józef Oblubieniec N. Maryi P. i prawny jej mąż, a tym samym nie tylko opiekun, lecz także według prawa ojciec Pana Jezusa; od r. 1870 patron Kościoła Powszechnego. Radoński, s. 237. W niniejszym zestawie medalików występuje na 10 rewersach.

mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z przeł. XIX/XX w., tandetny, znaczne wytarty, szczególnie na awersie, i wygięty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, M. B. w sukni haftowanej — obecnie mało widoczne. W górnym otoku legenda: S. MARYA CZĘSTOCHOWSKA^a. Na tarczy powyżej lewej ręki M. Bożej inicjały grawera TJ², a pod nimi gwiazdka.

R e w e r s: Na polu św. Józef w wieku starszym, w tunice, trzymający na prawym ręku Pana Jezusa bez sukienki — w szacie zarzuconej przez lewe ramię, a w lewym lilię; natomiast P. Jezus trzyma w ręce prawej jabłko królewskie. Obydwaj w aureolach — u P. J. z promieni. W prawym górnym otoku napis: ŚWIĘTY JÓZEF^b.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy czas.

(62) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, wyk. po 1872 r.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku legenda: S.^c MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały medaliera P.B.³, a przy lewym brzegu sukni M. Bożej jego współpracownika FW⁴.

R e w e r s: W polu postać św. Józefa w wieku średnim, siedzącego, w sukni zwykłej i aureoli. Obok stoi chłopczyk — Pan Jezus, w takiejże sukience, w aureoli wewnątrz zdobionej krzyżem. Św. Józef prawą ręką obejmuje P. Jezusa, a w lewej trzyma lilię, po którą wyciąga ręce P. J. W prawym górnym otoku tekst: ŚWIĘTY JÓZEF. W dolnej części lewej krawędzi znane już litery rytownika FW.

U w a g a. Medalik mógł być noszony przez krótszy okres czasu.

(63) O d m i a n a 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów wzniesionych, z poł. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i odmienny, w koronach z krzyżkami na szczytach, w aureolach z promieniami utworzonymi z linii łamanych, otoczonych 11 gwiazdami. M. Boża w sukni pokrytej gwiazdkami, na szyi ma 3 sznury koralu, a na piersi misterny krzyżyk; P. Jezus w sukience gładkiej. W otoku środkowym i górnym napis: S.^d MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Pod obrazem inicjały medaliera I.B.⁵ oraz głowa psa zwrócona w prawo.

^a Po rozwinięciu: Święta. W ostatnim słowie litery ZĘS zniszczone na skutek wybicia nowego uszka.

^b Głoski ZEF w drugim wyrazie zniszczone przy wybijaniu zastępczego uszka.

^c Rozwinięte: Święta.

^d Po rozwinięciu: Sancta lub Święta.

² TJ — grawer nie odgadniony.

³ Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

⁴ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

⁵ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

R e w e r s : Na polu św. Józef w wieku starszym, w bogatej tunice, siedzący. W lewej ręce trzyma lilię, a prawą podtrzymuje stojące na jego łonie Dziecię w promienistej aureoli, ubrane również w kosztowną sukienkę. P. Jezus lewą ręką nakłada św. Józefowi koronę z róż — jakby aureolę. W górnym otoku objaśnienie: ŚWIĘTY JÓZEF. Na dole te same litery firmy medalierskiej I.B. i głowa baranka skierowana w stronę prawą.

U w a g a. Medalik posiada ślady noszenia, ale nie przez długi czas.

(64) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, wyk. po 1872 r., trochę zaśniedziały w górnej części pola: na awersie po stronie prawej i na rewersie po lewej.

A w e r s : Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami — u M. B. 5, u P. Jezusa 3, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W otoku górnym legenda: S.^c MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na prawym rękawie M. Bożej inicjały medaliera P.B.⁶

R e w e r s : Na polu postać siedzącego św. Józefa w wieku średnim, w aureoli. Prawą rękę położył na ramieniu stojącego obok niego chłopca — Pana Jezusa, a w lewej trzyma lilię, po którą wyciąga ręce P. J. Ma on również aureolę, która wewnątrz jest ozdobiona liniami trójkątnymi tworzącymi krzyż. Obaj w pofałdowanych tunikach gładkich. W środkowym prawym otoku napis: ŚWIĘTY, a w lewym: JÓZEF.

U w a g a. Nie widać wyraźnych śladów noszenia medalika.

(65) O d m i a n a 5.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwytłonionych, z poł. XIX w.

A w e r s : Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy, w koronach, ponad nimi 9 gwiazd, w sukienkach prostych, od dołu otoczony wieńcem z róż — chmur. W środkowym i górnym otoku słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały medaliera I.B.⁷ i głowa baranka zwrócona w lewo.

R e w e r s : W polu św. Józef w wieku starszym, siedzący, bogato ubrany. W lewej ręce trzyma lilię, a prawą podtrzymuje stojące na jego łonie Dziecię Jezus w promienistej aureoli, które lewą ręką nakłada mu na głowę koronę z róż — jakby aureolę. W górnym otoku podpis: ŚWIĘTY JÓZEF. U dołu monogram wytwórni I.B. i głowa baranka skierowana także w lewą stronę.

U w a g a. Medalik mógł być noszony przez czas krótki.

(66) O d m i a n a 6.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z rantem, owalny o wymiarach 18×16 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, gruby i tandetny, z pocz. XX w., dosyć wytarty po obydwu stronach.

A w e r s : Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami, w sukienkach haftowanych, u M. B.

^e Rozwinięte: Święta.

⁶ Paweł Bitschan — por. przyp. 13 w grupie I.

⁷ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

na piersi krzyżyk. W otoku środkowym i górnym legenda: N. P.^f MARJA CZE-
STOCHOWSKA.

Rewers: W polu postać św. Józefa w wieku starszym, siedzącego, w aureoli. W prawym ręku trzyma lilię, po którą wyciąga ręce stojący przy lewym jego boku chłopczyk — Pan Jezus w promienistej aureoli. Obydwaj w gładkich, pofałdowanych tunikach. Nietypowo rozmieszczony w górnym otoku napis: ŚWIĘTY JÓZEF. Na lewej krawędzi w środku niezupełnie poprawnie wykonane nazwisko wytwórcy: [P]IDZEK^g.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu znacznego czasu.

(67) O d m i a n a 7.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 18×15 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w., po obu stronach w miarę wytarty.

A wers: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku legenda: S.^h MARYA CZEŚTOCHOWSKA. Przy lewym dolnym brzegu inicjały artysty FK⁹.

Rewers: Św. Józef w stosunkowo młodym wieku i w połowie postaci, w zwykłej tunice i w ledwo widocznej obecnie aureoli trzyma na prawym ręku Dziecię Jezus, o starczej tutaj twarzy, w aureoli promienistej, podtrzymując jego stopy dłonią lewą. P. Jezus nakryty szatą zarzuconą przez lewe ramię trzyma w prawej ręce jabłko królewskie, a lewą opiera na piersi św. Józefa; na lewym ramieniu św. Józefa spoczywa kiść lilii. W prawym górnym otoku podpis: S.^h JÓZEF.

U w a g a. Medalik był noszony przez czas dość długi.

(68) O d m i a n a 8.

Opis ogólny: Medalik srebrny, z głębszym a nieforemnym wrębem, a mimo tego ładny, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, wyk. po 1872 r., na obydwu stronach wytarty, zwłaszcza w dolnych częściach brzegów.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, otoczonych 12 gwiazdami, w sukienkach haftowanych. W otoku środkowym i górnym napis S.¹ MARYA CZEŚTOCHOWSKA. Przy rozpoczynającej się legendzie widoczny znak próby, a poniżej inicjały medaliera P.B.¹⁰. Przy końcu tekstu cyfra 84 oznaczająca procent srebra w stopie, a nizej głowa owieczki¹¹ skierowana w lewo; obok niej, na skraju sukni M. Bozej litery współpracownika FW¹².

Rewers: Na polu św. Józef w młodym wieku i w połowie postaci, w prostej pofałdowanej tunice, w aureoli. Na lewym ręku trzyma Pana Jezusa o zbyt

^f Po rozwinięciu: Najświętsza Panna.

^g Rozwinięte: Sancta albo Święta.

^h Po rozwinięciu: Święty.

¹ Rozwinięte: Święta.

⁸ Pewne Pidzek — brązownik nie zidentyfikowany.

⁹ Franciszek Kausal — por. przyp. 7 w grupie IV.

¹⁰ Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

¹¹ Głowa owieczki — krótkotrwałe godło firmy Pawła Bitschan'a, a może kontynuacja oj-cowskiego znaku baranek. Por. przyp. 2 w grupie V.

¹² Franciszek Witkowski — zob. przyp. 2 w grupie IV.

poważnej twarzy, w aureoli promienistej, w szacie zarzuconej przez prawe ramię, podpierając prawą dłonią jego stopy. P. Jezus w lewej ręce trzyma jabłko królewskie, prawą dotyka piersi św. Józefa, o którego prawe ramię znowu opiera się lilia. W środkowym i górnym otoku słowa prośby: S.¹ JÓZEFIE OPIEKUJ SIĘ NAMI. U dołu znane już inicjały twórcy FW.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy okres czasu.

(69) O d m i a n a 9.

Opis ogólny: Medalik miedziany, połączony z rantem, owalny o wymiarach 15×12 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów wzniesionych, ładny, z 2 poł. XIX w., po obu stronach dość wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, trochę odmienny, w koronach, w aureolach utworzonych z podwójnego okręgu, wewnątrz których znajdują się promienie z linii łamanej, wokół nich 14 gwiazd, w sukienkach również ozdobionych gwiazdkami. W otoku środkowym i górnym legenda: ŚWIĘTA MARIA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: W polu św. Józef w wieku średnim, w połowie postaci, z aureolą, w tunice gładkiej, pofałdowanej. Na lewym ręku trzyma Dziecię Jezus mające w ręce lewej jabłko królewskie, a prawą dotykające piersi św. Józefa, o którego znowu ramię prawe opiera się lilia. W środkowym i górnym otoku wołanie: S.^{T.k} JOSEPH PRIEZ POUR NOUS.

U w a g a. Medalik wykonany we Francji; był noszony w ciągu dłuższego czasu.

Typ 22. M. B. Częstochowska i św. A n n a ¹³

(70) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik miedziany z obwódką, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w., na obu stronach znacznie wytarty

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowa, w koronach z gwiazdami — u M. B. 9, u P. Jezusa 5, w aureolach z promieniami, w sukienkach skromnie haftowanych. W górnym otoku napis: S.¹ MARYA CZĘSTOCHOWSKA, w dolnym prawym inicjały medaliera FK ¹⁴.

R e w e r s: W polu św. Anna w postawie siedzącej podtrzymuje lewą ręką otwartą księgę, opartą o jej łono, a prawą trzyma na ramionach obok niej stojącej Maryi, pokazanej do połowy; Maryja dotyka księgi ręką prawą. Św. Anna w aureoli w kształcie elipsy, Maryja w promienistej, obydwie w szatach przyściężkich. W otoku górnym wezwanie: S.¹ ANNO MÓDL SIĘ ZA NAMI.

U w a g a. Medalik był noszony przez czas dłuższy

(71) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik miedziany, połączony z rantem, owalny o wymiarach 18×14 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, ładny, wyk. po 1872 r., po obydwu stronach w miarę wytarty.

¹ Po rozwinięciu: Święty.

^k Rozwinięte: Saint.

¹ Po rozwinięciu: Sancta lub Święta.

¹ Rozwinięte: Święta.

¹³ Święta Anna, żona św. Joachima a matka N. Maryi P. Radoński, s. 28—29. W mej pracy zachodzi na 6 obiektach, z których 4 należą do typu przyrowskiego.

¹⁴ Franciszek Kausal — por. przyp. 7 w grupie IV.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. B. z promieniami, w sukienkach skromnie haftowanych. W otoku środkowym i górnym legenda: S.^m MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały firmy medalierskiej P.B.¹⁵ i głowa owieczki patrzącej w prawo. Na lewym brzegu sukni M. Bożej trudniejsze do odczytania litery grawera FW.¹⁶

R e w e r s W polu św. Anna Samotrzecia¹⁷ siedzi na podwyższeniu piastując na lewym kolanie Dziecię Jezus, które w lewym ręku trzyma jabłko królewskie. Z jej prawej strony, nieco niżej stoi Maryja wskazująca lewą ręką na swego Syna. Wszyscy w pełnych postaciach, w sukniach zwykłych, w koronach zakończonych krzyżami, w aureolach. W środkowym prawym otoku napis: ŚWIĘTA, w lewym: ANNA. W lewej części płaszczyzny, na której znajduje się Maryja, te same litery wykonawcy FW.

U w a g a. Medalik był noszony przez znaczny okres czasu.

Typ 23. M. B. Częstochowska i św. Anna z Przyrowa¹⁸.

(72) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, wyk. po 1872 r., po obydwu stronach trochę wytarty

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami — u M. B. 5, u P. Jezusa 1, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku tekst: Ś.ⁿ MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały medaliera P.B.¹⁹, a na lewym brzegu sukni M. Bożej mało czytelne litery rytownika FW.²⁰

R e w e r s: Na polu św. Anna Samotrzecia siedząca na fotelu piastuje Pana Jezusa na lewym kolanie, a on w lewym podniesionym ręku trzyma kwiat róży²¹. Po jej prawej stronie stoi Maryja i wskazuje lewą ręką na swojego Syna. Wszyscy troje znajdują się na podwyższeniu, w koronach zakończonych krzyżykami, w aureolach z promieniami, w sukniach prostych — u Maryi nadto długa szata zawinięta na prawej ręce. W otoku górnym legenda: S.^o ANNA PRZYROWSKA. Na lewej krawędzi podwyższenia słabo widoczne litery artysty FW.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu niedługiego czasu.

^m Po rozwinięciu: Święta.

ⁿ Rozwinięte: Święta.

^o Po rozwinięciu: Święta.

¹⁵ Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

¹⁶ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

¹⁷ Anna Samotrzecia, dawniej Samotrzcę jest to przedstawienie św. Anny z Maryją i Dzieciątkiem. Widnieje na rewersach poz. 72—75.

¹⁸ Święta Anna, wieś pod Przyrowem, najpierw w diec. krakowskiej, potem kujawsko-kałiskiej, obecnie w częstochowskiej. Był tam od r. 1609 klasztor Bernardynów z kościołem pł. św. Anny, od którego nazwę wzięła wieś. Po kasacji konwentu zakonników w r. 1864 do klasztoru przeniesiono (1869) Dominikanek z Piotrkowa, które objęły również opiekę nad obrazem słynącym łaskami. Catalogus ecclesiarum [...] Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis [...] 1881, s. 104—108.

¹⁹ Paweł Bitschan — zob. przyp. 13 w grupie I.

²⁰ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

²¹ Kwiaty symbolizują posiadanie cnót. Kwiat róży umieszczony 2 razy w ręce P. Jezusa może zapowiadać jego śmierć męczeńską. Róże położone na rewersie obiektu 107 pragną wyrazić hołd dla bohaterskiej Polski.

(73) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy wyraźnie uwypuklone, z poł. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i mniej typowy, w koronach zakończonych krzyżykami, w aureolach ozdobionych linią łamaną, okolonych 11 gwiazdami. M. Boża w sukni haftowanej, z krzyżykiem na piersi. W górnym otoku napis: S.^p MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały medaliera I.B.²² i głowa psa skierowana w prawo. Przez całą płaszczyznę ukośna naturalna skaza, lub późniejsza wynikała z częściowego nadłamania medalika.

R e w e r s: W polu św. Anna Samotrzecia siedzi i piastuje na lewym kolanie Dziecię Jezus, które w lewej ręce trzyma kwiat róży. Po jej stronie prawej stoi Maryja i pokazuje lewą ręką na swego Syna. Wszyscy troje na podwyższeniu, w pełnych postaciach, w pofałdowanych szatach — św. Anna w chustce związanej pod szyją; wszyscy są w koronach zakończonych krzyżykami i w promienistych aureolach. W górnym otoku tekst: S.^q ANNA PRZYROWSKA. Na dole, na krawędzi podwyższenia te same litery nakładcy I.B. i podobna głowa psa zwrócona w stronę prawą.

U w a g a. Medalik był noszony przez krótki czas.— Rewoliński, cz. II, s. 39, poz. 1135.

(74) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, ładny, z poł. XIX w., trochę wytarty, głównie na rewersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami — u M. B. 5, u P. Jezusa 3, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W otoku górnym legenda: Sr MARYA CZĘSTOCHOWSKA. W lewym dolnym otoku inicjały brązownika FK.²³

R e w e r s: W polu św. Anna Samotrzecia siedzi piastując na lewym kolanie Pana Jezusa i podtrzymując go lewą ręką. Prawą ręką obejmuje stojącą obok Maryję. Wszyscy troje w długich, pofałdowanych szatach i w koronach. Lewa ręka Dziecięcia Jezus, w której pewnie dźwierżyło atrybut swej władzy, wykrucona. W górnym otoku słowa: S.^s ANNA PRZYROWSKA. Na dole litery tegoż wykonawcy FK.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu jakiegoś czasu.

(75) Odmiana 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny z rantem, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem wyżłobionym, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, ładny, z 3 ćw. XIX w., dosyć wytarty po obydwu stronach.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdami — u. M. B. 5, u P. Jezusa 3, w aureolach z promieniami, M. B. w sukni ozdob-

p Rozwinięte: Sancta albo Święta.

q Po rozwinięciu: Święta.

r Rozwinięte: Sancta lub Święta.

s Po rozwinięciu: Święta.

²² Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

²³ Franciszek Kausal — por. przyp. 7 w grupie IV. Jego monogram na awersie wygląda raczej jak FR.

nej. W środkowym i górnym otoku napis zaczynający się krzyżykiem: St MARIA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s: W polu św. Anna Samotrzecia w pozycji siedzącej, piastująca na lewym kolanie Dziecię Jezus, które podtrzymuje lewą ręką. P. Jezus w lewym ręku trzyma berło. Maryja stoi z prawej strony św. Anny i patrząc w kierunku swojego Syna wskazuje nań lewą ręką. Wszyscy troje znajdują się na podwyższeniu, w pełnych postaciach, w koronach zakończonych krzyżykami, w aureolach. W otoku środkowym i górnym tekst: S.^u ANNA PRZYROWSKA.

U w a g a. Medalik był noszony przez znaczny okres czasu.— Rewoliński, cz. II, s. 39, poz. 1132 (przypuszczalnie).

Grupa VIII

M. B. CZĘSTOCHOWSKA Z INNYMI ŚWIĘTYMI

Typ 24. M. B. Częstochowska i św. Antoni z Padwy¹.

(76) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z obwódka, owalny o wymiarach 23×19 mm, z uszkiem ukruszonym i trochę pogięty, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, tandetny, z przeł. XIX i XX w., na obu stronach silnie wytarty.

A w e r s: W polu okolonym drobnymi kropkami podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 9 gwiazdami, w aureolach z promieniami, u M. B. na prawym policzku 3 cięcia, w sukienkach haftowanych. Na dole gwiazdka rozdzielająca początek legendy od jej końca, umieszczonej w otoku między liniami. MATKO BOSKA CZĘSTOCHOWSKA OPIEKUJ SIĘ NAMI.

R e w e r s. Na polu św. Antoni przedstawiony do połowy, w aureoli elipsoidalnej, zwrócony w prawą stronę. W lewym ręku trzyma kwiat lilii, a prawą obejmuje Dziecię Jezus stojące na postumencie podobnym do otwartej księgi² i zwrócone do niego twarzą. Św. Antoni w habitie, P. Jezus w aureoli promienistej, przepasany przez lewe ramię i środkową część ciała. W górnym otoku wezwanie: S.^a ANTONI PADEWSKI MÓDL SIĘ ZA NAMI. U dołu podwyższenia inicjały medaliera SB³.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

(77) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik miedziany, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów wyraźnie uwydatnionych, z 3 ćw. XIX w., srebro niemal zupełnie a również obiekt częściowo wytarty.

t Rozwinięte: Święta.

u Po rozwinięciu. Święta.

a Rozwinięte: Święty

¹ Święty Antoni z Padwy, nazywany także Padewskim (1195—1231), z urodzenia Portugalczyk, przebywał głównie w Italii. Kanonizowany w r. 1232, ogłoszony doktorem Kościoła w 1946. Radoński, s. 32—33.

² Księga otwarta, występująca w tej rozprawie ok. 13 razy, najczęściej ze św. Antonim, jest z reguły księgą Pisma św., liturgiczną, kaznodziejską, naukową. W sztuce była łączona z tymi świętymi, którzy mieli z nią ściślejszy kontakt autorski, dydaktyczny, modlitewny.

³ SB — wytwórca nie odczytany.

A w e r s. Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach z gwiazdkami — u M. B. 5, u P. Jezusa 3, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W górnym otoku słowa: Ś.^b MARJA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały medaliera FK⁴, a na prawym łokciu M. Bożej litery współtwórcy FW⁵.

R e w e r s. Na polu św. Antoni w połowie postaci, zwrócony w prawą stronę, w habicie, w aureoli eliptycznej. W lewej ręce trzyma lilię, a prawą obejmuje Dziecię Jezus pokazane w aureoli promienistej, stojące na postumencie i zwrócone twarzą do niego. W górnym otoku napis zakończony gwiazdką: S.^c ANTONI PADEWSKI.

U w a g a. Medalik był noszony przez znaczny okres czasu.

(78) O d m i a n a 3.

Opis ogólny. Medalik mosiężny, posrebrzany z podwójną obwódka, owalny o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 3 ćw. XIX w., po obydwu stronach dosyć wytarty.

A w e r s. Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, okolonych 12 gwiazdami, w sukienkach haftowanych. W otoku górnym legenda: S.^d MARYA CZĘSTOCHOWSKA.

R e w e r s. W polu postać św. Antoniego do połowy, zwrócona w prawo. W lewym ręku trzyma lilię, a prawą obejmuje stojące na skrzyżowanym postumencie (książce) Dziecię Jezus zwrócone do niego twarzą. Święty w habicie, P. Jezus przepasany przez lewe ramię i środkową część ciała. W górnym otoku tekst: S.^c ANTONI PADEWSKI.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

(79) O d m i a n a 4.

Opis ogólny. Medalik mosiężny, posrebrzany, owalny ząbkowany i na ząbkach cieniowany, o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, piękny, z 3 ćw. XIX w., trochę wytarty.

A w e r s. W polu okolonym drobnymi punktami znacznie odmienny wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem bez książki, w koronach i aureolach otoczonych 15 gwiazdami, w sukienkach również przystrojonych rzadko gwiazdkami. W środkowym i górnym otoku, ale jeszcze wewnątrz okolemia, legenda: OBRAZ. N. MARYI P CZĘSTOCHOWSKIEJ^f. Na dole 3 gwiazdki.

R e w e r s. W środkowej i dolnej części pola obwiedzionego takimiż kropkami obraz św. Antoniego w połowie postaci, umieszczony po stronie prawej. Święty w habicie, z rękami złożonymi na piersi, w aureoli kieruje swój wzrok nieco w górę, gdzie po stronie lewej siedzi na chmurach Dziecię Jezus, w aureoli i z przepaską na ciele. W górnym otoku napis: S.^g ANTONIO DI PADUA. Na początku i końcu tekstu po jednej gwiazdce ujętej w 2 kropki.

U w a g a. Medalik produkcji włoskiej, był noszony w ciągu krótkiego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 31, poz. 319 i tabl. VII.

b Po rozwinięciu. Święta.

c Rozwinięte: Święty.

d Po rozwinięciu. Święta.

e Rozwinięte: Święty.

f Po rozwinięciu: Obraz Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej.

g Rozwinięte: Santo.

⁴ Franciszek Kausal — zob. przyp. 7 w grupie IV.

⁵ Franciszek Witkowski — por. przyp. 2 w grupie IV.

(80) Odmiana 5.

Opis ogólny: Medalik niklowy, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów wyraźnie uwydatnionych, z poł. XIX w.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższa i mniej typowa, w koronach z krzyżykami, w aureolach z promieniami utworzonymi z linii łamanej, otoczonych 11 gwiazdami. M. Boża w sukni ozdobionej gwiazdami, na szyi ma 3 sznury korali i na piersi misterny krzyżyk. W górnym otoku legenda: S.^h MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały medaliera I.B.⁶ oraz głowa psa zwrócona w prawo.

Rewers: Na podwyższonym polu św. Antoni po stronie lewej, w 3/4 postaci, w habicie, w aureoli eliptycznej, lekko pochylony z rozłożonymi w dół rękami. Po stronie prawej stoi na chmurach Pan Jezus o wyglądzie chłopięcym i w całej postaci, w tunice i promienistej aureoli, trzymając krzyż oburącz, zwrócony twarzą do świętego. W lewym górnym i jeszcze wewnętrznym otoku objaśnienie: S.¹ ANTONI.

U w a g a. Na medaliku nie widać śladów jego noszenia.

(81) Odmiana 6.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy, chromowany, owalny o wymiarach 19×15 mm, z uszkiem i kółeczkiem, z poł. XX w., nieco wytarty na obu obręczach.

A wers: Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych, z krzyżykami na piersiach, u M. B. na policzku 2 ślady cięć. W prawej części uszka monogram wytwórcy MET⁷

Rewers: Na polu św. Antoni z Padwy, w 3/4 postaci zwróconej półprofilem w lewo — relief odlewniczy, w habicie i aureoli. W prawym ręku trzyma lilię, a na lewym Dziecię Jezus, w tunice, aureoli, obrócone do niego półprofilem w prawo.

U w a g a. Medalik był noszony przez krótszy okres czasu.

(82) Odmiana 7.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 18×14 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, wyk. po 1872 r., trochę szerniały i na obu stronach znacznie wytarty.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W środkowym i górnym otoku napis: S.¹ MARYA CZĘSTOCHOWSKA. U dołu inicjały firmy odlewniczej P.B.⁸, a na lewym skraju sukni M. Bożej litery rytownika FW⁹.

Rewers: W polu św. Antoni w 3/4 postaci zwrócony w prawo, w habicie i aureoli eliptycznej. W lewym ręku trzyma lilię, a prawą obejmuje stojące na

h Po rozwinięciu: Sancta albo Święta.

1 Rozwinięte: Święty.

3 Po rozwinięciu: Święta.

6 Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

7 MET — kryptonim medaliera nie rozwiązany.

8 Paweł Bitschan — por. przyp. 13 w grupie I.

9 Franciszek Witkowski — zob. przyp. 2 w grupie IV.

podwyższeniu i zwrócone do niego twarzą Dziecię Jezus, w szacie zarzuconej przez lewe ramię, w aureoli promienistej zachowanej tylko z przedniej strony głowy. W górnym otoku poprzedzone krzyżykiem słowa: SWIĘTY ANTONI PADEWSKI. Na dole inicjały wspomnianego artysty F.W.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu niezbyt długiego czasu.

(83) O d m i a n a 8.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 17×14 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, piękny, z 3 ćw. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 4 gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, otoczonych 10 gwiazdami, w sukienkach bogato haftowanych, także upiękuszonych gwiazdkami, u M. B. krzyżyk na piersi. W otoku górnym legenda: S.^k MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na lewym brzegu sukni M. Bożej cienkie inicjały medaliera AM¹⁰.

R e w e r s: Na polu od strony lewej św. Antoni w 3/4 postaci, w habicie i aureoli. W lewym ręku trzyma lilie, a prawą obejmuje Dziecię Jezus stojące na rozwartej księdze położonej na ozdobnym postumencie, w krótkiej sukience i promienistej aureoli. P. Jezus zwrócony twarzą do świętego trzyma go za habit. W górnym otoku napis: SWIĘTY ANTONI Z PADWY.

U w a g a. Medalik był noszony przez krótszy czas.— Rewoliński, cz. I, s. 31, poz. 321.

(84) O d m i a n a 9.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódką, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów wyraźnie uwydatnionych, z poł. XIX w., trochę wytarty, zwłaszcza w górnym awersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, nieco odmienna, w koronach otoczonych 9 gwiazdami, w sukienkach gładkich. Od dołu obraz upiękuszony 8 półkami przypominającymi obłoki. W środkowym i górnym otoku słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. U dołu inicjały medaliera I.B.¹¹ i głowa baranka skierowana w lewo.

R e w e r s: W polu św. Antoni od strony lewej, w półprofilu i połowie postaci, w habicie i aureoli. W lewej ręce trzyma lilie, a prawą obejmuje Dziecię Jezus stojące na wprost na postumencie (księdze), z przepaską na biodrach, trzymające się jego szyi. Wewnątrz aureoli P. Jezusa widać 3 równo rozłożone trójkąciaki lekko rysujące 3 górne końce krzyża. W górnym otoku napis: S.¹ ANTONI.

U w a g a. Medalik był noszony przez dość długi okres czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 94, poz. 822.

(85) O d m i a n a 10.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z podwójną obwódką, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z poł. XIX w.

^k Rozwinięte: Święta.

¹ Po rozwinięciu: Święty.

¹⁰ Aleksander Magnus — por. przyp. 2 w grupie I.

¹¹ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

A w e r s. Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i mniej typowy, w koronach, w aureolach ozdobionych wewnątrz trójkącikami, otoczonych 11 gwiazdami, suknią M. B. również z gwiazdkami. W otoku środkowym i górnym. jeszcze wewnątrz mniejszej obwódki, tekst modlitewny: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały nakładcy J.B.¹² i głowa baranka zwrócona w lewą stronę.

R e w e r s: W środku pola św. Antoni, w półprofilu i w połowie postaci, w aureoli i habicie. W lewym ręku trzyma lilię, a prawą obejmuje Dziecię Jezus stojące na podwyższeniu (i książce), z przepaską na biodrach, trzymające się oburącz prawego ramienia świętego. Wewnątrz aureoli P. Jezusa 3 trójkąciki symbolizujące wierzchołek i ramiona krzyża. W górnym otoku napis: S.¹ ANTONI.

U w a g a. Na medaliku nie widać oznak noszenia go.— Rewoliński, cz. I, s. 94, nr 822 (jak w poz. 84).

(86) O d m i a n a 11.

Opis o g ó l n y. Medalik mosiężny, posrebrzany z szerokim rantem, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w., dosyć wytarty, szczególnie na awersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, trochę odmienna i dłuższa, w koronach z krzyżykami, w aureolach promienistych, otoczonych gwiazdami — u M. Bożej 9, u P. Jezusa 3 (mniejsze), M. B. w sukni ozdobnej. W środkowym i górnym otoku zaczynająca się i kończąca gwiazdką legenda: S. MARYA CZESTOCHO.^m U dołu inicjały medaliera I.B.¹³ i głowa lisa — zamiast psa — skierowana w lewo.

R e w e r s: W środku pola, obwiedzonego nadto od brzegu 2 cieńszymi liniami, św. Antoni w 3/4 postaci zwrócony w lewo, w habicie i eliptycznej aureoli. Obiema rękami trzyma Dziecię Jezus stojące na książce, jakby na postumencie, umieszczonej na obłokach, z widoczną przepaską przez lewe ramię, patrzące wprost, lecz wyciągające ręce w stronę świętego. W prawym górnym otoku tekst: S.ⁿ ANTONI.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

(87) O d m i a n a 12.

Opis o g ó l n y: Medalik srebrny, okrągły o średnicy 13 mm, z uszkiem, na którym istnieje znak próby, i kółeczkiem przy nim, z poł. XX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, z aureolami, w sukienkach z gwiazdkami, u M. B. krzyżyk na piersi.

R e w e r s: Na polu św. Antoni Padewski w połowie postaci — relief odlewniczy, w habicie i aureoli. Na obu rękach trzyma Dziecię Jezus będące także w aureoli, przepasane na biodrach, tuli je do siebie, a ono prawą ręką dotyka twarzy świętego.

U w a g a. Medalik aktualnie noszony.

ⁱ Rozwinięte: Święty.

^m Po rozwinięciu: Sancta lub Święta Marya Częstochowska. Litera E w ostatnim wyrazie uszkodzona.

ⁿ Rozwinięte: Święty.

¹² Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

¹³ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

Typ 25. M. B. Częstochowska i św. Barbara¹⁴.

(88) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, masywny, połączony z obwódka, owalny o wymiarach 33×28 mm, z długim i w odwrotnym kierunku wykonanym uchem. z 1775 r., obustronnie w znacznym stopniu zaśnieżony i wytarty.

A wers: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach, aureolach i sukienkach ozdobionych gwiazdkami. Na prawym policzku M. Bożej widoczne blizny. W środkowym prawym otoku napis: S. M. CZESTO. w lewym. CHOVLEN. R. R. POL^o, w dolnym: ROMA.

Rewers: Na polu św. Barbara w połowie postaci, ujęta z prawego profilu — relief odlewniczy, w aureoli, bogatej szacie, z palmą w prawej ręce. Legenda modlitewna — w prawym środkowym otoku: S. BARBA, w lewym górnym: RA · O · P · N^p; u dołu w 2 wierszach: ANNO IVB | 1775^q.

Uwaga. Medalik religijno-patriotyczny, który można uważać również za medal, wybity w Rzymie z okazji wielkiego jubileuszu, w trzy lata po I rozbiórce Polski. Zgodnie z konstrukcją noszony był przez czas dłuższy na zewnątrz.

(89) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, ładny, sprzed 1872 r.

A wers: W polu zakreślonym cienkim okręgiem wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy, w koronach otoczonych 9 gwiazdami, w sukienkach zwykłych. U dołu obraz upiękuszony 13 półkolami przypominającymi obłoki. W środkowym i górnym otoku słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały medaliera I.B.¹⁵ i głowa baranka zwrócona w lewą stronę.

Rewers: Na polu obwiedzionym 2 cienkimi liniami św. Barbara w 3/4 postaci, zwrócona twarzą do widza, z włosami rozpuszczonymi, w koronie, aureoli i płaszczu. Zamiast klamry zapinającej ów płaszcz widnieje krzyż, w prawej ręce trzyma miecz¹⁶, a w lewej cyborium, nad którym unosi się hostia¹⁷. W prawym górnym otoku napis: SWIĘTA, w lewym: BARBARA. Na dole głowa psa umieszczona pośród liter tegoż nakładcy I.B.

Uwaga. Medalik częściowo⁸ charakteru religijno-patriotycznego. Nie posiada śladów noszenia go.

Typ 26. M. B. Częstochowska oraz św. Cyryl i Metody¹⁸.

(90) Opis ogólny: Medalik niklowy i dość gruby, posrebrzany z obwódka

^o Po rozwinięciu tekst ten brzmi: Sancta Maria Częstochoviensis Regina Regni Poloniae (itd.).

^p Rozwinięte: Sancta Barbara ora pro nobis.

^q Po rozwinięciu. Anno iubilaei 1775. Głoska B w wierszu pierwszym i cyfra 5 w drugim są stłoczone względnie mocno wytarte, wskutek czego to 5 wygląda dzisiaj jak 3.

¹⁴ Święta Barbara panna i męczennica, ścięta za wiarę przez własnego ojca poganina w r. 306. Radoński, s. 47—48.

¹⁵ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

¹⁶ Miecz — jeden z atrybutów śmierci męczeńskiej św. Barbary, mianowicie przez ścięcie.

¹⁷ Cyborium, w jęz. polskim puszka a nad nią hostia — inny znak rozpoznawczy św. Barbary przedstawiany w sztuce. Pokazuje on świętą jako patronkę dobrej śmierci, która potrafiła nakarmić chlebem żywota pragnącego a nie mogącego go przyjąć, np. św. Stanisława Kostkę.

¹⁸ Święci Cyryl zakonnik — imię chrzestne Konstantyn i Metody arcybiskup, Grecy z Tes-

niezbyt udaną, owalny o wymiarach 26×22 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 1885 r., trochę wytarty, zwłaszcza na rewersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 5 gwiazdami; M. Boża w sukni haftowanej, P. Jezus w prostej, na prawym policzku M. B. widać blizny. W otoku dwuwierszowa legenda: PAMIĄTKA TYSIĄCLETNIEGO JUBILEUSZU ŚMIERCI ŚW. | METODEGO (w prawym), 885 [—] 1885 (w lewym). Przed słowem Metodego mały ozdobnik drukarski.

R e w e r s: Na polu tron papieski. Przed nim stoi papież¹⁹ w szatach pontyfikalnych, tiarze i w aureoli. Z jego prawej strony św. Cyryl z księgą, z lewej św. Metody z krzyżem. Papież rozpostarł ręce, którymi dotyka dłoni obydwu świętych udzielając im błogosławieństwa na pracę misyjną. Na posadzce leżą 2 zwoje mogące oznaczać Pismo św., którego przekład starosłowiański złączony jest ze wspomnieniami. W środkowym i górnym otoku tekst: OJCIEG ŚW. BŁOGOSŁAWI ŚW. CYRYLA I METODEGO.

U w a g a. Medalik może być uważany również za medal religijny. Był noszony w ciągu niedługiego czasu.— Rewoliński, cz. II, s. 45, poz. 1175 i tabl. XXII.

Typ 27. M. B. Częstochowska i św. Dominik²⁰.

(91) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22×19 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, ładny, z 2 poł. XIX w.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, trochę odmienny i dłuższy, w koronach, z aureolami ozdobionymi wewnątrz trójkątami wywołującymi promienie, otoczonymi 12 gwiazdami; M. B. w sukni z gwiazdkami, P. Jezus w gładkiej. W otoku środkowym i górnym napis: SANCTA MARIA CZESTOCHOWSKIEY^r.

R e w e r s: W lewej górnej części pola siedzi na obłokach Matka Boska z Dzieciątkiem, w aureolach — u M. B. z elipsy, u P. Jezusa z promieni. M. Boża lewą ręką podtrzymuje siedzące na jej kolanie Dziecię, a prawą spuszcza różaniec klęczącemu niżej po prawej stronie tarczy w habicie i z aureolą w postaci gwiazdy św. Dominikowi. Święty ręką lewą wyciągnął po różaniec, a w prawej trzyma lilię. Na podium obok św. Dominika leży pies mający na przednich nogach kulę z krzyżykiem, symbolizującą ziemię, świat, a z jego pyska wylatuje pochodnia²¹. W prawym środkowym i górnym otoku tekst: SANCTUS DOMINICUS P. O. N.^s.

U w a g a. Medalik wykonany nakładem Dominikanów w jednym z krajów

salonik, apostołowie Słowian w Państwie Wielkomorawskim według obrz. słowiańskiego (metodiańskiego). Cyryl, który jeszcze w Konstantynopolu rozpoczął tłumaczenie Biblii na jęz. słowiański, zmarł w Rzymie w r. 869, a Metody w Welehradzie w 885. Radoński, s. 81.

^r Powinno być: Częstochowska.

^s Rozwinięte: Pater Ordinis Nostris. Środkowy skrót — litera O uszkodzona albo mocno wytarta.

¹⁹ Przypuszczalnie Hadrian II, który rządził Kościołem w l. 867—872.

²⁰ Święty Dominik Guzman, Kastylijczyk (ok. 1170—1221), założyciel Zakonu Kaznodziej-skiego (Dominikanów), działał głównie we Francji — nawracając Albigenów i we Włoszech. Kanonizowany w r. 1234. Radoński, s. 92—93.

²¹ Pies z pochodnią w pysku — atrybut św. Dominika, którego prace, a zwłaszcza propagowana przezeń modlitwa różańcowa, miały zapalić ideałami religijnymi cały świat, symbolizowany właśnie przez kulę z krzyżykiem.

zachodnich. Razem z obiektem następnym może należeć do 7 typu medalików w tym zestawie (M. B. Różańcowa). Medalik był noszony przez krótki czas.

(92) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, ładny, z 2 poł. XIX w., lekko wytarty — więcej na rewersie.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 4 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. B. z promieniami, w sukienkach bogato haftowanych. W otoku środkowym i górnym legenda: SANCTA MARIA CZESTOKOWSKA ^t.

R e w e r s: W górnej części lewego pola siedzi na obłokach Matka Boska z Dzieciątkiem, w aureolach — u M. B. eliptyczna, u P. Jezusa z promieni. M. Boża lewą ręką podtrzymuje siedzące na jej kolanie Dziecię, a prawą spuszcza różaniec klęczącemu na podwyższeniu poniżej z prawej strony w habitie i z aureolą w postaci gwiazdy św. Dominikowi. Święty lewą rękę wyciągnął po różaniec, a w prawej trzyma lilię. U jego kolan leży pies trzymający w pysku pochodnię, a na jego przednich łapach znajduje się kula z krzyżykiem, oznaczająca ziemię, świat. W górnym otoku napis: SAINT DOMINIQUE. Na dole gwiazdka umieszczona między 2 kropkami.

U w a g a. Medalik wykonany we Francji, był noszony w ciągu niedługiego czasu.— Rewoliński, cz. I, s. 32, poz. 240.

Typ 28. M. B. Częstochowska i św. Franciszek z Asyżu ²².

(93) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, piękny, z 3 ćw. XIX w., mocno wytarty (srebra prawie nie widać) i wyszczerbiony na krawędzi.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. B. z 7 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. B. z promieni, w sukienkach bogato haftowanych. W górnym otoku napis: S.^u MARJA CZĘSTOCHOWSKA. Na lewym skraju sukni M. Bożej inicjały medaliera A.M ²³

R e w e r s: W górnej i lewej części pola ukazany w chmurach Pan Jezus na krzyżu. Z jego rąk i nóg płyną promienie ²⁴ do rąk i nóg klęczącego w środku płaszczyzny św. Franciszka, ubranego w habit, w aureoli eliptycznej, pogrążonego w modlitwie przed krzyżem i otwartą u jego podnóża księgą. Ręce ma rozłożone i znajduje się w ekstazie. Za nim widać ołtarz z 3 krzyżami ^{24a}. Wszy-

^t Zamiast: Częstochowska.

^u Po rozwinięciu: Święta.

²² Święty Franciszek — Jan Bernardone — z Asyżu we Włoszech (1182—1226), misjonarz, założyciel Zakonu Franciszkanów albo „Braci Mniejszych”, stygmatyk i najpopularniejszy wśród świętych. Kanonizowany w r. 1228, nosi tytuł Doktora Serafickiego. Radoński, s. 131—132.

²³ Aleksander Magnus — zob. przyp. 2 w grupie I.

²⁴ Promienie biegnące od rąk i nóg Zbawiciela do rąk i nóg św. Franciszka (poz. 93—94) są fizycznym pokazaniem stygmatyzacji nadprzyrodzonej Męki Pańskiej, którą wspomniany otrzymał 14 września 1224 r. na górze Alwernii. Kowalewski, s. 358—359.

^{24a} Ołtarz z 3 krzyżami, a w zabytku następnym kościół z 3 wieżami — to w sztuce inny znak rozpoznawczy św. Franciszka, który jeszcze przed założeniem zakonu odbudował w okolicy Asyża 3 kościoły parafialne.

stkie ujęcia w pomniejszeniu w stosunku do obrazu św. Franciszka. W górze 2 uskrzydłone główki aniołków. W środkowym otoku podpis: SWIĘTY — w prawym, FRANCISZEK — w lewym.

U w a g a. Medalik był noszony przez dłuższy okres czasu.— Rewoliński, cz. I. s. 32, poz. 342 i tabl. VIII.

(94) O d m i a n a 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 21×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, sprzed 1872 r.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem bez książki, mniej typowa, w koronach otoczonych 9 gwiazdami, w sukienkach zwykłych. U dołu obraz upiękuszony 13 półkolami przypominającymi obłoki. W środkowym i górnym otoku słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały medaliera I.B.²⁵ i głowa baranka patrzącego w lewo.

R e w e r s: W górnej lewej części pola Pan Jezus zawieszony na krzyżu, od którego bieżą promienie od rąk i nóg św. Franciszka klęczącego na pagórku w środkowej tarczy, w habicie i aureoli eliptycznej. Modli się pod krzyżem, pod którym leży rozłożona księga, mając lewą rękę na piersi, a prawą podniesioną do góry. Za nim na prawo, w oddali kościół z 3 wieżami. U góry 2 uskrzydłone główki anielskie z palmami w rękach. W środkowym prawym otoku napis: SWIĘTY, w lewym: FRANCISZEK.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu krótkiego czasu.

Typ 29. M. B. Częstochowska i św. Ignacy Loyola²⁶.

(95) O d m i a n a 1.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, sprzed 1872 r.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem bez książki, dłuższy i nieco odmienny. w koronach, w aureolach ozdobionych trójkąkami tworzącymi jakby promienie, okolonych 11 gwiazdami, M. B. w sukni z gwiazdkami. W otoku środkowym i górnym legenda: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały medaliera J.B.²⁷ i głowa baranka skierowana w lewo.

R e w e r s: W polu św. Ignacy w połowie postaci i prawym profilu, w aureoli eliptycznej z promieniami, w pelerynie zakonnej. W prawej ręce trzyma krzyż, w lewej otwartą księgę znajdującą się u stóp krzyża i wzrok swój kieruje w lewą stronę — do promienistej hostii²⁸. W prawym górnym otoku napis: S. IGNACI v.

U w a g a. Na medaliku nie widać śladów jego noszenia.— Rewoliński, cz. I, s. 94, poz. 825.

v Rozwinięte: Święty Ignacy.

²⁵ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

²⁶ Święty Ignacy Loyola — z Loyoli w Hiszpanii (1491—1556), rycerz, następnie pielgrzym religijny i główny założyciel (w Paryżu w r. 1534) Zakonu Towarzystwa Jezusowego czyli Jezuitów. Autor znany *Cwiczeń duchownych*, kanonizowany w r. 1622. Radoński, s. 185—186.

²⁷ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

²⁸ Hostia sama lub umieszczona w monstrancji symbolizuje kult Najświętszego Sakramentu, którym pałał św. Ignacy oraz w znacznym stopniu pierwsi jezuiti.

(96) Odmiana 2.

Opis ogólny Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, okrągły o średnicy 14 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, ładny, z 2 poł. XIX w.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowa i dłuższa, w koronach, M. Boża w aureoli, głowy otoczone 13 gwiazdami, M. B. w sukni z gwiazdkami, P. Jezus w prostej. W środkowym i górnym otoku słowa — w prawym SANCTA MARIA, w lewym: CZESTOCHOWSKIEY^w.

R e w e r s: Na polu popiersie św. Ignacego, w profilu, patrzącego w lewą stronę, w eliptycznej i promienistej aureoli, w ornacie. W prawej ręce trzyma otwartą księgę, na której obydwu kartach widać majuskułowy tekst. Na stronie lewej czytamy: AD | MAI | ORE | [M] | DEI, na prawej: GLO | RIA | [M] |²⁹ | SOC. | IESU. W prawym górnym otoku podpis: SWIĘTY, w lewym: IGNACY.

U w a g a. Medalik wykonany w jednym z zachodnich krajów Europy (obraz na awersie jak w poz. 91), może staraniem Jezuitów. Nie ma oznak jego noszenia.— Rewoliński (cz. I, s. 33, poz. 357 i tabl. VIII) posiada większy egzemplarz.

Typ 30. M. B. Częstochowska i św. Izydor Oracz³⁰.

(97) Opis ogólny. Medalik mosiężny z rantem, owalny o wymiarach 20×17 mm, z wyźłobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 3 ćw. XIX w., na obu stronach silnie wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bożej z 9 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, M. B. w sukni skromnie ozdobionej. W górnym otoku legenda: S.^x MARYA CZESTOCHOWSKA.

R e w e r s: Po prawej stronie pola na dole modli się na klęczkach i w aureoli św. Izydor przed Chrystusem wiszącym na krzyżu. W pośrodku płaszczyzny anioł orze w parę wołów³¹ w kierunku lewym. W górnym i środkowym lewym otoku wezwanie: S.^y IZYDORZE MODL SIE ZA NAMI.

U w a g a. Medalik był noszony przez długi okres czasu.

Typ 31. M. B. Częstochowska i św. Kazimierz³².

(98) Opis ogólny. Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 16×13 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, sprzed 1872 r., na awersie trochę wytarty.

A w e r s. Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, nieco odmienna, w koronach otoczonych 9 gwiazdami, w sukienkach nieco faliście ułożonych. Na dole obrazu widać w półkołu 8 obłoków. W środkowym i górnym otoku słowa modlitwy: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ. Na dole inicjały firmy odlewniczej I.B.³³ i głowa baranka zwrócona na wprost, podkreślone półkolistą linią.

^w Powinno być: Częstochowska.

^x Po rozwinięciu. Święta.

^y Rozwinięte: Święty

²⁹ W tłumaczeniu: Na większą chwałę Bożą — początek programowej dewizy Jezuitów.

³⁰ Święty Izydor zw. Oraczem, robotnik rolny w Hiszpanii, zmarły w r. 1130, kanonizowany w 1622, patron rolników. Radoński, s. 193.

³¹ Anioł orzący parą wołów — atrybut św. Izydora Oracza.

³² Święty Kazimierz (1458—1484), syn króla pol. i w. księcia lit. Kazimierza (Jagiellończyka), patron Polski i Litwy, kanonizowany w r. 1522. Radoński, s. 260—261.

³³ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

R e w e r s : W środku pola stoi w 3/4 postaci, zwrócony do widza, św. Kazimierz w szatach książęcych, w koronie zakończonej krzyżykiem. W prawym ręku trzyma lilię, a w lewym berło. Stoi przed ołtarzem domowym z krzyżem na środku ustawionym po lewej jego stronie. W górnym otoku napis: S.^z KAZIMIERZ. U dołu litery grawera I.P.³⁴ i głowa baranka albo jelenia patrzącego w prawo.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu krótkiego czasu.— Rewoliński, cz. II, s. 23, poz. 1032.

T y p 32. M. B. Częstochowska i św. Maria Magdalena³⁵.

(99) **O p i s o g ó l n y :** Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, sprzed 1872 r.

A w e r s : Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższy i mniej typowy, w koronach zakończonych krzyżkami, w aureolach z promieniami utworzonymi z linii łamanej, otoczonych 11 gwiazdami. M. Boża w sukni ozdobionej różnymi gwiazdkami z 3 sznurami korali i misternym krzyżykiem na piersi. W górnym otoku legenda: S.^{aa} MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały medaliera I.B.³⁶ i głowa psa skierowana w prawo.

R e w e r s : Na polu Pan Jezus w lewym półprofilu wiszący na krzyżu. U jego stóp klęczy Maria Magdalena obejmująca rękami krzyż. Z drugiej strony krzyża klęczy matka ocierająca lewą ręką łzy i przed nią dziecko. W środkowym i górnym otoku wyrazy prośby: S. MAGDALENO MO: SIĘ ZANAM:^{ab}.

U w a g a. Nie widać śladów noszenia medalika.— Rewoliński, cz. I, s. 35, poz. 389 i tabl. VIII.

T y p 33. M. B. Częstochowska i św. R o c h³⁷.

(100) **O d m i a n a 1.**

O p i s o g ó l n y : Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 22×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem, mający pola obwiedzione podwójnymi cienkimi liniami i wszystkie elementy nieco uwypuklone, sprzed 1872 r. nieznacznie wytarty.

A w e r s : Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, trochę odmienna i dłuższa, w koronach zakończonych krzyżkami, w aureolach promienistych, otoczonych 12 gwiazdami. M. Boża w sukni skromnie ozdobionej, z 3 sznurami korali u szyi i krzyżykiem na piersi. W otoku środkowym i górnym legenda: S.^{ac} MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Napis ujęty w pojedyncze gwiazdki. U dołu inicjały medaliera I.B.³⁸ i głowa baranka zwrócona w lewo.

R e w e r s : Na polu popiersie wymizerowanego św. Rocha w lewym profilu

z Po rozwinięciu: Święty.

aa Rozwinięte: Święta.

ab Po rozwinięciu: Święta Magdalena, módl się za nami.

ac Rozwinięte: Święta.

³⁴ I.P. — pomyłkowo zamiast I.B. czyli Jan Bitschan.

³⁵ Święta Maria Magdalena — pokutnica z czasów Zbawiciela, popularna święta w ciągu całej historii Kościoła. Radoński, s. 323—324.

³⁶ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

³⁷ Święty Roch rodem z Francji (ok. 1295—ok. 1327), pątnik, pielęgniarz chorych, patron w chorobach zakaźnych. Radoński, s. 408—409.

³⁸ Jan Bitschan — por. przyp. 3 i 5 w grupie I.

z ułożonymi na piersi rękami. Prawą ręką podtrzymuje kij podróżny oparty na lewym ramieniu, na końcu którego wisi kulisty tobolek z żywnością, napojem lub lekarstwami³⁹. W środkowym i górnym otoku, w nierównym dwuwierszu błagalne słowa: S.^{ad} ROCHU MÓDL SIĘ ZA NAMI | BY OD NAS BÓG CHOLERY ODWRÓCIŁ.

U w a g a. Medalik był noszony przez niedługi czas.

(101) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem i pojedynczą linią opasującą oba pola, owalny o wymiarach 22×18 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, nieco wadliwie wykonany, sprzed 1872 r., wytarty i podniszczony (przepalony).

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, mniej typowy, w koronach otoczonych 8 gwiazdami, w sukienkach fałdowanych. Pod obrazem ułożono półkole 8 obłoków. W otoku środkowym i górnym wezwanie: POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ.

R e w e r s: W polu popiersie św. Rocha ujęte z lewego profilu, większych rozmiarów niż w poz. poprzedniej, wychudłego — z długim nosem i wystającą kością policzkową. Ręce ma złożone na piersi, ale prawą przytrzymuje opartą na lewym ramieniu laskę, przy której wisi tobolek. W otoku środkowym i górnym dwuwierszowy tekst błagalny: S.^{ae} ROCHU MÓDL SIĘ ZA NAMI | BY OD NAS BÓG CHOLERY ODWRÓCIŁ.

U w a g a. Medalik wyszedł z warsztatu J. Bitschan'a; por. w tej grupie poz. 84, 89, 94 i 98 na awersie. Był noszony w ciągu jakiegoś czasu.

(102) Odmiana 3.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z dość szeroką obwódką, prostokątny ze ściętymi narożnikami (ośmiokątny) o wymiarach 20×16 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, dość grupy i niezupełnie udany przy odlewaniu, z poł. XIX w., po obu stronach nieznacznie wytarty.

A w e r s: Na nieco wypukłym polu podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dłuższa i trochę odmienna, w koronach — u M. Bożej krzyżyk na szczycie, w aureolach — połączonych i z zewnętrznymi promieniami, otoczonych 12 gwiazdami, w sukienkach gładkich, M. B. z dużym krzyżykiem na piersi. U dołu obrazu 2 rozchodzące się gałązki. W górnym otoku legenda: S. MARYA CZĘSTOCHO: ^{af}. Nisko inicjały medaliera I.B.⁴⁰ i głowa baranka skierowana w stronę prawą.

R e w e r s: Na trochę wklęsłym polu popiersie św. Rocha w lewym profilu; wyglądającego mizernie — z długim nosem i wystającą kością policzkową. Ręce ma złożone na piersi, prawą przytrzymuje laskę opartą o lewe ramię, z końca której zwisa kulisty tobolek. W środkowym i górnym otoku, podniszczony na stronie prawej, napis: S.^{ag} ROCHU MÓDL SIĘ ZA NAMI | BY OD NAS BÓG CHOLERY ODWRÓCIŁ.

^{ad} Po rozwinięciu: Święty.

^{ae} Rozwinięte: Święty.

^{af} Po rozwinięciu. Sancta albo Święta Marya Częstochowska.

^{ag} Rozwinięte: Święty.

³⁹ Kij względnie laska podróżna oparta na lewym ramieniu mężczyzny, z kulą lub tobołkiem na końcu (medaliki 100—103) — to atrybut św. Rocha.

⁴⁰ Jan Bitschan — zob. przyp. 3 i 5 w grupie I.

U w a g a. Medalik był noszony przez nieokreślony czas.— Rewoliński, cz. I, s. 36, poz. 396 i tabl. VIII.

(103) O d m i a n a 4.

Opis ogólny: Medalik mosiężny, mógł być lekko posrebrzany, ale obecnie srebro niewidoczne, z rantem, owalny o wymiarach 17×14 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, ładny, wyk. po 1872 r., dość wylarty na obydwu stronach.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bożej z 3 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W otoku środkowym i górnym legenda: S.^{ah} MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały medaliera P.B.⁴¹.

R e w e r s. Na polu popiersie św. Rocha przedstawione w lewym profilu, z rękami złożonymi na piersi. Ręką prawą przytrzymuje kij podrózny wsparty o ramię lewe; do końca łaski przymocowana kula z wystającym cypelkiem, niemal jak z krzyżykiem. W środkowym i górnym otoku wezwanie: S.^{aj} ROCHU MÓDL SIĘ ZA NAMI. Na końcu tekstu 2 krzyżyki.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

Typ 34. M. B. Częstochowska i św. Stanisław Biskup⁴².

(104) Opis ogólny: Medalik mosiężny z obwódka, owalny o wymiarach 17×15 mm, z wyźłobionym uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, piękny, z poł. XIX w., po obu stronach silnie wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bożej z 5 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. B. z promieniami. w sukienkach bogato haftowanych — u M. B. krzyżyk na piersi. W górnym otoku poprzedzona szczypcami legenda: S.^{aj} MARYA CZĘSTOCHOWSKA; po niej inicjały medaliera IH⁴³.

R e w e r s. Na polu św. Stanisław stojący na wprost widza, ubrany w szaty pontyfikalne w ornacie, mitrze. z pastorałem w lewej ręce; prawą trzyma nad wychodzącym z grobu Piotrowinem⁴⁴. W otoku górnym podpis: S. STANISŁAW B. KRAKOW^{ak}.

U w a g a. Medalik był noszony przez długi okres czasu.

Typ 35. M. B. Częstochowska i św. Tekla⁴⁵.

(105) Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 18×14 mm, z wyrobionym uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, wyk. po 1872 r., na obydwu stronach znacznie wytarty.

^{ah} Po rozwinięciu. Święta.

^{aj} Rozwinięte: Święty

^{aj} Po rozwinięciu: Sancta lub Święta.

^{ak} Rozwinięte: Święty Stanisław biskup krakowski.

⁴¹ Paweł Bitschan — por. przyp. 13 w grupie I.

⁴² Święty Stanisław ze Szczepanowa biskup krakowski, zabity w kościele na Skalce przez króla Bolesława Śmiałego lub jego wysłanników w r. 1079. Kanonizowany w r. 1254, główny patron Polski i szeregu jej diecezji. Radoński, s. 433—435.

⁴³ Józef Herkner — zob. przyp. 6 w grupie I.

⁴⁴ Piotrowin rycerz, właściciel wsi Piotrowin, którego św. Stanisław miał wskresić w celu dostarczenia królowi Bolesławowi dowodu ze świadectwa na posiadanie tegoż majątku. W utworach sztuki zmartwychwstały Piotrowin jest atrybutem tegoż Stanisława.

⁴⁵ Święta Tekla panna i męczennica, postać nieco legendarna z 2 poł. I w., którą miał ochrzcić św. Paweł ap. Radoński, s. 453—454.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bożej z 5 gwiazdkami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach skromnie haftowanych. W górnym otoku napis: S.^{al} MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały medaliera P.B.⁴⁶, a na lewym brzegu sukni M. Boskiej starte litery rytownika, przypuszczalnie FW⁴⁷.

R e w e r s: Na polu w postawie stojącej, zwrócona twarzą do patrzącego, św. Tekla w aureoli, długiej sukni i płaszczu powiewnym. W prawej ręce trzyma palmę męczeńską. Z obu stron jej stóp — symbole tortur, na które była skazana: po stronie prawej głowa lwa⁴⁸, po lewej płonący stos⁴⁹. W górnym prawym otoku tekst: ŚWIĘTA, w lewym: TEKLA. Nisko znowu inicjały nakładcy P.B. i na dolnym lewym skraju sukni męczennicy litery drugiego grawera SJ⁵⁰.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

Grupa IX

M. B. CZĘSTOCHOWSKA — KRÓLOWA POLSKI (Medaliki religijno-narodowe)

Typ 36. M. B. Częstochowska i P. Jezus Ukrzyżowany.

(106) Opis ogólny: Medalik aluminiowy z obwódka, okrągły o średnicy 23 mm, z wyżłobionym uszkiem, mający wszystkie elementy uwypuklone, wyk. po upadku Powstania Styczniowego (1864), szerniały i mocno zniszczony, zwłaszcza na rewersie.

A w e r s. Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach. W środkowym i górnym otoku, na falistej wstędze, słowa prośby: KRÓLOWO POLSKI OPIEKUJ SIĘ NAMI.

R e w e r s: Na polu Pan Jezus wiszący na krzyżu. Nad jego głową tabliczka, pod stopami jakby 3 czaszki¹, symbolizujące moze głowy trzech rozbiorców. Po prawej stronie dolnej części krzyża ledwo rozpoznawalne kontury Orła Polskiego, czy również innych emblematów. Po stronie lewej otwarta trumna², z której ma wynieść Polska. Napis w otoku, jeżeli był, dziś zupełnie nieczytelny.

U w a g a. Medalik może uchodzić za medal religijno-narodowy; był noszony.

Typ 37 M. B. Częstochowska i symbole narodowo-państwowe.

(107) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy z rantem, okrągły o średnicy 33 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów silnie uwydatnionych, z 1905 r. Oprócz

^{al} Po rozwinięciu. Święta.

⁴⁶ Paweł Bitschan — por. przyp. 13 w grupie I.

⁴⁷ Franciszek Witkowski — zob. przyp. 2 w grupie IV.

⁴⁸ Głowa lwa — ogólny atrybut męczenników i św. Tekli, którą rzucono lwom na pozarcie.

⁴⁹ Płonący stos względnie zarzący się ogień — atrybut męczenników i drugi znak rozpoznawczy w dziedzinie rzemiosła artystycznego dla św. Tekli, od której wymuszano zeznania przypiekając ją na ogniu.

⁵⁰ SJ — inicjały złotnika nie zidentyfikowanego co do nazwiska.

¹ Czaszka albo trupia głowa w rozumieniu ogólnym jest symbolem przemijania, marności i znikomości życia doczesnego.

² Trumna w ogóle i trumna zamknięta symbolizuje śmierć, koniec życia; trumna otwarta mówi o zaszłym zmartwychwstaniu względnie zapowiada je.

obwódki obydwą pola opasane jeszcze linią kropkowaną i dwiema cienkimi linijkami.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych, znacznie zniszczonych korozją. W otoku środkowym i górnym, na modulowanej szarfi, długa legenda: M. B.^a CZĘSTOCHOWSKA. KRÓLOWO POLSKI. WSPIERAJ I PROWADŹ NAS. W środku dolnej części tej wstęgi na tarczy, przymocowanej po obu stronach łańcuchem³, symbolizującym niewolę narodową, Orzeł Polski.

R e w e r s: W pośrodku pola duża tarcza herbowa uwieńczona koroną z jabłkiem królewskim i krzyżem, obwiedziona 2 proporcami (w środku) i licznymi militariami⁴ (poniżej); Na tarczy godła Polski (z prawej strony), Litwy⁵ (z lewej) i Rusi⁶ (nisko). W takimże otoku wstążkowym napis (czytany od strony prawej): OJCZYZNĘ, WOLNOŚĆ, RACZ NAM WRÓCIĆ PANIE. I nisko daty: 1830 — 1905 — 1863 (zewnątrzne oznaczają powstania Listopadowe i Styczniowe). W dolnej części pola, nad r. 1905 widnieją 3 kwiaty róży.

U w a g a. Ten bogaty kompozycyjnie obiekt z powodu swoich rozmiarów wydaje się być raczej medalem religijno-narodowym. Posiada jednak tyle elementów czysto religijnych, iż nie ma przeszkody, aby go zaliczyć do medalików. Nie widać oznak jego noszenia.

(108) O d m i a n a 2.

O p i s o g ó l n y: Medalik aluminiowy z obwódką, okrągły o średnicy 22 mm, z wyrobionym uszkiem, posiadający ogół elementów bardziej wzniesionych, z 1905 r., średnio wytarty, głównie na awersie.

A w e r s: W środku pola podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach. W środkowym i górnym otoku, na falistej wstędze, legenda: M. B. C.^b KROLOWO POLSKI WSPIERAJ I PROWADŹ NAS. W dolnej części szarfy tarcza z Orłem Polskim przymocowana po obu stronach łańcuchem, symbolem niewoli narodu. Pomiędzy rantem a wstążką pole okolone najpierw obwodem wykonanym z kropek, a następnie 2 cienkimi liniami.

R e w e r s: Na polu tarcza herbowa zakończona u góry dużą koroną z jabłkiem królewskim i krzyżem na szczycie, otoczona od góry 2 proporcami, a niżej licznymi przedmiotami natury wojskowej. Na tarczy herby Polski, Litwy i Rusi w takim porządku, jak w poz. 107. Na prawym proporcu wypisany r. 1830, na lewym 1863, na dole 1905. W otoku górnym rzewne wołanie: BOŻE ZBAW POLSKĘ.

U w a g a. Medalik może również uchodzić za medal religijno-narodowy.

^a Rozwinięte: Matko Boska.

^b Po rozwinięciu: Matko Boska Częstochowska.

³ Łańcuch, jak wyżej (przyp. 3 w grupie VI) kajdany, oznacza pozbawienie wolności jednostki lub społeczności. Na tym miejscu ma również zastosowanie szersze — narodowe polskie.

⁴ Militaria — różne przedmioty oręża wojennego; tutaj i w nrze 108 wskazują na waleczność Polaków.

⁵ Godło dawnej — związanej z Polską Litwy nazywa się Pogoń. Występuje także w medaliku 108.

⁶ Herbem dawnej Rusi był anioł trzymający w prawej ręce goły miecz, a w lewej jego pochwę, obie rzeczy oparte o ziemię. Zachodzi również w poz. 108.

Przypuszczalnie został wykonany w tym samym warsztacie, co obiekt 107. Był noszony przez znaczny okres czasu.

Typ 38. M. B. Częstochowska i Orzeł Polski.

(109) Opis ogólny: Medalik aluminiowy z rantem, w kształcie serca o wymiarach 27×24 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z 1906 r., obustronnie dość wytarty.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach, w sukienkach zwykłych. W środkowym i górnym otoku wołanie: PROWADŹ NAS WSZECHWŁADNA KRÓLOWO POLSKI.

R e w e r s: W górnej i środkowej części pola pięciowierszowa legenda: PAMIĄTKA | BYTNOŚCI 7 | — W — | CZĘSTOCHOWIE | 19 — 06. Na dole Orzeł Polski w koronie z krzyżem.

U w a g a. Medalik może być uważany za medal religijno-narodowy. Był noszony w ciągu dłuższego czasu.

Typ 39. M. B. Częstochowska i odnowienie ślubów z 1656 r.⁸

(110) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy, posrebrzany, prostokątny, u góry stożkowaty o wymiarach 18×12 mm, z uszkiem, z lat 1956—1957.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. Bożej z promieniami, w sukienkach haftowanych — u M. B. na piersi krzyżyk, na prawym policzku M. B. 2 szramy.

R e w e r s: Na płaskim polu w poziomym pięciowierszu napis: PAMIĄTKA | ŚLUBÓW | NARODU | POLSKIEGO | 1956—1957. Od litery P w pierwszym wyrazie biegną równolegle w dół 3 linie zdobione w równych odstępach koraliczkami. Na dole są także 3 linie poziome, z których środkowa, dłuższa łączy się z liniami bocznymi w kształcie rombu. W środku rombu krzyżyk.

U w a g a. Medalik prawdopodobnie wykonany w tej samej pracowni, co dwa następne.

(111) Odmiana 2.

Opis ogólny: Medalik aluminiowy, chromowany, prostokątny, od góry w formie stożka o wymiarach 18×12 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, z lat 1956—1957, lekko wytarty po obu stronach.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach, w sukienkach haftowanych — u M. Bożej krzyżyk na piersi.

R e w e r s: Na płaskim polu legenda w 7 wierszach poziomych: MARYJO | KRÓLOWO | POLSKI | JESTEM | PRZY TOBIE | PAMIĘTAM | CZUWAM. U góry inicjały firmy medalierskiej względnie rytownika MET.⁹

U w a g a. Medalik był noszony przez czas krótszy.

⁷ Medaliki wybito prawdopodobnie z okazji uroczystości poświęcenia odbudowanej wieży jasnogórskiej w dniu 15 sierpnia 1906 r. Por. o tym we wprowadzeniu do niniejszej pracy.

⁸ Ślubowanie króla Jana Kazimierza odbyło się w katedrze lwowskiej 1 kwietnia 1656 r. Zob. we wprowadzeniu.

⁹ MET — nazwisko wytwórcy nie odczytane.

Typ 40. M. B. Częstochowska i Tysiąclecie Chrztu Polski¹⁰.

(112) Opis ogólny: Medalik aluminiowy, chromowany, prostokątny, u góry stożkowaty o wymiarach 18×12 mm, z uszkiem i kółeczkiem, z 1966 r.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem — relief odlewniczy wypukły, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych — u M. Bożej krzyżyk na piersi; u M. B. na prawym policzku 2 cięcia od miecza. U góry na prawej stronie uszka inicjały nakładcy lub grawera MET¹¹.

R e w e r s: W gładkim górnym polu korona. Pod nią trzywierszowy poziomy tekst: JASNA GÓRA | MILLENNIUM | 966 — 1966. Na dole ozdoba z trzech linii poziomych, z których środkowa jest dłuższa.

U w a g a. Nie widać śladów noszenia medalika.

Grupa X

M. B. CZĘSTOCHOWSKA — PAMIĄTKA PRZYJMOWANIA SAKRAMENTÓW ŚWIĘTYCH (Medaliki czysto duszpasterskie)

Typ 41. M. B. Częstochowska i I Komunia św.

(113) Opis ogólny: Medalik mosiężny, posrebrzany z obwódka, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem i kółeczkiem przy nim, posiadający ogół elementów uwydatnionych, z 3 ćw. XIX w., na obydwu stronach nieco wytarty.

A w e r s: Na polu wewnątrz kościoła. Przed ołtarzem kapłan w ornacie, trzymając w lewym ręku puszkę, udziela komunii św. kłęczącym 2 dziewczynkom i 2 chłopcom. Na krawędzi stopnia inicjały pracowni medalierskiej A.M.¹.

R e w e r s: U góry wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach, w aureolach z promieniami, w sukienkach bogato haftowanych. Pod obrazem skromny ornament linearny. Nizej czterowierszowa legenda pozioma: NA PAMIĄTKĘ | PRZYJĘCIA | PIERWSZEJ | KOMUNII Ś^{TEJ}. Pod tekstem kłęczą 2 aniołowie trzymający w rękach jakby lustro² eliptyczne, które może oznaczać hostię względnie czystość duszy dziecka przystępującego do I komunii.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu niedługiego czasu.— Rewoliński, cz. II, s. 72—73, poz. 1366 i tabl. XXIX.

Typ 42. M. B. Częstochowska i Bierzmowanie.

(114) Odmiana 1.

Opis ogólny: Medalik niklowy, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem i kółeczkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, piękny, z 3 ćw. XIX w., po obu stronach trochę wytarty.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bo-

¹⁰ Za urzędową czyli umowną datę chrztu Polski uważa się r. 966.

¹¹ MET — kryptonim medaliera nie rozwiązany.

¹ Aleksander Magnus — por. przyp. 2 w grupie I.

² Lustro może być uważane za symbol czystości duszy, w którym odbija się ona jak w zwierciadle. — O hostii i monstrencji powiedziano w przyp. 28 grupy VIII.

żej z 7 gwiazdami, podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach — u M. B. z promieniami, w sukienkach bogato haftowanych, u M. B. krzyżyk na piersi. W górnym otoku legenda: S.^a MARJA CZĘSTOCHOWSKA. Na lewym brzegu sukni M. Bożej inicjały nakładcy albo rytownika A.M.³.

R e w e r s. Na polu obwiedzionym cienką linią biskup w szatach liturgicznych, w mitrze i z pastorałem w lewym ręku, w asyście diakona stojącego po jego prawej stronie, wyciąga prawą rękę w kierunku klęczącej przed nim dziewczynki, za którą klęczy niewiasta. W górze Duch Św. w postaci gołębicę wśród promieni. W środkowym otoku prawym napis: NA PAMIĄTKĘ, w lewym: BIERZMOWANIA. Nisko inicjały F.K.⁴ — firmy medalierskiej względnie samego grawera.

U w a g a. Medalik był noszony przez czas krótki.

(115) O d m i a n a 2.

O p i s o g ó l n y. Medalik mosiężny z obwódka, owalny o wymiarach 23×20 mm, z wyrobionym uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w., obustronnie znacznie wytarty.

A w e r s. Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach — u M. Bożej z 9 gwiazdami, w aureolach z promieniami, w sukienkach skromnie haftowanych. W otoku górnym słowa: S.^b MARYA CZĘSTOCHOWSKA. Na dole inicjały firmy nakładczej i może jednocześnie samego grawera FK⁵.

R e w e r s. W polu opasanym cienką linią stoi biskup ubrany w szaty pontyfikalne, w mitrze i z pastorałem w lewej ręce. Po prawej jego stronie asystujący w dalmatyce diakon. Biskup prawą rękę wyciąga do klęczącej przed nim dziewczynki, za którą klęczy kobieta. W górze Duch Św. w postaci gołąbka pośród promieni. W środkowym otoku prawym tekst: NA PAMIĄTKĘ, w lewym: BIERZMOWANIA. Nisko inicjały F.K. jak na awersie.

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

(116) O d m i a n a 3.

O p i s o g ó l n y. Medalik aluminiowy z rantem, owalny o wymiarach 23×20 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów uwydatnionych, wyk. po 1918 r., dosyć wytarty — więcej na rewersie.

A w e r s. Podobizna Matki Boskiej Częstochowskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych, u M. Bożej krzyżyk na piersi. Z prawej strony w polu krzyżyk, gwiazdka albo kwiatek czterolistkowy; z lewej — monogram wytwórcy. J skrzyżowane z położonym N⁶. W dość szerokim obwodzie pomiędzy rantem a polem, powstałym na skutek umieszczenia kropkowanej linii, wezwanie: KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ MÓDL SIĘ ZA NAMI. Na dole gwiazdka oddzielająca początek napisu od jego końca.

R e w e r s. Na polu biskup w szatach liturgicznych, w mitrze, z pastorałem w lewej ręce. Po prawej jego stronie stoi ubrany w dalmatykę asystujący dia-

^a Rozwinięte: Święta.

^b Po rozwinięciu: Sancta albo Święta.

³ Aleksander Magnus — zob. przyp. 2 w grupie I.

⁴ Franciszek Kausal — por. przyp. 7 w grupie IV.

⁵ Franciszek Kausal — zob. przyp. 7 w grupie IV.

⁶ JN — brązownik nie odgadniony.

kon. Biskup rękę prawą trzyma na głowie klęczącej dziewczynki. W górze Duch Św. w postaci gołębicę wśród promieni. W otoku górnym legenda: NA PAMIĄTKĘ BIERZMOWANIA.

U w a g a. Medalik był noszony przez dość długi okres czasu.

Grupa XI

M: B. CZĘSTOCHOWSKA Z KOPIAMI SWEGO OBRAZU

Typ 43. M. B. Częstochowska i jej ołtarz w Białymstoku¹.

(117) Opis ogólny: Medalik aluminiowy z obwódka, owalny o wymiarach 24 × 21 mm, z uszkiem, posiadający ogół elementów lekko wzniesionych, z 1908 r., znacznie wytarty — głównie na awersie.

A w e r s: Wizerunek Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach podtrzymywanych przez 2 pary aniołków, w aureolach z promieniami, w sukienkach haftowanych. W dolnym otoku słowa prośby: MATKO NIE OPUSZCZAJ NAS. Pod obrazem monogram firmy nakładczej: Z.S^w W.²

R e w e r s: Na polu kościół z wieżą główną, 2 mniejszymi i kilkoma małymi. W środkowym i górnym otoku legenda: PAMIĄTKA ODSŁONIĘCIA OLTARZA M. B. CZ.^a W BIAŁYMSTOKU 19 $\frac{3}{VI}$ 08. U podnóża świątyni, z prawej strony inicjały artysty J.CH.³

U w a g a. Medalik był noszony w ciągu dłuższego czasu.

Typ 44. M. B. Częstochowska i jej obraz w Warszawie⁴.

(118) Opis ogólny: Medalik cynkowy, posrebrzany z rantem, owalny o wymiarach 22 X 18 mm, z uszkiem, mający wszystkie elementy nieco uwypuklone, z poł. XIX w.

A w e r s: Podobizna Matki Boskiej z Dzieciątkiem, w koronach, w aureolach z promieniami na zewnątrz, otoczonych 12 gwiazdami; M. Boża w sukni skromnie ozdobionej, z krzyżykiem na piersi. W prawym otoku legenda: S. MARYA, w lewym: CZĘSTOCHO:^b, na dole: w WARSZAWIE.

R e w e r s: Na polu św. Józef⁵ w połowie postaci, z głową zwróconą w stronę lewą, z lilią podtrzymywaną przez rękę prawą. W lewym górnym otoku napis: S:^c JÓZEF.

U w a g a. Medalik mógł być noszony przez czas krótki.

^a Po rozwinięciu: Matki Boskiej Częstochowskiej.

^b Rozwinięte: Święta Marya Częstochowska.

^c Po rozwinięciu: Święty.

¹ Białystok, miasto woj. i ośrodek archidiec. wileńskiej w PRL. Ołtarz znajdował się w jedynym wtedy w Białymstoku kościele par. pw. Wniebowzięcia NMP a obecnej prokatedrze. *Encyklop. katol.*, t. II, szp. 371.

² Rozwinięte przypuszczalnie: Zakłady Świętego Wojciecha (w Poznaniu).

³ J.Ch. — grawer nie odczytany.

⁴ Warszawa, stolica Polski. Obraz, dzisiaj nie znany, był w kościele klasztorным Paulinów pt. Ducha Św. przy ul. Długiej, a nie w kościółku pw. M. B. Częstochowskiej zbudowanym na Powiślu dopiero w l. 1907—1908. *Rocznik Archidiecezji Warszawskiej* [...] w roku 1958, Warszawa 1958, s. 74, 106.

⁵ Medaliki z wizerunkiem św. Józefa na rewersie zostały omówione w poz. 34 i 61—69.

C. ZESTAWIENIA

I. MEDALIKI, ICH TWÓRCY, MIEJSCE I CZAS POWSTANIA, KONFRONTACJA BIBLIOGRAFICZNA

1. MEDALIKI

a. Medaliki ujęte pod względem materiału, z którego je wybito:

- Aluminiowe — poz. 21, 22, 48, 58, 61, 66, 76, 106, 107, 108, 109, 116, 117.
- Aluminiowe chromowane — poz. 50, 81, 111, 112.
- Aluminiowe posrebrzane — poz. 30, 110.
- Cynkowe posrebrzane — poz. 3, 25, 27, 28, 34, 118.
- Cynowy posrebrzany — poz. 2.
- Mosiężne — poz. 18, 19, 20, 33, 38, 39, 44, 70, 75, 97, 104, 115.
- Mosiężne posrebrzane — poz. 7, 10, 11, 13, 14, 29, 31, 32, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 113.
- Mosiężne pozłacane — poz. 8, 12, 15, 17, 23, 24, 35, 36, 52, 57, 60, 69, 71, 88.
- Niklowy — poz. 6.
- Niklowy emaliowany — poz. 1.
- Niklowe posrebrzane — poz. 80, 90, 114.
- Ołowiany posrebrzany — poz. 49.
- Srebrne — poz. 4, 5, 9, 16, 26, 37, 68, 87.
- Znak próby posiadają obiekty 16, 68, 87.

b. Medaliki — reliefy:

- Jednostronne czyli na awersach z wizerunkiem M. B. Częstochowskiej — poz. 2, 3, 4, 5, 9, 26, 110, 111, 112.
- Dwustronne — poz. 37, 49, 50, 81, 87, 88.

c. Medaliki z nietypowym i dłuższym obrazem M. B. Częstochowskiej:

- Nietypowe, w różnym stopniu odmienne podobizny M. Bożej — poz. 1, 8, 9, 11, 14, 17, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 42, 51, 54, 55, 56, 58, 59, 63, 65, 69, 73, 79, 80, 84, 85, 86, 89, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 118.

- Dłuższe na dole półpostacie M. Boskiej — poz. 8, 9, 11, 14, 16, 17, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 42, 45, 51, 54, 55, 56, 58, 63, 73, 80, 85, 86, 91, 95, 96, 99, 102, 118¹.

d. Medaliki, które można uważać również za medale religijne czy religijno-narodowe — poz. 18, 19, 20, 21, 22, 23, 88, 90, 106, 107, 108, 109.

e. Medaliki charakteru patriotycznego:

- W ścisłym znaczeniu — poz. 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112.
- W szerszym — poz. 25, 76, 88, 89, 90, 94, 95, 101, 116.

¹ Są to przeważnie wizerunki M. Boskiej pochodzące z wytwórni Jana Bitschan'a. Mimo tego wydłużenia nie dochodzą one do rantu na dole, albowiem pod nimi znajduje się jeszcze niekiedy wieniec z chmur oraz niemal zawsze inicjały medaliera i godło firmy

f. Medaliki wykonane artystycznie:

Ocenione jako piękne — poz. 10, 24, 36, 79, 83, 93, 104, 114.

Uznane za ładne — poz. 8, 13, 15, 23, 31, 32, 35, 37, 46, 53, 60, 68, 69, 71, 74, 75, 91, 92, 96, 103.

2. WYTWÓRCY I ARTYŚCI

Bitschan Jan (IB, rzadziej JB) objaśn. w przyp. 3 i 5 grupy I — poz. 11a, 14a (p. nazwisko), 14r (p. nazwisko), 17a, 17r, 34a, 42a, 42r, 43a, 45a, 45r, 51a, 51r, 54a, 54r, 55a, 55r, 56a, 56r, 63a, 63r, 65a, 65r, 73a, 73r, 80a, 84a, 85a, 86a, 89a, 89r, 94a, 95a, 98a, 98r, 99a, 100a, 102a².

Zasadnicza seria wizerunków M. B. Częstochowskiej na medalikach J. Bitschan'a — poz. 11a, 14a, 17a, 34a, 42a, 45a, 51a, 54a, 55a, 56a, 63a, 73a, 80a, 85a, 86a, 95a, 100a, 102a.

Seria podobizn M. B. Częstochowskiej na medalikach J. Bitschan'a z wieńcem chmur pod obrazem — poz. 43a, 59a (bez podp.), 65a, 84a, 89a, 94a, 98a, 101a (bez podp.).

Nie podpisane medaliki J. Bitschan'a z serii głównej — poz. 58, 118. Medaliki tejże firmy serii drugiej (z półkolem z chmur) — poz. 59, 101.

Starsze godło firmy medalierskiej J. Bitschan'a — głowa psa, objaśn. w przyp. 4 grupy I — poz. 11a, 17a, 17r, 34a, 42a, 42r, 43a, 63a, 73a, 73r, 80a, 86a (jakby lis zam. psa), 89r, 99a.

Nowszy znak tegoż zakładu — głowa baranka objaśn. w przyp. 2 grupy V — poz. 45a, 45r, 51a, 54a, 54r, 55a, 55r, 56a, 56r, 63r, 65a, 65r, 84a, 85a, 89a, 94a, 95a, 98a, 98r (może jelen' zam. baranka), 100a, 102a.

Bitschan Paweł (PB) objaśn. w przyp. 13 grupy I — poz. 18a, 40a, 40r, 41a, 41r, 47a, 62a, 64a, 68a, 71a, 72a, 82a, 103a, 105a, 105r.

Głowa owieczki objaśn. w przyp. 11 grupy VII, godło wytwórni P. Bitschan'a — poz. 68a, 71a.

Błaszkiwicz Karol (KB) objaśn. w przyp. 18 grupy I — poz. 18a.

Herkner Józef (JH) objaśn. w przyp. 6 grupy I — poz. 15a, 15r, 104a.

J.CH. — nie zident., poz. 117r.

JN — nie zident., poz. 116a.

Kausal Franciszek (FK) objaśn. w przyp. 7 grupy IV — poz. 44a, 67a, 70a, 74a, 74r, 77a, 114r, 115a, 115r.

Z zakładu Kausala mogą pochodzić obiekty 75 i 97.

Magnus Aleksander (AM) objaśn. w przyp. 2 grupy I — poz. 10a, 10r; 20a, 36a, 36r, 83a, 93a, 113a, 114a.

Na podstawie medalików Magnusa odlano obraz M. B. Częstochowskiej w następujących zabytkach produkcji zagranicznej: 13a, 24a, 29a, 30a, 35a, 92a.

MET — nie zident., poz. 81a, 111r, 112a.

NAK — nie zident., poz. 16a, 16r.

[P]IDZEK — nie zident., poz. 66r.

S.A — nie zident., poz. 15r.

SB — nie zident., poz. 76r.

SJ — nie zident., poz. 105r.

T.J. i TJ — nie zident., poz. 15r, 61a.

² Por. przyp. 1.

Witkowski Franciszek (FW) objaśn. w przyp. 2 grupy IV — poz. 40a, 41a, 46a, 47a, 53a, 62a, 62r, 68a, 68r, 71a, 71r, 72a, 72r, 82a, 82r, 105a.

Dziełem tegoż rytownika może być także medalik 60.

W oparciu o Witkowskiego obraz M. B. Częstochowskiej opracowano np. awersy poz. 23 będącej pochodzenia francuskiego.

3. KRAJE I OŚRODKI PRODUKCJI

a. Ziemie polskie brane w ogólności — poz. 1, 3, 12, 22, 35, 52, 66, 76, 78, 81, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 116.

b. Śląsk — poz. 57.

c. Miasta polskie:

1° Częstochowa — poz. 109?

2° Kraków — poz. 44, 67, 70, 74, 75, 77, 90?, 97?, 115.

3° Kraków — Warszawa — poz. 114.

4° Poznań — poz. 117?

5° Warszawa — poz. 10, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 34, 36, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 71, 72, 73, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 93, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 118.

d. Zagranica ogólnie — poz. 6, 16, 25, 29, 30, 38, 39, 87.

e. Anglia — poz. 9.

f. Francja — poz. 8, 23, 24, 31, 32, 33, 69, 92.

g. Francja — Włochy — poz. 91, 96.

h. Hiszpania — Portugalia — Ameryka Łacińska — poz. 27, 28.

i. Włochy — poz. 37, 79:

1° Odmienny, dłuższy a zarazem piękny wizerunek M. B. Częstochowskiej na awersach pozycji wybitych w krajach romańskich: 8, 27, 28, 31, 32, 91, 96.

j. Miasta krajów zachodnich:

1° Lyon — poz. 48.

2° Rzym — poz. 88.

k. Kraje słowiańskie — poz. 13.

l. Obiekty trudne pod tym względem do określenia — poz. 2, 4, 5, 7, 26, 49, 50.

4. DOKŁADNY I PRZYBLIŻONY CZAS POWSTANIA

R. 1775 — poz. 88.

2 ćw. XIX w. — poz. 14, 17.

Poł. XIX w. — poz. 7, 11, 15, 33, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 63, 65, 67, 70, 73, 74, 80, 84, 85, 86, 96, 102, 104, 115, 118.

R. 1854 — poz. 34.

R. 1857 — poz. 35.

R. 1861 — poz. 59.

L. 1861—1864 — poz. 51, 52, 53, 54, 55, 56.

Ok. r. 1864 — poz. 58, 60, 106.

3 ćw. XIX w. — poz. 10, 12, 13, 16, 36, 46, 75, 77, 78, 79, 83, 93, 97, 113, 114.

2 poł. XIX w. — poz. 1, 6, 8, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 57, 61, 69, 91, 92.

Przed r. 1872 — poz. 89, 94, 95, 98, 99, 100, 101.

Po r. 1872 — poz. 40, 41, 47, 62, 64, 68, 71, 72, 82, 103, 105.

R. 1882 — poz. 18, 19, 20.

1

9

10

18

32

- R. 1885 — poz. 90.
 Kon. XIX w. — poz. 48.
 Przeł. XIX i XX w. — poz. 76.
 R. 1905 — poz. 107, 108.
 R. 1906 — poz. 109.
 R. 1908 — poz. 117.
 R. 1910 — poz. 21, 22.
 Pocz. XX w. — poz. 23, 66.
 Po r. 1918 — poz. 116.
 I poł. XX w. — poz. 2, 3, 49.
 Poł. XX w. — poz. 4, 5, 50, 81, 87.
 Ok. r. 1945 — poz. 37.
 Po r. 1945 — poz. 9.
 L. 1956—1957 — poz. 110, 111.
 R. 1966 — poz. 112.

5. OBIEKTY ZACHODZĄCE W KATALOGU REWOLIŃSKIEGO

Poz. 6, 10, 11, 13, 18, 24, 25, 26, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 45, 54, 56, 59, 60, 73, 75, 79, 83, 84, 85, 92, 93, 95, 96, 99, 102, 113.

II. WYDARZENIA, SYMBOLE I ATRYBUTY WYSTĘPUJĄCE W ZABYTKACH MOJEGO OPRACOWANIA

Anioł orzący pole parą wołów, zachodz. w poz. 97r — atrybut św. Izydora Oracza. Por. przyp. 31 w grupie VIII.

Anioł trzymający w prawej ręce miecz, a w lewej jego pochwę, obydwie rzeczy oparte o ziemię, uwidocz. na poz. 107r, 108r — herb dawnej Rusi. Zob. przyp. 6 w grupie IX.

Berło — symbol władzy udzielnej, włożono w dłoń P. Jezusa — poz. 75r, M. Bozej — nr 35r, 36r, św. Kazimierza — poz. 98r. Por. przyp. 6 w grupie III.

Cyborium (puszka na komunikanty) w ręku kobiety, a nad nim hostia, występ. w poz. 89r — znak rozpoznawczy św. Barbary. Zob. przyp. 17 w grupie VIII.

Czaszka czyli trupia głowa — symbol przygodności rzeczy doczesnych, uwidocz. na poz. 106r, wyraża nadzieję, że upadną państwa, które rozebrały Polskę. Por. przyp. 1 w grupie IX.

Hostia sama lub w monstrancji — symbol przejawu kultu do N. Sakramentu, zachodzi w poz. 95r w odniesieniu do św. Ignacego Loyoli. Zob. przyp. 28 w grupie VIII.

Jabłko królewskie (kula z krzyżykiem) — symbol władzy monarszej, które w poz. 34r, 61r, 67r, 68r, 69r, 71r trzyma Pan (Dziecię) Jezus. W poz. 107r, 108r jest ono jednym z elementów uosabiających Państwo Polskie, a w 91r i 92r oznacza wyłącznie ziemię, świat. Por. przyp. 4 w grupie III.

Kajdany — symbol niewoli osobistej lub zbiorowej, w poz. 51r zastos. do Chrystusa, przedstawiającego jednak podzieloną między zaborców Polskę. Zob. przyp. 3 w grupie VI.

Kij albo laska podróżna z kulą na końcu, oparta o lewe ramię mężczyzny,

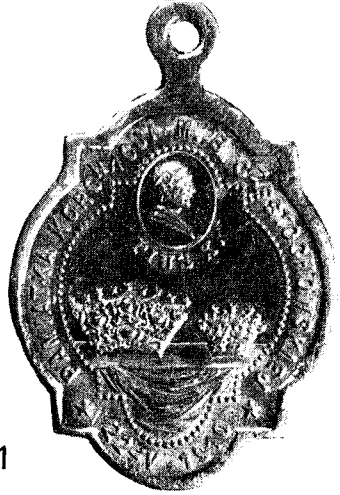
Tabl. II

32

21

23

34

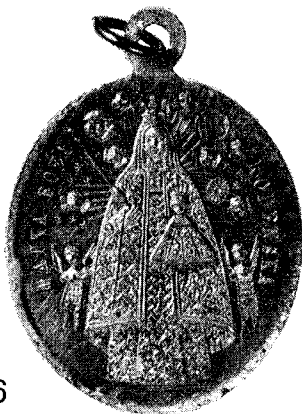

35

36

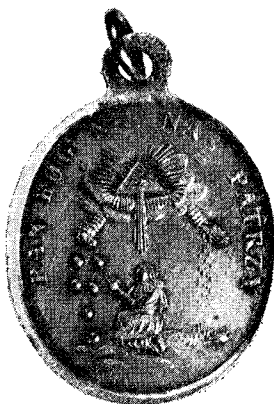
37

40

43

45

45

46

48

51

53

59

60

68

70

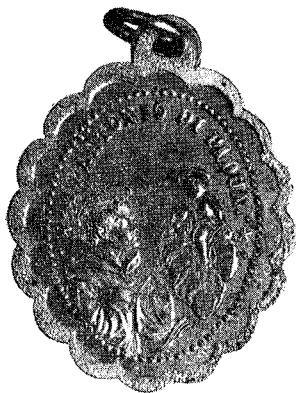
75

Tabl. VI

79

83

89

90

92

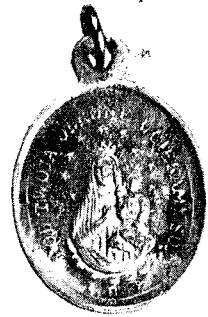
92

93

96

98

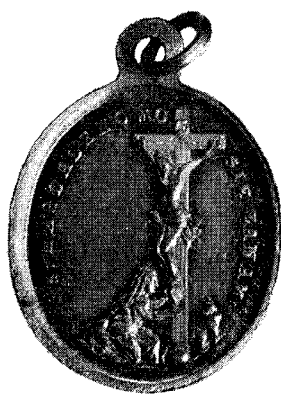

97

99

102

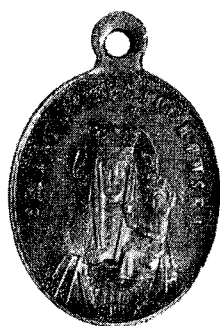

104

107

105

109

110

106

112

występ. w poz. 100r, 101r, 102r, 103r — atrybut św. Rocha. Por. przyp. 39 w grupie VIII.

Korona cierniowa poza głową i sercem P. Jezusa oznacza cierpienie albo męstwo; znajd. się na poz. 58a, 59a, 60a oddaje cierpienia Narodu Polskiego. Zob. przyp. 11 w grupie VI.

Kotwica — symbol nadziei, uwidocz. na poz. 53r, 54r, 55r, 56r wyraża myśl, iż ratunek ujarzmionej Polski leży w Bogu. Por. przyp. 6 w grupie VI.

Kruk zachodz. w poz. 8r, 10r, 11r, 12r, 13r, 14r, 15r, 17r, 18r, 19r — godło Zakonu Paulinów. Zob. przyp. 1 w grupie I.

Krzyż (z pasyjką lub bez) brany ogólnie jest godłem chrześcijaństwa i znakiem przynależności do Chrystusa. W szczególności położono go przy świętych bardziej związanych z cierpieniem: Barbarze — poz. 89r, Franciszku z Asyżu — nr 93r, 94r; przy świętych misjonarzach: Metodym — poz. 90r, Ignacym Loyolą — nr 95r. Krzyż znajd. się na poz. 58a, 58r, 59r oznacza wierność Polski dla Chrystusa i jego Kościoła. Por. przyp. 10 w grupie VI.

Krzyż z pasyjką przełamany, występ. w poz. 58r, 59r, 60r uzewnętrznia ból i protest Polaków z powodu targnięcia się zaborcy na wiarę i nietykalność świętyń (w Warszawie). Zob. przyp. 12 w grupie VI.

Księga otwarta symbolizuje naukę kościelną w najszerszym znaczeniu. Na medalikach umieszczono ją obok tych świętych, którzy mieli z nią większą łączność: z Antonim Padewskim (kaznodziejstwo) — poz. 76r, 77r, 78r, 82r, 83, 85r, 86r; Cyrylem (przekład Pisma św.) — nr 90r; z Franciszkiem Serafickim (duch modlitwy) — poz. 93r, 94r; z Ignacym Loyolą (wiedza teologiczna) — nr 95r, 96r. Por. Przyp. 2 w grupie VIII.

Kwiaty w ogólności — to symbol posiadania cnót. Kwiat róży znajd. się w ręku P. Jezusa — poz. 72r, 73r może zapowiadać jego mękę; róże figurujące na poz. 107r wyrażają hołd dla walczącej o wolność Polski. Zob. przyp. 21 w grupie VII.

Kwiat lilii jest sybolem czystości duszy ludzkiej. W naszych zabytkach włożono go do ręki św. Antoniemu z Padwy — poz. 76r, 77r, 78r, 81r, 82r, 83r, 84r, 85r; św. Józefowi — nr 34r, 61r, 62r, 63r, 64r, 65r, 66r, 67r, 68r, 118r; św. Dominikowi — poz. 91r, 92r; św. Kazimierzowi — nr 98r. Por. przyp. 3 w grupie III.

Lustro — inny symbol czystości duszy; uwidocz. na poz. 113r odnosi się do dziecka przystępującego do I komunii św. Zob. przyp. 2 w grupie X.

Głowa lwa — ogólny atrybut męczenników rzuconych lwom na pożarcie; zachodz. w poz. 105r stanowi znak rozpoznawczy św. Tekli. Por. przyp. 48 w grupie VIII.

Łańcuch, jak wyżej kajdany — symbol niewoli jednostki albo społeczności; występ. w poz. 107a, 108a oznacza niewolę narodową naszego kraju. Zob. przyp. 3 w grupie IX.

Męczyzna w starszym lub średnim wieku z Dzieciątkiem (Jezus) w różnych pozach — nr 34r, 61r, 62r, 63r, 64r, 65r, 66r, 67r, 68r, 69r — to św. Józef Oblubieniec NMP.

Miecz — ogólniejszy znak rozpoznawczy męczenników straconych przez ścięcie, występ. w poz. 89r — inny atrybut św. Barbary. Por. przyp. 16 w grupie VIII.

Militaria czyli różne przedmioty sztuki wojennej, symbolizujące ogólnie walkę, wojnę, znajd. się na poz. 107r, 108r wypowiedają męstwo Polaków. Zob. przyp. 4 w grupie IX.

Nieboszczyk wywoływany z grobu przez biskupa, uwidocz. na poz. 104r —

106

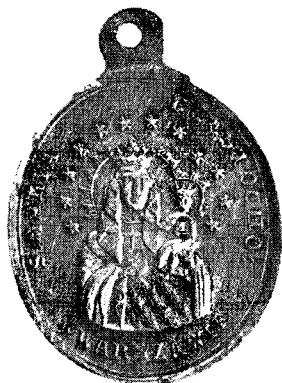
113

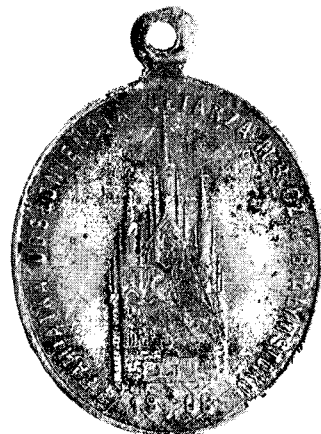
114

117

118

to znak rozpoznawczy św. Stanisława ze Szczepanowa. Por. przyp. 44 w grupie VIII.

Obcążki, cążki, szczypce, zachodz. na poz. 15a, 15r, 104a (warsztat J. Herkner'a) — to narzędzia i symbole sztuki medalierskiej. Zob. przyp. 7 w grupie I.

Ogień zarzający się względnie stos płonący — ogólny atrybut męczenników palonych lub torturowanych na płomieniu; występ. w poz. 105r — drugi znak rozpoznawczy św. Tekli. Por. przyp. 49 w grupie VIII.

Ołtarz z 3 krzyżami — poz. 93r, a właściwiej kościół z 3 wieżami — nr 94r jest atrybutem św. Franciszka z Asyżu. Zob. przyp. 24a w grupie VIII.

Orzeł — godło Polski; atoli w poz. 37a, 58r, 106r, 107a, 108a, 108r widnieje on nie jako herb, ale po prostu oznacza nasz kraj, Państwo Polskie. Zob. przyp. 10 w grupie III.

Liście palmowe — symbol męczeństwa; medalierzy przyznali je umęczonej Polsce w poz. 20a, 58a, 58r, 59a oraz położyli jako znaki rozpoznawcze dla św. Barbary — nr 88r, św. Franciszka Serafickiego (przy którym wyrażają raczej cierpienie) — poz. 94r, wreszcie św. Tekli — nr 105r. Zob. przyp. 14 w grupie I.

Pies z pochodnią w pysku i obok kula z krzyżykiem, znajd. się w poz. 91r, 92r — atrybut św. Dominika. Por. przyp. 21 w grupie VIII.

Pogoń (rycerz na koniu z mieczem i puklerzem) uwidocz. na poz. 107r, 108r — to godło dawnej Litwy. Zob. przyp. 5 w grupie IX.

Promienie biegnące od rąk i nóg Jezusa Ukrzyżowanego do rąk i nóg św. Franciszka z Asyżu, zachodz. w poz. 93r, 94r uzewnętrzniają stygmatyzację nadprzyrodzoną tegoż wyznawcy oraz stanowią inny jego znak rozpoznawczy w sztuce. Por. przyp. 24 w grupie VIII.

Serce w cierniowej koronie, występ. w poz. 25r, 48r, 50r — to Serce Pana Jezusa. Zob. przyp. 2 w grupie II.

Serce gorejące symbolizuje miłość Pana Jezusa do ludzi; znajd. się na poz. 53r, 54r, 55r, 56r oznacza przywiązanie Polaków do krzyża Chrystusowego i wiary. Por. przyp. 5 w grupie VI.

Serce przebite mieczem, uwidocz. na poz. 25r — to Serce Matki Boskiej Bolesnej. Zob. przyp. 3 w grupie II.

Serce Pana Jezusa włócznią przebite figuruje na poz. 48r, 50r. Por. przyp. 7 w grupie V.

Stuła — odznaka urzędu kapłańskiego; zachodz. w poz. 51r należy do Chrystusa. Zob. przyp. 2 w grupie VI.

Trumna zamknięta jest symbolem śmierci, z wiekiem uchylonym — nadzieją zmartwychwstania; występ. w drugiej postaci na poz. 106r zapowiada wskrzeszenie Państwa Polskiego. Por. przyp. 2 w grupie IX.

Wąż miedziany zawieszony na palu, znajd. się na poz. 45r jest figurą Pana Jezusa przybitego do krzyża. Zob. przyp. 3 w grupie V.

Zakonnik w habicie franciszkańskim z Dzieciątkiem (Jezus) w różnych pozach — nr 76r, 77r, 78r, 79r, 80r, 81r, 82r, 83r, 84r, 85r, 86r, 87r — to św. Antoni Padewski.

D. ILUSTRACJE

Z całego zasobu medalików, który stał się podstawą do napisania rozprawy, wybrano 45 obiektów przedstawiając je obustronnie, w dwukrotnym powiększeniu w stosunku do ich średnicy, dającym w wyniku czterokrotne zwiększenie

poszczególnych płaszczyzn. Starano się pokazać przedmioty charakterystyczne i to tak, ażeby z każdego typu medalików (których w pracy uwidoczniiono 44) wypadł jeden. Z typu medalików ze św. Antonim Padewskim, reprezentowanym w wiadomym zbiorze dewocjonaliów częstochowskich największą ilością razy (12 odman), wybrano dwa okazy (79, 83). Ale w typach jednodmianowych nie było wyboru. Z tego powodu wśród prezentowanych tu ilustracji znajdują się nie tylko egzemplarze pospolite, czy z góry skazane na złą reprodukcję, jak nr 1, lecz również znacznie uszkodzone przez korozję, np. poz. 106—107. Ale jednocześnie stanowią one eksponaty rzadkie, czasem unikalne.

Są to omówione z innymi w rozdziale drugim (B) tego opracowania pozycje: 1, 9, 10, 18, 21, 23, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 43, 45, 46, 48, 51, 53, 59, 60, 68, 70, 75, 79, 83, 89, 90, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 117, 118. W sumie 90 płaszczyzn. Rozłożono je na 10 tablicach. Numery dane (blisko) pod ilustracjami odnoszą się do pojedynczych medalików; natomiast numery znajdujące się pomiędzy reprodukcjami, umieszczone tak poziomo, jak i pionowo, dotyczą obydwu.

ZAKOŃCZENIE

Pomijając spis treści zamieszczony na samym początku, praca moja dzieli się na cztery różne pod względem charakteru i objętości części: A — Wprowadzenie historyczno-metodyczne, B — Opis i interpretacja medalików, C — Zestawienia, D — Ilustracje. Całość rozprawy zamyka niniejsze zakończenie, starając się nie tyle powtórzyć jak uwydatnić ważniejsze i bardziej charakterystyczne momenty na przestrzeni wszystkich części.

Wprowadzenie nie tylko zawiera w sobie elementy przedmowy i wstępu, figurujące w większości prac monograficznych tego typu, lecz także samo w sobie stanowi część konstruktywną rozprawy. Złożony jego tytuł każe zauważyć, że podano w nim informacje historyczne — zgodnie z profilem pracy polihisterycznej oraz metodycznej. W stosunku zaś do reszty pracy, zwłaszcza do obszernej części analitycznej (B), wprowadzenie spełnia również rolę służebną, stanowiąc wyczerpujący wstęp do nich oraz uwidaczniając zachodzące tam problemy i uogólniając osiągnięcia.

Wprowadzenie właściwie dzieli się na dwa paragrafy. Trzeci, zawierający niewielki zestaw skrótów słownych i częścię cytowanej (w cz. B) literatury przedmiotu, został tylko formalnie do nich dołączony, jako najbardziej tu pasujący.

W § I wprowadzenia pt. Stan i potrzeba badań nad medalikami rozpracowałam następujące zagadnienia: 1) różnicę zachodzącą pomiędzy medalikami a medalami religijnymi; 2) podałam krótką informację o Zakonie Paulinów, Jasnej Górze, cudownym obrazie Matki Boskiej — ujmując to wszystko jako podbudowanie dla problemu związanego z medalikami częstochowskimi, który przyszło mi opracować; 3) wskazałam na niewystarczający stan badań nad medalikami w skali światowej, polskiej i w szczególności częstochowskimi; 4) postuluję potrzebę ożywienia owych badań a przy tym wymieniam powody, które skłoniły mnie do podjęcia tego tematu.

W § II wprowadzenia pn. Zakres, rozplanowanie i metoda pracy — 1) poinformowałam czytelnika o obszernym zakresie powierzonego mi do opracowania tematu, zapoznałam go z trudnościami związanymi z kwerendą lokalną i biblio-

graficzną odnośnie medalików oraz z postanowieniem zawężenia tematu pracy; 2) podałam obszernie podział zasadniczej części rozprawy (B) na 11 rzeczowych grup, które w niej stanowią jakby kolejne rozdziały, a w nich na 44 typy tych zabytków i wreszcie 118 ich odmian; 3) zaznajomiłam z metodą swej pracy, a więc z ustaleniem terminologii wyrazów technicznych używanych w tego rodzaju monografiach (a), ze stosowaną przez siebie metodą opisu i interpretacji poszczególnych obiektów na etapie tejże cz. B (b), dokładając do tego szereg luźnych uwag dotyczących różnych problemów, występujących na odcinkach części B, C i D pracy zwłaszcza tych, które we wprowadzeniu nie otrzymały odrębnych nagłówków poddziałowych (c).

Zapowiedziany tylko w 2 punkcie § II wprowadzenia podział obszernej drugiej części pracy (B — pt. Opis i interpretacja medalików) zaprowadził nas w niej samej, poprzez grupy i typy tych obiektów, do ich odmian czyli kolejnych egzemplarzy medalików, stanowiących z jednej strony najmniejsze a z drugiej istotne jednostki tego opisu, i interpretacji. Owa najdłuższa i istotna część rozprawy posiada siłą rzeczy charakter analityczny. W niej to dałam najwięcej, co mogłam dać ze siebie, ufając, że wniosłam coś szczegółowego i nowego do dyscypliny i praktyki medalistycznej (medalograficznej).

Może nie powinnam wspominać, jak zmusna (szczególnie na odcinku cz. B) okazała się ta robota — analizująca, opisująca i interpretująca 118 drobnych obiektów, posiadających do przedstawienia 236 odrębnych stron. Szczególnie wyczerpująco działały na siły człowieka awersy z M. B. Częstochowską, podobne do siebie i występujące kolejno aż 118 razy, których wizerunki, pola i legendy przyszło opracować. By uniknąć monotoności przy opisywaniu tych szczegółów i oszczędzić zmęczenia także czytelnikowi, tu głównie sięgałam po owe synonimy, o których wspominałam w § II wprowadzenia (3b2^o).

Część C pracy — Zestawienia jest syntezą zredagowaną na podobieństwo indeksów czy skorowidzów rzeczowych. Zmieszczono je w dwóch paragrafach. Pierwszy z nich umożliwia według kilku systemów odszukanie informacji o każdym medaliku opracowanej kolekcji (1a—f), daje wykaz nakładców i wykonawców tychże obiektów (2), wylicza kraje i ośrodki ich produkcji (3), podaje dokładny lub przybliżony czas ich wykonania (4), umiejscawia opisane przeze mnie zabytki w podstawowym katalogu dra Rewolińskiego (5). W § II tejże części wyliczono alfabetycznie wydarzenia historyczne związane z niniejszym zasobem medalików oraz wyjaśniono symbolikę sakralną i świecką rzeczy zachodzących na obiektach, jak również znaki rozpoznawcze świętych partycypujących w tym zestawie zabytków.

Część D rozprawy — Ilustracje, reprezentowana przez 45 medalików, stanowi wybór dokumentacji oglądowej.